

DOĞU ESİNTİLERİ

İranoloji, Fars Dili ve Edebiyatı
Araştırmaları Dergisi

Sayı/Issue: 12, 2020/1

A Journal Of Iranology Studies
Erzurum 2020

EDEBİYAT FAKÜLTESİ
Faculty of Letters

DOĞU ESİNTİLERİ

İranoloji, Fars Dili ve Edebiyatı
Araştırmaları Dergisi
A Journal Of Iranology Studies

Web: www.doguesintileri.com

OCAK/JANUARY

VOLUME: 12/ 2020-1

ISSN: 2148-290X

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ

DergiPark
AKADEMİK

SOBIAD

Google Akademik

ULUSLARARASI HAKEMLİ
DERGİ

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

Prof. Dr. Nimet YILDIRIM

Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY

Prof. Dr. Rahman MOSHTAGMEHR

Prof. Dr. Esedullâh VAHÎD

Prof. Dr. Ghadir GOLKARİAN

Doç. Dr. Rahim KOOSHESH

Dr. Öğr. Üyesi Sadık ARMUTLU

Dr. Öğr. Üyesi Asuman GÖKHAN

Hasan DİDBAN

Muhammed PİRİ

Kuroş MOKTADİRİ

Dr. Hamid ZAMANLU

Doğu Esintileri

A Journal of Oriental Studies

Sayı/Issue: 12, 2020/1

Yılda İki Kez Yayınlanan Uluslararası Hakemli
Dergi

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

(Owner And Managing Editor)

Prof. Dr. Nimet YILDIRIM

Editör

Prof. Dr. Nimet YILDIRIM

Yardımcı Editörler

Arş. Gör. Şeyda ARISOY

Arş. Gör. Deniz ERÇAVUŞ

Sayfa Düzeni ve Tasarım

Mehmet YILDIRIM

Kapak ve Web Tasarım

Mehmet YILDIRIM

Yazışma Adresi (Correspondence)

Prof. Dr. Nimet YILDIRIM

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü

Web: www.doguesintileri.com

Web: www.farsdiliveedebiyati.com

25240 ERZURUM

E-posta Adresi

doguesintileri@outlook.com

BİLİMSEL DANIŞMA VE HAKEM KURULU (ADVISORY BOARD)

- Prof. Dr. Metin AKKUŞ (Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ATALAY (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice AYNUR (Şehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami BAKIRCI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet BEŞE (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehri BEHFER (Pishva Üniversitesi)
Prof. Dr. Rıdvan CANIM (Edirne Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ (Bingöl Üniversitesi)
Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan DEMİRAYAK (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sebahat DENİZ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Çetin DERDİYOK (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Aysel ERGÜL KESKİN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mukadder ERKAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan GENÇ (Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. Ghadir GOLKARIAN (Yakın Doğu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali GÜZELYÜZ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan HASANZADE NİRÎ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KANAR (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KARTAL (Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Beyhan KESİK (Giresun Üniversitesi)

Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Saliha KODAY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki KODAY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahman MOSHTAGMEHR (Tebriz Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhammet NURDOĞAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail ÖĞRETİR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf ÖZ (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Yılmaz ÖZBEK (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Besim ÖZCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet SARI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU (RTE Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali TEMİZEL (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil TOKER (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Naci TOKMAK (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sait UYLAŞ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Esedullâh VAHÎD (Tebriz Üniversitesi)
Prof. Dr. Nevzat H. YANIK (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali YILDIRIM (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Nimet YILDIRIM (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Cemile AKYILDIZ ERCAN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Bahar DEMİR (Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Saber EMAMİ (Tahran Sanat Üniversitesi)

Doç. Dr. İlknur EMEKLİ (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Nazire ERBAY (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Rahim KOUSHESH (Urmiye Üniversitesi)
Doç. Dr. Yakup ŞAFAK (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet TOPAL (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatem TÜRK (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasemin YAYLALI (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Nurullah YILMAZ (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pouneh ABDOLLAHİFARD (E. Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sadık ARMUTLU (İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hadi BAK (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Handan BELLİ (İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Asuman GÖKHAN (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hayati ÖNCEL (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Shalala RAMAZANOVA (Ardahan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt YÜKSEL (Atatürk Üniversitesi)

BU SAYININ HAKEMLERİ...

Prof. Dr. Mehmet ATALAY (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Selami BAKIRCI (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Haldun ÖZKAN (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet SARI (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali TEMİZEL (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Esedullâh VAHÎD (Tebriz Üniversitesi)

Prof. Dr. Nevzat Hafis YANIK (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Nimet YILDIRIM (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet ZAMAN (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Yasemin YAYLALI (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Nurullah YILMAZ (Atatürk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sadık ARMUTLU (İnönü Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Asuman GÖKHAN (Atatürk Üniversitesi)

BU SAYIDA...

ÜÇ İRANLI YAZARIN AFORİZMALARI

PROF. DR. MEHMET KANAR

1

RUDEKÎ-Yİ SEMERKANDÎ'NİN ŞİİRLERİ VE TÜRKÇE ÇEVİRİLERİ

PROF. DR. NİMET YILDIRIM

25

FARS ŞİİRİNDE "TÜRK" KELİMESİNE YÜKLENEN ANLAMLAR

DR. ÖĞR. ÜYESİ. DR. SADIK ARMUTLU

51

«غم مخور» (ÜZÜLME) REDİFLİ GAZELLER

PROF. DR. VEYİS DEĞİRMENÇAY

91

İRAN'IN İDARI COĞRAFYA ANALİZİ

PROF. DR. ZEKİ KODAY

143

NİMETULLAH NAHÇIVÂNÎ'NİN HAYATI VE KABR-i ŞERİFİ (TÜRBESİ)

PROF. DR. HÜSEYİN YURTTAŞ-DR. ÖĞR. ÜYESİ ZERRİN KÖŞKLÜ

155

ÖRNEK MASAL ÇÖZÜMLEMESİ İLE HALK VE SANATSAL MASAL ARASINDAKİ FARKLILIKLAR

DOÇ. DR. CEMİLE AKYILDIZ ERCAN

175

ARAP KADIN GAZETECİLİĞİ VE DERGİCİLİĞİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ HAYATİ ÖNCEL

193

فابل ابزار آموزشی در ادبیات تعلیمی فارسی

DR. ÖĞR. ÜYESİ POUNEH ABDOLLAHİFARD

221

KİTAP TANITIMI

PERVİN-i İTİSAMI DİVANI

(PROF. DR. NİMET YILDIRIM) İSTANBUL 2019

ARŞ. GÖR. ŞEYDA ARISOY

245

*İRAN ROMANCILIĞINDA FERİBA VEFİ,
TERLAN VE DOLUNAY TAMAMLANIYOR ADLI ROMANLARININ TEKNİK
AÇIDAN ÇÖZÜMLEMESİ*

(DR. ÖĞR. ÜYESİ ASUMAN GÖKHAN) ERZURUM 2020

ARŞ. GÖR. ŞEYDA ARISOY

247

DÜNÜN DÜNYASI IŞIĞINDA STEFAN ZWEIG'İN HAYATI

(DOÇ. DR. CEMİLE AKYILDIZ ERCAN)

DR. ÖĞR. ÜYESİ MERVE KARABULUT

249

SUNUŞ

Doğu Esintileri dergimizin on ikinci sayısı Şimdi elinizde. Dergimizin hem basılı, hem de elektronik yayınına “doguesintileri.com” adresinden erişerek gösterdiğiniz ilgiden dolayı çok teşekkür ediyoruz. İlk sayımızdan bu yana sizlerden aldığımız tebrik, takdir ve teşvikler bizi gelecek sayılarımız için daha çok çalışmaya, sizleri daha güzel bir dergiyle buluşturmaya yönlendirdi.

“Sobiad”, “Google Akademik”, “Dergi Park Akademik” ve “İsam” tarafından taranmakta olan *Doğu Esintileri*, sosyal bilimlerin değişik alanlarında yapılacak çalışmaların yayınlanacağı bir bilimsel etkinlik platformu olarak; öncelikle dil ve edebiyat, tarih, sanat ve kültür alanlarında özgün akademik makalelere, nitelikli çevirilere yer veren uluslararası hakemli bir dergi olarak her sayıda daha iyiye ve daha ileriye hedefiyle yoluna devam etmekte...

Doğu Esintileri, sosyal bilimler alanında araştırmacıların nitelikli çalışmalarını okuyucularıyla buluşturarak bu alandaki boşluğun biraz olsun doldurulmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu uzun soluklu yürüyüşümüzde her zaman değerli araştırmacılarımız ve okuyucularımızın bize destek vermelerini, daha güzele ve daha iyiye erişmede öneri ve eleştirileriyle bize yol göstermelerini diliyoruz.

Bu sayımızda da desteklerini esirgemeyen İran İslâm Cumhuriyeti Kültür Müsteşarlığı ile Erzurum Başkonsolosluğu’na Őükranlarımızı sunuyor, özellikle bütün sayılarımızın hazırlanış aşamasında özet çevirilerini yaparak dergimize çok önemli katkılarda bulunan **Dr. Hamid ZAMANLU**’ya teşekkür ediyoruz.

*Doğu Esintileri'*nin yayına hazırlanmasında her zaman birlikte çalıştığımız yardımcı editörümüz **Arş. Gör. Şeyda ARISOY** ile dergimizin ilk sayısından bu yana sayfa düzeni, iç ve kapak tasarımı ile internet sitesi tasarımı ve güncellemelerini büyük bir özen ve titizlikle yapan **Mehmet YILDIRIM'**a da sonsuz teşekkürler...

*Doğu Esintileri'*nin bir sonraki sayısında buluşmak dileğiyle...

Doğu Esintileri

Yayın Kurulu

ÜÇ İRANLI YAZARIN AFORİZMALARI

PROF. DR. MEHMET KANAR *

Öz

Bu makalede biri çağdaş, ikisi klasik olmak üzere üç İran yazar ve şairinden aforizma seçkileri yapılmıştır. Bunlar Muhammed-i Hicâzî, Mevlana Celaleddin-i Rûmî ve Sa'di-yi Şirazî'dir. Latineden Fransızcaya geçen aforizma (aphorisme) sözcüğü yaygın olarak özdeyiş, özlü söz, vecize şeklinde dilimizde karşılığını bulur. Aforizma ile sehl-i mümteni birbirine benzer gibi görünse de aralarında fark vardır. Sehl-i mümteni tekrarlanması kolay gibi görünen ancak bir benzeri söylenmek istendiğine bunun o kadar da kolay olmadığı anlaşılan cümlelerdir. Fars ve Türk edebiyatlarında bu sanatların ustaları çoktur. Firdevsî, Sadî, Ziya Paşa, Koca Ragıp Paşa, Yunus Emre örnek olarak verilebilecek isimlerdir. Şunu da hatırlatmak gerekir. Aforizmaların içinde sehl-i mümteniler bulunabilir.

Anahtar Kelimeler: Muhammed-i Hicâzî, Mevlana Celaleddin-i Rûmî, Sa'di-yi Şirazî, aforizmalar.

ABSTRACT

In this study, aphorism selections were made from three Iranian writers and poets, one contemporary and two classic. These are Muham-

* PROF. DR. MEHMET KANAR, TC Yeditepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi, Yeditepe University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Email: mehmet.kanar@yeditepe.edu.tr, profkanar@gmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3227-456X>, (Makale Geliş Tarihi: 08.01.2020/Kabul Tarihi: 14.01.2020).

med-i Hijazi, Mevlana Celaleddin-i Rumi and Sa'di Shirazi. The word aphorisme, which translates from Latin to French, finds its equivalent in our language in the form of aphorism and posy. Although aphorism and sehl-i vermitan seem to be similar, there is a difference between them. Sehl-i momtane are sentences that seem easy to repeat, but if something is said to be said, it is not that easy. Masters of these arts are many in Persian and Turkish literature. Firdevsî, Sadî, Ziya Paşa, Koca Ragıp Paşa, Yunus Emre are examples that can be given as examples. It should also be reminded that. There may be Sehl-i Momtane in aphorisms.

Keywords: Muhammed-i Hijazi, Mevlana Celaleddin-i Rumi, Sa'di Shirazi, aphorisms.

چکیده

در این تحقیق سه قطعه منتخب افوریسم یکی معاصر، دو اثر دیگر کلاسیک مورد بررسی قرار گرفته است که متعلق به محمد حجازی، مولانا جلال الدین رومی و سعدی شیرازی می باشد. کلمه افوریسم که از لاتین به فرانسوی منتقل شده است به معنی کلام قصار و یا قطعه تفکر می باشد. هرچقدر که افوریسم با سهل ممتنع مشابه انگاشته گردد اما اختلافات زیادی دارد. سهل ممتنع به مواردی گفته می شود که در ابتدا سهل دیده می شود اما هنگام انجام سختی و مشقت آن دیده می شود. در ادبیات فارسی و ترکی این صنعت بسیار کاربرده شده است. آثار فردوسی، سعدی، ضیا پاشا، کوجا راغب پاشا و یونس امره از امثال آن می باشد. لازم به توضیح می باشد که افوریسم شامل سهل ممتنع هم می تواند باشد

کلید واژه ها: محمد حجازی، مولانا جلال الدین رومی، سعدی شیرازی، افوریسم.

ÜÇ İRANLI YAZARIN AFORİZMALARI

Bu çalışmada biri çağdaş, ikisi klasik olmak üzere üç İran yazar ve şairinden aforizma seçkileri yapılmıştır. Bunlar Muhammed-i Hicâzî, Mevlana Celaleddin-i Rûmî ve Sa'di-yi Şirazî'dir.

Latineden Fransızcaya geçen aforizma (aphorisme) sözcüğü yaygın olarak özdeyiş, özlü söz, vecize şeklinde dilimizde karşılığını bulur. Aforizma ile sehl-i mümtenî birbirine benzer gibi görünse de aralarında fark

vardır. Sehl-i mümteni tekrarlanması kolay gibi görünen ancak bir benzeri söylenmek istendiğine bunun o kadar da kolay olmadığı anlaşılan cümlelerdir. Fars ve Türk edebiyatlarında bu sanatların ustaları çoktur. Firdevsî, Sadî, Ziya Paşa, Koca Ragıp Paşa, Yunus Emre örnek olarak verilebilecek isimlerdir. Şunu da hatırlatmak gerekir. Aforizmaların içinde sehl-i mümteniler bulunabilir.

1. MUHAMMED-İ HİCAZİ

Başkalarına dayanmaktan vazgeçip ayakta durun. Başkalarının desteğiyle yapılan iş kişiliğimize gölge düşürür. Kendiniz için elinize iş alın, bu işte mertçe çalışın ki her gün daha büyük ve kendinizden daha memnun olun.

Kendi gayretinize inandığınız zaman, hayat korkusu ve düşkünlük gamından kurtulur, özgür ve yüce başlı olursunuz.

Evet, kıskançlık, acizlik ve düşkünlükten ileri gelir. Zavallı, henüz kendi aşk ve istidadını keşfetmemiş, saadet yoluna girmemiş kimsedir.

Her iyilik, gönlümüzün küçük sarayında yaktığımız bir mumdur. Başkasının ayacağından çektiğimiz her dikenle yüreğimizde bir gül açar.

Nerede elimiz adaletten ve iyilikten uzak kalırsa, gönül bahçesini dert ortaklığı gözyaşıyla taze ve verimli yapabiliriz. Dünya gönül çıramızla parlamaz, bizim gülümüzle gül bahçesine dönmez ve gözyaşımızla arınmazsa bile, gönül dünyamız mesut ve aydınlık olacaktır.

Çalışma, çabalama yüreğe kuvvet, ruha huzur verir, cesurluk ve korkusuzluk zevki getirir. Daima çalışmaya ve mücadeleye hazır olan kimse, isteğine ulaşamamaktan korkmaz, çaresizlik ve zavallılık korkusu tanımaz.

Özgür olan, mutluluk rumuzunu bilge yürekte ve güçlü bilekte bilen kimsedir; iyi talihin yüzünde bilen kimse değildir. Talihi yüz çevirecek olursa, kendi yolunda sonuna değin koşmayı, canla başla çalışmayı yeğ tutar.

Bilim yolunda arzu atından inip, maksada ulaştığımızı kabul ettiğimiz her an, yalnız o merhalede gecikmekle kalmayıp, aynı zamanda gerisin geriye gitmiş oluruz.

İki saat yürümenin kolay gelmesi için beş saatlik yolu göze almak gerekiyor. Hüner öğrenmede, gücümüzün üstünde ve daha yüce bir hedefi göz önünde tutmalıyız. O amaç, mükemmelliğin sınırında olmalı, yani hayal gökyüzünde nakşedilmiş olmalıdır.

Bilinen noktadan geçmekten ve yürünmemiş yolda yürümekten korkmayalım. Başkalarının gittikleri yerdeki güller koparılmış olsa da, cesurca başkalarının sınırını geçelim ve görülmeyen amaca doğru koşalım. Varmazsak bile, belki olur da yeni bir çiçek ve bitki bularak adımızı ebedileştirebiliriz.

2. SADI-Yİ ŞİRAZÎ

Alınan her nefes hayatı uzatırken, verilen nefesle kişi rahatlar.
Demek ki iki nimet var her nefeste. Bu durumda her nimete şükretmemiz gerekir.

Ey bülbül;
öğren aşkı pervaneden.
O bağı yanmışın canı çıktı da
çıtı çıkmadı.

Hoş kokulu bir çamur hamamda bir gün
geçti elime bir dilberin elinden.

Dedim:

Misk misin,
amber misin?

Mest oldum zira güzel kokundan.

Dedi:

Naçiz bir çamurdum ben.

Ancak;

kaldım bir süre gülle beraber.

Etkiledi beni yanımdakinin olgunluğu

Yoksa,

her zamanki çamurum ben.

Mademki ölecek hem iyi, hem kötü;

ne mutlu iyilik yapana!

Ahiret hayatının azığına gönder mezarına.

Sen gittikten sonra

kimse göndermez bir şey sana.

Ekinini olgunlaşmadan yiyen

kuru başak toplar harman vakti.

Diline hakim olup bir köşeye oturan

iyidir diline hakim olamayandan.

Zarar verir iki şey akla:

Konuşulacak zamanda susmak;

Susulacak zamanda konuşmak.

Dövüşeceksen, ya hile yapabileceğin ya da

elinden kurtulup kaçabileceğin biriyle dövüş.

Önce düşün, konuş sonra.

"Yetti artık!" denilmeden önce, kes.

İnsan konuşmasıyla üstündür hayvandan.

Doğru söylemezsen, iyidir hayvan senden.

Dene önce erkekliğini, sonra evlen.

Fare tutarken aslan kesilir kedi;

Fareye döner ama kaplanla dövüşte.

Kaçma zamanı kalmayınca el, kılıcın keskin yanını tutar.

Umutsuz kaldı mı insan, uzatır dilini.

Köşeye sıkışan kedi saldırır köpeğin üstüne.

Temiz canın niyet etmesin bir kez gitmeye;

Ha tahtta ölmüşsün, ha toprakta.

Zayıf da olsa, Arap atı bir tavla dolusu eşekten iyidir.

Gördüğün her alaca şeyi av sanma. Belki uyumuş bir kaplandır.

Savaşan kişi kendi canıyla oynar savaş günü.

Ama kaçan yok mu;

bir ordunun canıyla oynar.

Savaş günü ince belli at işe yarar;
değil besili öküz.

Allah adamı yerse ekmeğın yarısını,
verir diğeri yarısını yoksullara.
Padişah fethederse bir ülkeyi,
bir başka ülkeyi fethede kalkar.

Henüz kök salmaya başlayan bir ağaç sökülebilir bir insan gücüyle.
Bırakırsan bir süre kendi haline, arabayla çeksen sökülmez kökünden.

Cibilliyetsiz olanı eğitmek kubbe üstünde ceviz durdurmaya benzer.

Abıhayat yağsa buluttan,
söğüt ağacının meyvesini yiyemezsin.
Alçaklarla geçirme zamanını.
Çünkü hasır kamışından şeker yiyemezsin.

Ashâb-ı Kehf'in köpeğı bir müddet iyi insanların peşinden gittiğı için
köpekliğı terk edip insan oldu.

Düşman küçümsenip zavallı görülemez.
Çok gördüm küçük bir suyun taşıp da deveyi yüküyle yuttuğunu.

Bir insanın yanında büyümüş olsa da kurt yavrusu kurt olur sonunda.

Kötü demirden kim yapabilir iyi kılıç?

Kıraç toprak bitirmez sümbül.

Ziyan etme orada tohum ile emeği.

Ha kötölere iyilik yapmak,

Ha iyilere kötölük yapmak.

Ey kıskanç, öl de kurtul bari.

Bu öyle bir azap ki ölüm dışında kurtulamazsın ondan.

Yarasanın gözü gündüz görmüyorsa, güneşin ne günahı var bunda?

Felaket günü imdada koşacak birini arayan, esenlik günlerinde cömert olmaya çalışsın.

Zulüm temeli atan padişah

saltanatının temelini kazar.

Ey tok;

hoşuna gitmez arpa ekmeği.

Sana çirkin gelen, sevgilimdir benim.

Cennet hurilerine cehennem gelir Âraf.

Sor bir de cehennemdekilere.

Cennet gelir Âraf.

Görmez misin;

Aciz kaldı mı kedi;

çıkarcı pençesiyle kaplanın gözünü.

Kötölük tohumu ekip de iyilik bekleyen boşuna heveslenmiş, saçma sapan hayallere kapılmıştır.

Çıkar kulağından pamuğu; ver halkın hakkını. Sen vermezsen, hakların verildiği bir kıyamet günü var.

Zaman bir organa dert getirirse, diğer organlarda ne huzur kalır, ne dur durak.

Başkalarının sıkıntısını umursamıyorsun. Bu durumda sana insan denilmese gerek.

Bir zalimi uyur gördüm de öğlen üstü,

Dedim: Fitnedir bu;

uyusun; daha iyi.

Uykusu uyanıklığından hayırlı olan

zalimin uyuması daha iyi.

Büyük insanların elinde mal durmaz;

Aşığın gönlünde sabır,

kalburda su nasıl durmazsa.

Yüz yıl ateş yaksa da ateşperest, düşerse bir an içine, yaniverir derhal.

Kimse gelmez yoksulun evine

tarlanın, bağın vergisini ver diye.

Temiz kal kardeşim, korkma kimseden

Çırpıcılar vurur kirli çamaşırını taşa.

Denizde vardır sayısız yarar.

Esenlik istiyorsan, kıyıda var.

Dost sayma bolluk zamanı dostluktan,
kardeşlikten dem vuranı.

Dost derim ona ben ki tutar dostun elini
âcizken, perişanken hali.

Ekşitme suratını, bakıp zamanın akışına.
Acıdır sabır, ama tatlıdır meyvesi.

Dayanamayacaksan bir kez daha sokmasına
sokma parmağını akrep yuvasına.

Padişah bir elma yerse halkın bağından,
Adamları söker ağacı kökünden.
Sultan reva görürse beş yumurta için zulmü,
Askerleri şişe geçirir bin tavuğu.

Dertli gönlün çıkardığı dumanı, yakıcı ateş üzerlikten bile çıkaramaz.

Temyiz sahibi olmasa da zavallı eşek,
azizdir yük çektiği için.

Sırtında yük taşıyan öküzlerle eşekler
iyidir insan inciten adamlardan.

Zalimlere de kalmaz bu dünya.
Ebedî kalan ise lanettir ancak.

Yok madem yırtıcı tırnakların,
Çok uğraşma yırtıcılarla,
daha iyi.

Çelik kollu biri ile cedelleşen,
incitir sonunda zayıf kolunu.
Sabret,
bağlasın zaman onun ellerini.
Sonra dağıt dostun istediği gibi beynini.

Senin elinden senden adalet istemem gerekirdi.
Şimdi kime şikayet edeyim seni?

Hâlâ düşünürüm Nil kenarında filcinin dediği beyti:
Bilmek istersen ayağının altındaki karıncanın halini;
Filin ayağı altında farz et kendini.

Gücün yetse de bize, gaybı bilen Tanrı ile boy ölçüşemezsin.
Zorbalık etme dünya halkına;
ki kalkmasın eller havaya.

Koyun çoban için değil, çoban koyuna hizmet için vardır.

Tayin edilen kaza gelip çattı mı fark kalmaz padişahla kul arasında.
Açıp baksa biri mezarı, seçemez hangisi zengindi, hangisi yoksul.

Elindeyken şimdi nimet, bil ganimet.
Elden ele gidecek zira bu mülk ile devlet.

Azgın fille boğuşmaya kalkışan, yiğit sayılmaz akıl sahiplerince.
Öfkelendi mi zırvalayıp ağzını bozmayan kişidir yiğit aslında.

Geçti gitti aziz ömrüm
Ne yiyeyim yaz,
ne giyeyim kış diye.
Hey arsız mide,
yetin bir ekmekle.
Olma iki büküm
birine hizmet etmekle.

Görürsem bir körü kuyu başında
ve susup otursam,
günahtır bu günah!

Baht ve devlet işbirlikle gelmez.
Gelir ancak ilahî yardım ile.
Dünyada çok sık görülmüştür
hödüğe değer verildiği,
akılının hor görüldüğü.

Kim sayıp dökerse başkalarının ayıbını sana,
Kuşkusuz sayıp dökecek senin kusurunu başkalarına.

Ağladı adamın biri gece boyunca hasta başında.
Gün ağarınca öldü adam;
kendine geldi hasta.

Latife yollu söylenmeye görsün bir söz,
Ders çıkarır ondan kendine akıl sahibi.
Okunsa felsefeden yüz bâb cahile,
Gelir onun kulağına latife.

Görmez konu komşunun gözü içimi.
Bilir ama Tanrım açık, gizli işimi.

Akordu yerinde olursa sazın,
çalgıcı büker mi hiç kulağın!?

Çok duydum ben büyüklerden:
Dervişin sabrı iyidir zengin bahşişinden.

İnsanları ziyaret etmek değil ayıp,
Dedirtme amma: Yetti artık!

İyi adamın evindeki fena kadın
Cehennemidir hem bu dünyada onun.

Güzellerin zülfü aklın ayağına zincir, zeki kuşa öksedir.

Güzellerin zülfü aklın ayağına zincir, zeki kuşa öksedir.

Ne çıkar soframda köfte olmasa.
Kuru ekme köfte gelir aç.

Ağzı kalabalık âlim olursa amelsiz
Sözleri insanlarda olur etkisiz.

Engin deniz bulanmaz taşla.

Geliyorsa elinden,

bir ağız tatlandır.

Bir ağıza yumruk indirmek
değil mertlik.

Kötü huy insan tabiatına girince
Çıkmaz asla ve kat'a can vermeyince.

İyi huylunun elinden acı karpuz yemek
Yeğdir somurtkanın elinden
tatlı yemekten.

Kanadı olsaydı miskin kedinin,
Kuruturdu dünyada serçe soyunu.

Kanadı olsaydı miskin kedinin,
Kuruturdu dünyada serçe soyunu.

Hırs akıl sahiplerinin bağlar gözünü.
Tamah tuzağa çeker kuş ile balığı.

Karıncalar bir ederse ittifak,
kükreyen aslanın yüzerler derisini.

Söyleme sıkıntını düşmanlara aman!
Lahavle çekerler sevinirlerken bir yandan!

İstemiyorsa yarasa güneşe çıkmayı,
eksilmez güneşin parlaklığı.

Sofu için zindan demek
rintlerle bir arada bulunmak demek.

Yararı çok olurdu denizin,
olmasa dalga korkusu.
Gül ile sohbet hoş olurdu,
olmasa diken kaygısı.

Arslan atmış pençesini avına
Ne fark eder köpek oradan havlasa?

Kendi ayıbınızın hamalyken siz
Başkalarının ayıbıyla uğraşmayınız.

Görmedin mi nasıl acı çektiğini
ağzından dişi sökülen kişinin.
Var kıyas et sen halini
Aziz vücudundan canı çıkanın!

İnsanın bozulmaya görsün dengesi,
ne duanın,
ne ilacın dokunur yararı.

Kadın görünce kocasının önünde
oruçlunun sarkık dudağı gibi bir şey,

der ki:

Bu ölü gibi;
afsunla da dirilmez.

Güzelin ağzındaki soğan kokusu
hoş gelir çirkinin ağzındaki gül kokusundan.

Arap atı hızlı gider iki koşum.
Deve aheste gider gece gündüz.

Hanım para değil,
güç kuvvet ister.
Bir havucu on batman ete tercih eder.

Kızın yok suçu,
Salaklık sende be moruk!
Elin titrerken,
inci delmek neyine!

Zırva söz etmesin padişahın biri,
Yedi düvele yetiştirirler lafını.

Öğretmen olursa karınca incitmez,
Uzun eşek oynamaya kalkar çocuklar.

Yağmazsa dağlara yağmur,
Bir yılda kuru nehir yatağına döner Dicle.

Hüner değil dünyayı elde etmek.
Geliyorsa elinden,
bir gönül elde et.

Az yemekle insan melek kesilir.

Yerse hayvan gibi, taş kesilir.

Erzak toplar karınca yazın
rahat edebilmek için kışın.

Çalışır, çabalar biri, mal toplar.
Bir başkası gelir,
çalışmadan mala konar.

Kılma namazını o sefilin
Yapmamıştır ömründe hiçbir şey.
Geçse de ömrü mal toplamakla,
yememiştir.

İstedığın kadar oku ilim.
Madem ki amelin yok,
cahilsin cahil!

Olmasa da çalışmak akıllının işi,
Akıllıdan başkasına buyurma iş.

Kollar, okşar isen aşağılık herifi,
Kalkışır pislik yapmaya,
Pisliğine ortak eder seni.

Yeğdir susmak
sırrını birine açıp
"Söyleme kimseye aman!" demekten.

Tut suyun başını küçükken;
Büyür sel olursa, tutmak değil mümkün.

Konuşurken uyanık ol duvar dibinde
Olmasın sakın bir kulak
duvarın öte dibinde.

Görünce düşmanı güçsüz, böbürlenme.
Unutma ki var her kemikte bir ilik,
her gömlek içinde bir yiğit.

Hafife alırım deme savaş günü zayıf düşmanı.
Kesmeyegörsün canından umudunu;
söker atar aslanın beynini.

Aklını beğenmişe nasihate kalkışan, muhtaçtır aslında nasihate.

İnsan incitenden daha talihsizi olmaz.
Kötü gününde kimse ona yâr olmaz.

Ne hoş endamlar vardır çarşaf altında.
Çekersen çarşafı, ananın anası çıkar altında.

Bedahşan yakutu olsaydı her taş,
Kıymette bir olurdu yakut ile taş.

Çelik bilekli birine atar yumruk
Kolu gevşek olan cehaletten ancak.

Midesine esir olanı iki gece tutmaz uyku.

Bir gece, midenin ağırlığından,

Bir gece, açlık kaygısından.

Keskin dişli kaplana merhamet, koyunlara zulüm demek.

Yılan elde, başı taş üstünde.

Öldürüp öldürmemeyi düşünmek

Dangalaklık değil de ne demek!

Ne kolaydır canlıyı cansız yapıvermek
Mümkün mü hiç öleni bir daha diriltmek?

Ötmez olursa şaşılmaz buna

Bülbül kargayla bir kafeste kalırsa.

Bir söz demiş doğru sözlüler.

Cahiller arasında kalan âlim için.

Körler arasında bir güzel.

Zındıklar arasında bir *Kur'ân*.

Damla damla birleşir, nehir olur.

Nehir nehirle birleşir, deniz olur.

Bir eşek görürsen

düşmüş yüküyle çamura

Merhamet et ona

ama gitme başına.

Madem gidip sordun:

"Nasıl düştün buraya?"

Sıva kolları adam gibi;

Tut kuyruğundan,

kaldır ayağı.

Girsen de aslanın, kaplanın ağızına

Ecel günü dışında yemezler seni;

dokunmazlar sana.

Ne zahmetle gitti İskender karanlıklar ülkesine

Oysa hayat suyunu başkası içti.

Zavallı aç gözlü dolaşır bütün dünyayı

O rızık peşinde, ecel onun peşinde.

Kimde var makam, saltanat

Olmuyorsa kırık bir gönle kanat

Söyle sen ona muhakkak

Öte dünyada bulmayacak hiç saltanat.

İsteksiz öğrenci parasız aşığı, bilgisiz gezgin kanatsız kuşa, amelsiz âlim
meyvesiz ağaca, ilimsiz zahit kapısız eve benzer.

Ya dostluğı kalkışma filciyle

Ya file göre bir ev ayarla kendine.

Helal sayarlar kanını ayak takımı

Etmezsen malını onlar için sebil.

El emeğinle kazandığın sirke ile tere
Yeğdir ağanın sofrası ile kuzusundan.

Akıllı adam otursa Mecnun'la sohbeta
Leyla dışında girişmemeli hiç söze.

Kaba saba adama etme yumuşak kelam.
Yumuşak törpüyle arınır mı hiç demir pası!

Cevap vermez akıllı insan
Kendisine soru sorulmadıkça.
Doğru olsa da diyeceği laf
Derler onun sözüne "Ne boş laf!"

Yalan söylemekte adı çıksa,
Söylese de doğru, inanılmaz ona.

Unutmaz asla bir lokmayı köpek
Atsan da yüz defa taş.

Bir ömür kollasan da sefili;
Az sert davran hele;
eder seninle cenk.

İbret al başkalarına gelen musibetlerden
İbret almasın başkaları başına gelenlerden.

Sevinçten önceki üzüntü

İyidir sevinçten sonraki kederden.

Allah saklasın;

İnsanlar haberdar olsaydı gaipten,
Huzur kalmazdı kimsede insan elinden.

Kim vermezse gönül rızasıyla vergisini,

Yargı zoruyla alırlar;

öder vergisini.

Kendi eski hırkanı giymen

Yeğdir eğreti elbise giymekten.

3. MEVLANA CELALEDDİN-i RÛMÎ

Aslından uzak kalırsa bir kişi
Arar durur tekrar kavuşacağı günü

Beden candan, can bedenden ayrı değil
Kimseye canı göreceğ göz verilmiş değil

Beden candan, can bedenden ayrı değil
Kimseye canı göreceğ göz verilmiş değil

Birinin eşeği vardı, yoktu palanı
Palanı buldu; kurt kaptı karakaçanı

Testisi vardı birinin, su bulamadı
Buldu suyu ama testisi kırıldı

Ne gelirse sana karanlıktan, gamdan gelir
Yine korkusuzluktan, küstahlıktan gelir

Âşığın hastalığı öbür hastalıklardan ayrıdır
Aşk, Tanrı sırlarının usturlabıdır

Altın ile gümüş gizli kalmasaydı
Akıllı kişiler onu el üstünde tutar mıydı?

Duvar uzun gölge salsa da
O gölge yine döner aslına

Öfke ile şehvet şaşu yapar insanı
Doğru yoldan saptırır ruhu

Kılıfta duran tahta kılıç değerli olur
Çıktı mı kınından, yakmaya alet olur

Kim koyarsa hoş olmayan bir âdeti
Gönderilir ona nefret her saat başı

Denizden gelen denize gider
Nereden geldiyse oraya gider

Nerede akarsu varsa, yeşillik olur
Nerede akan gözyaşı varsa, rahmet olur

Tevekkül edeceksen, çalış, çabala

Ekini ek; sonra dayan Cebbar Tanrı'ya.

Ahmağın özü cürmünden beter olur
Cahilin özü bilgiyi öldüren zehir olur

Kaza geldi mi, bilgi uykuya varır
Ay kararır, güneş tutulur

Havasından geçilmeyen ateşi
Bir rüzgâr tutar söndürür

Saygı gösteren saygı görür
Şeker getiren badem helvası yer.

Yüz ekşitmek şükür sayılsaydı
Sirkeden iyi şükreden çıkmazdı.

Buğday ekip de arpa mı biçersin?
Sıpa doğurduğunu gördün mü atın?

Bir söz ansızın ağızdan çıkarsa,
Yaydan fırlayan oktur; bunu iyi anla.

KAYNAKÇA

Sadî-yi Şirazî, *Külliyât-i Sadî* (yay. Muhammed Alî-yi Furuğî), Tahran 1389 hş.

Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi* (Çev. Abdalbaki Gölpınarlı), İstanbul 1985)

RUDEKÎ-Yİ SEMERKANDÎ'NİN ŞİİRLERİ VE TÜRKÇE ÇEVİRİLERİ

PROF. DR. NİMET YILDIRIM *

Öz

Fars şiirinin atası olarak bilinen Ebû Abdullâh Cafer b. Muhammed Rudekî, III./IX. yüzyıl ortalarında Semerkand'ın Rudek kasabasında dünyaya geldi. Çok iyi bir eğitim aldı. Yeni Farsça ve Yeni Fars Edebiyatı'nın gelişme çağı olarak kabul edilen Samanî döneminin en ünlü şairi Rudekî, Yeni Fars Edebiyatı'nın ilk büyük şairidir. Musikişinaslığının yanı sıra iyi bir icracı da olan, şiirlerinin birçoğu musiki eşliğinde okunan Rudekî'nin şiirdeki tarzı, kendisinden sonraki Fars şairlerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Divanının tamamı ile yazdığı eserleri günümüze kadar gelememiş ve ortadan kaybolmuştur. Günümüze kadar gelmeği başarmış şiirleri *Divân-i Rûdekî-yi Semerkandî* adıyla bir araya toplanmıştır. Bu arada Rudekî'nin Horasan tarzı övgü şiirinin temellerini attığı, daha sonraki çağlarda Unsurî, Muizzî ve Enverî'nin de bu tarzı devam ettirdiği unutulmamalıdır. Rudekî'nin kahramanlık şiirlerinin son derece sadeliği de dikkat çeker. Bu makalede Rudekî'nin bazı şiirleri ve Türkçe çevirilerine yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rudekî, Klasik Fars şiiri, Rudekî'nin Şiirleri.

ABSTRACT

Accepted as the great poet of Iran Ebû Abdullâh Cafer b. Muhammed Rudekî was born in Benuc village of the small town of Rudek,

* PROF. DR. NİMET YILDIRIM, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Persian Language and Literature. Email: yildirim2002@hotmail.com, Web: nimetyildirim.com.tr; nyildirim.wordpress.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6544-7573> (Makale Geliş Tarihi: 27.01.2020 / Kabul Tarihi: 11.02.2020)

Samarkand in the mid 9th century. He received a good education. The most renowned poet of the period of Samani, Rudeki is considered as the real, greatest poet of the new Persian literature after Islam. He is undisputedly the leader of the Persian literature in the period of Samani, especially of the praise poetry. Being a music lover as well as a good performer, his style of poetry is different from the following Persian poets, with many of his poems song in company with music. Many of his poems and Divan have disappeared, not surviving to date. In the meantime, it should be remembered that he laid the foundations of the Praise poetry of Horasan style, which was maintained by Unsurî, Muizzî and Enverî in later centuries. His heroic poems are also most apparent with their very simplicity.

Keywords: Rudeki, Classical Persian Poetry, Rudeki's Poems.

چکیده

ابو عبد الله جعفر بن محمد رودکی از شاعران بزرگ ایران در قرن چهارم هجری قمری در روستای بنج رودک در ناحیه رودک سمرقند متولد شد. رودکی یکی از مشهورترین شاعران فارسی گوی در تاریخ می باشد وی در دوران سامانی بزرگترین شاعر ادبیات فارسی بود. عصر جدید بعد از اسلام مقبول شد. رودکی بدون شک بزرگترین شاعر شعر ستایشی دوران سامانی می باشد. رودکی به دلیل آشنایی با موسیقی در شعر هایش از آن بهره می جست که این یکی از وجوه تمایز وی از بقیه شعرا می باشد. دیوان و بسیاری از اشعار از دست رفته است. رودکی از پایه گذاران سبک خراسانی بوده که بعد از وی عنصری، معزی و انوری این سبک را ادامه داده اند. اشعار حماسی رودکی نیز که به زبان ساده سروده شده نیز دقت علاقمندان به شعر و ادبیات فارسی را جلب می نماید.

کلید واژه ها: شعر کلاسیک فارسی، رودکی، اشعار رودکی.

Fars şairinin atası, Yeni Farsça ve Yeni Fars Edebiyatı'nın ilk büyük şairi ve Samanî döneminin en ünlü şairi Ebû Abdullâh Cafer b. Muhammed Rudekî, III./IX. yüzyıl ortalarında Semerkand'ın Rudek kasabasında dünyaya geldi. Çok iyi bir eğitim aldı. Yeni Farsça ve Yeni Fars Edebiyatı'nın gelişme çağı olarak kabul edilen Samanî döneminin en ünlü şairi Rudekî,

Yeni Fars Edebiyatı'nın ilk büyük şairi Ebû Abdullâh Cafer b. Muhammed Rudekî, III./IX. yüzyıl ortalarında Semerkand'ın Rudek kasabasına bağlı "Benuc" köyünde dünyaya geldi. Gençliğinin ilk dönemlerinden itibaren hem şiirleri hem de musiki dalındaki yeteneğiyle ün kazandı. Uzun zamanlar Fars şiirinin en ünlü şairi oluşu ve bilge kişiliğiyle her zaman ön planda oldu.¹

Musikişinaslığının yanı sıra iyi bir icracı da olan, şiirlerinin birçoğu musiki eşliğinde okunan Rudekî'nin şiirdeki tarzı, kendisinden sonraki Fars şairlerinininkinden farklıdır. Divanı ile diğer eserleri günümüze kadar gelememiş ve ortadan kaybolmuştur. Bu arada, Rudekî'nin Horasan tarzı övgü şiirinin temellerini attığı, daha sonraki çağlarda Unsurî, Muizzî ve Enverî'nin de bu tarzı devam ettirdiği unutulmamalıdır. Rudekî'nin kahramanlık şiirlerinin sadeliği de son derece dikkat çeker.²

Şiirlerinden de anlaşıldığı gibi uzun bir hayat yaşamış ve çok yaşlılıktan dolayı dişleri dökülmüştür. Gençlik günlerini, o çağlardaki güçlülüğü ve mal varlığını dizelerinde hep özlemle anmaktadır. Gençlik dönemi Buhara sarayında eğlence, mutluluk, güzeller ile kara gözlü güzellerle aşk ve musiki meclislerinde eğlence ve bolluklar içerisinde geçen şairin yaşlılık çağları, tam tersine sakıntılarla geçmiştir.

Eserlerinin çoğu, zamanın acımasızlığına uğramış, günümüze kadar erişememiş olsa da İran halkının zihninde varlığı ve etkisi her zaman derinden hissedilmiş, bu etki günümüzde de devam etmiştir. Özetle IV./X. ve V./XI. yüzyıl şairleri arasında çevrelerinde böylesine çok sayıda ünlünün kümeleniği ve kendilerinden önemli ölçüde etkilendiği iki isimden söz edilebilir. Bunlar da tartışmasız Rudekî ve Firdevsî'dir.³

Rudekî, Farsça ilk şiir söyleyen şair değildir. Ancak o Farsça'da olgun şiirler söyleyen ilk şair, Fars şiirini olgunluğa erdiren ilk yetenektir. Kendisinden sonra gelen büyük şairler, onun Fars şiirini olgunlaştırdığı söylerler. Rudekî'nin şiirlerinin çok olduğu bilinmektedir. Bazı kaynaklarda

¹ Avfî, Muhammed, *Lubâbu'l-elbâb* (yay. E. G. Browne), Tahran 1361 hş., I-II., II, 6; Hidâyet Rızâ Kulî Hân, *Mecma'u'l-fusahâ* (yay. Mezâhir-i Musaffâ) Tahran 1340 hş., II, 681; Nefisî, Saîd, *Târîh-i Nazm u Nesr*, Tahran 1363 hş., I, 21; Furuzânfer, Bediüzzamân, *Sohen u Sohenverân*, Tahran 1369 hş., s. 18; Yahakkî, Muhammed Cafer, "Rudekî", *Da-nişnâme-yi Edeb-i Fârsî*, III, 415-416.

² Rypka, Jan, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân* (çev. Kerîm-i Keşâverz), Tahran 1370 hş., I, 274.

³ Zerkanî, Seyyid Mehdî, *Târîh-i Edebi-yi Îrân*, Tahran 1388 hş., s. 359.

beyit sayıları son derece yüksek olarak verilse de şiiirlerinin en az 130.000 beyit olduğu kabul edilir. Bazı kaynaklarda 1.300.000 beyit şiiiri olduğu da aktarılır.⁴ Avfî, Rudekî'nin şiiirinin yüz defter olduğunu söyler.⁵

Bu büyük şairin on binlerce dize şiiirinden günümüze gelebilenler, birtakım kitaplarda aktarılan sadece birkaç kıtası ve birkaç kasidesidir. Bazı dizeleri de birtakım şiiir derlemeleri ve sözlüklerde örnek olarak aktarılmaktadır. Rudekî'nin bazı şiiirleri bir diğer ünlü şair Katrân-i Tebrizî'nin divanında yer almaktadır. Zebîhullâh-i Safâ'nin tespitiyle bu karışıklık, büyük bir ihtimalle ikisinin de Memduhlarından birinin adının "Nasr" olmasından kaynaklanmaktadır.⁶

Günümüze kadar gelmiş olan beyitleri, kıtaları, kasideleri ve sayılı gazellerinden anlaşıldığı kadarıyla Rudekî, bütün şiiir teknikleri ve edebi sanatları konusunda yetenekli, derin bilgili olduğu, teşbihleri, tasvirleri ve anlamsal derinliği açısından eşsiz bir şairdir. Dizelerinde özgün bir güçlülük, anlamsal ve şekilsel uyum kendisini açıkça gösterir. Sözlerinin etkisi de önemli ölçüde bu özgünlüklerinden kaynaklanır. Çoğu şiiirlerinin neşe, sevinç, mutluluk içermesi ve üzüntülere sebep olabilecek hiçbir şeyi önemsememesi dikkat çeker.⁷

Rudekî'den kalan şiiirler üç farklı kategoride değerlendirilebilir: "Saray şiiirleri", "aşk şiiirleri" ve "özlem şiiirleri". Saray şairi yazdığı için bir hayli yüklü servet biriktiren Rudekî, asıl ününü elbette övgü şiiirleri methiyelelerinden kazanmamıştı. Rudekî'nin şiiirlerinde tasvirleri son derece alımlı, görkemli ve anlamlıdır. Baharı betimlediğinde doğa herkese gülümsemekte, lale parıldayıp etrafa ışıklar saçmakta, misk gibi koku saçmakta, ağaçların dalları meltem esintisiyle sallanmaktadır. Hazanı betimlerken, hazan rüzgarı bir kimyager olmasaydı nasıl bir bahçeyi altın sarısı renge

⁴ Razî, Emîn Ahmed, *Heft İklîm*, Tahran 1389 hş., III, 1515; Browne, Edward Granville, *A Literary History of Persia*, Cambridge 1924, I, 457; Nefisî, Saîd, *Târîh-i Nazm u Nesr*, Tahran 1363 hş., I, 21; Ayrıntılı bilgi için bkz. Nefisî, Saîd, *Muhît-i Zindegî ve Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, Tahran 1382 hş., s. 438-442; Safâ, Zebîhullâh, *Târîh-i Edebiyyât Der Ârân*, Tahran 1371 hş., I, 376-379; Furuzânfer, Bediüzzamân, *Sohen u Sohenverân*, Tahran 1369 hş., s. 18-19; Furuzânfer, Bediüzzamân, *Târîh-i Edebiyyât-i Ârân*, Tahran 1386 hş., s. 99; Zerrinkûb, "Mebânî-yi Şî'r-i Fârsî", s. 98.

⁵ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 7.

⁶ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 378.

⁷ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 378.

dönüştürürdü? Harezm rüzgarı altın sarısı yaprakları etrafa dağıtırken emirin kendisini ziyaret edenlerin eteklerine sarı sarı altınlar dökmesini andırır.⁸

Bu makalede Rudekî'nin divanından seçilen değişik kalıplardaki şiirlerinin çevirilerine yer verilmektedir:

1

چمن عقل را خزانی اگر
گلشن عشق را بهار تویی

عشق را گر پیمبری، لیکن
حسن را آفریدگار تویی

*Akıl çimenliğinde hazan olsan da
Aşk bahçesinin baharı sensin*

*Aşkın peygamberi olsan da
Güzelliğın tanrısı sensin*

2

جهانا! چه بینی تو از بچگان
که گه مادری، گاه مادندرا؟

نه پذیر باید تو را نه ستون
نه دیوار خشت و نه ز آهن درا

Ey Dünya! Ne görürsün çocuklardan sen?!

⁸ Zerrînkûb, *Abdülhuseyn, "Bunyâd-i Şi'r-i Fârsî", Defter-i Eyyâm, Tahran 1358 hş., s. 234.*

Bazen annesin, bazen üvey anne sen

*Ne direk gerek ne sütun sana
Ne kerpiçten duvar ne demir kapı sana!*

3

گرفت خواهم زلفین عنبرین ترا
به بوسه نقش کنم برگ یاسمین ترا

هر آن زمین که تو یک ره برو قدم بنهی
هزار سجده برم خاک آن زمین ترا

هزار بوسه دهم بر سخای نامه تو
اگر ببینم بر مهر او نگین ترا

به تیغ هندی گو: دست من جدا بکنند
اگر بگیرم روزی من آستین ترا

*Tutacağım amber kokulu zülüflerini
Öpücükle nakışlayacağım yasemin yaprağını senin*

*Ayağımı bastığım her yerde
Binlerce secde edeceğim o yerin toprağına senin*

*Binlerce öpücük konduracağım mektubunun cömertliğine
Görürsem o mektubun mühründe yüzüğünün kaşını senin*

*Söyle Hint kılıcına: kesip ayırsınlar elimi
Tutarsam bir gün eğer elbisenin kolundan senin*

4

با عاشقان نشین و همه عاشقی گزین
با هر که نیست عاشق کم کن قرینیا

باشد گه وصال ببینند روی دوست
تو نیز در میانه ایشان ببینیا

تا اندران میانه که ببینند روی او
تو نیز در میانه ایشان نشینیا

*Aşıklarla otur kalk, ve aşkı seç her zaman
Arkadaşlık kurma asla aşık olmayanlarla bir an*

*Vuslat anında görünür ola ki dostun yüzü
Sen de onlar arasında gör onun yüzünü*

*Görüldüğünde onun yüzü o arada
Sen de git otur onların arasında*

5

گل صدبرگ و مشک و عنبر و سیب
یاسمین سپید و مورد بزیب

این همه یکسره تمام شدست
نزد تو، ای بت ملوک فریب

شب عاشقت ليله القدرست
چون تو بیرون کنی رخ از جلیب

به حجاب اندرون شود خورشید
گر تو برداری از دو لاله حجیب

وآن زنخدان بسیب ماند راست
اگر از مشک خال دارد سیب

*Yüz yapraklı gül, misk, amber ve elma,
Yasemin bembeyaz, mersin ağacı bezekli*

*Bütün bunlar eksiksiz hep şimdi
Senin katında ey hükümdar aldatan güzel*

*Aşığımın gecesi, bir kadir gecesi
Çıkardığında yüzünü peçeden sen*

*Saklanır örtüler arkasına güneş
Çıkardığında iki lale arasından sakladığını sen*

*O çene tam da bir elma gibi
Miskten bir beni varsa elmanın eğer*

6

با خردومند بیوفا بود این بخت
خویشتن خویش را بکوش تو یک لخت

خود خور و خود ده، کجا نبود پشیمان
هر که بداد و بخورد از آن چه که بلفخت

Akıllıya vefasız bu baht
Kendi elinle yap yapacağını bir kez

Kendin ye, kendin ver, çünkü pişman olmaz
Biriktirdiğinden veren ve yiyen

7

این جهان پاک خواب کردار است
آن شناسد که دلش بیدار است

نیکی او به جایگاه بد است
شادی او به جای تیمار است

چه نشینی بدین جهان هموار؟
که همه کار او نه هموار است

دانش او نه خوب و چهرش خوب
زشت کردار و خوب دیدار است

*Bu dünya büsbütün derin uykularda
Gönlü uyanık olan bilir bunu da*

*İyiliği kötülük yerinde onun
Mutluluğu üzüntü yerinde onun*

*Ne oturuyorsun bu dünyayla dostça
Bütün işleri değil ki dostça*

*Bilgisi iyi değil, onun yüzü güzel
Yaptıkları kötü, görünüşü güzel*

8

مهر مڦگن برین سرای سپنج
کین جهان پاک بازی نیرنج

نیک او را فسانه واری شو

بد او را کمرت سخت بتنج

*Sevgi besleme bu geçici dünyaya
Sadece büyüdü bir oyun bu dünya*

*İyiliğine karşı bak efsaneymiş gibi
Kötülüğüne karşı sıkı sıkıya diren ve bağla belini*

9

چهار چیز مر آزاده را زغم بخرد
تن درست و خوی نیک و نام نیک و خرد

هر آن که ایزدش این چهار روزی کرد
سزد که شاد زید جاودان و غم نخورد
Dört şey kurtarır özgür kişiyi üzüntüden
Sağlıklı ten, güzel huy, iyi ad ve akıl

Tanrı kime verdiyse bu dört nimeti
Yaraşır mutlu yaşaması ve üzülmemesi

10

از دوست بهر چیز چرا بایدت آزد؟
کین عیش چنین باشد گه شادی و گه درد

گر خوار کند مهتر، خواری نکند عیب
چون باز نوازد، شود آن داغ جفا سرد

صد نیک به یک بد نتوان کرد فراموش
گر خار بر اندیشی خرما نتوان خورد

او خشم همی گیرد، تو عذر همی خواه
هر روز به نو یار دگر می نتوان کرد

Dostundan her şey için neden incinmelisin ki sen?
Bu hayat böyle baksana bazen mutluluk, üzüntü bazen

Bir uluyu alçaltırsa alçaltmasımın yok bir zararı
Birden yine okşayınca, soğur gider o ceфа yarası

*Yüz iyilik bir kötülükle unutulamaz
Dikenini düşünürsen hurma yenilemez ki!*

*O sürekli öfkelse de, sen hep özür dile
Her gün yeni bir dost bulunamaz ki!*

11

حاتم طایی تویی اندر سخا
رستم دستان تویی اندر نبرد

نی، که حاتم نیست با جود تو راد
نی، که رستم نیست در جنگ تو مرد
*Cömertlikte Hatem-i Taî sensin
Savaşta Destan oğlu Rüstem sensin*

*Yok yok; cömertliğinde Hatem'in adı anılmaz
Yok yok; Rüstem seninle savaşta adam bile sayılmaz.*

12

زلف ترا جیم که کرد؟ آن که کرد
خال ترا نقطه آن جیم کرد

وآن دهن تنگ تو گویی کسی
دانگکی نار به دو نیم کرد
*Zülfünü senin "Cim" kim yaptıysa
Benini de o "cim" in noktası yaptı*

*O küçücük ağzını senin sanki biri
İki parçaya bölünmüş nar tanesi yaptı.*

13

مهتران جهان همه مردند
مرگ را سر همه فرو کردند

زیر خاک اندرون شدند آنان
که همه کوشک‌ها برآوردند

از هزاران هزار نعمت و ناز
نه به آخر به جز کفن بردند؟

بود از نعمت آن چه پوشیدند
و آن چه دادند و آن چه را خوردند
*Dünyanın uluları öldüler hep
Ölüme başlarını eğdiler hep*

*Toprağın altına girdiler onlar
Halbuki hepsi dikmişlerdi saraylar
Binlerce nimetler ve nazlar içerisinde
Sonunda bir tek kefen götürmedi mi onlar?!*

*Nimetleri onların sadece giydikleriydi
Verdikleriydi ve yedikleriydi.*

14

مرا تو راحت جانی، معاینه، نه خیر
کرا معاینه آید خبر چه سود کند؟

سپر به پیش کشیدم خدنگ قهر ترا
چو تیر بر جگر آید سپر چه سود کند؟

*Sen canımın huzurusun bilirim ben, bu duyum değil
Bildiğimi haber vermenin ne anlamı var?*

*Siper kurdum önüme, kahır okundan korunmak için
Ok ciğere saplanınca siperin ne yararı var?!*

15

جمله صید این جهانیم، ای پسر
ما چو صعوه، مرگ بر سان زغن

هر گلی پژمرده گردد زو، نه دیر
مرگ بفشارد همه در زیر غن

*Ayıyız hepimiz bu dünyanın be oğul
Biz kuyruksallayan kuşu, ölüm ise çaylak*

*Her gül hemencecik solar, fazla kalmaz
Ölüm herkesi yağcı okunun taşı altında ezer yok eder*

16

سماع و باده گلگون و لعبتان چو ماه

اگر فرشته ببیند در اوفتد در چاه

نظر چگونه بدوزم؟ که بهر دیدن دوست

ز خاک من همه نرگس دمد به جای گیاه

کسی که آگهی از ذوق عشق جانان یافت

ز خویش حیف بود، گر دمی بود آگاه

به چشمت اندر بالار ننگری تو به روز

به شب به چشم کسان اندرون ببینی گاه

Sema, gül renkli şarap, ay gibi güzel yüzlü kızlar

Görse melek bunları kuyuya düşer

Nasıl kaparım gözlerimi; dostu görmek için

Toprağımdan hep nergis biter ot yerine

Sevgilinin aşkının tadına varan kişi

Yazık olur bir an olursa kendinde

Görmezsin gözünle gündüz koskoca direği

Geceleri başkalarının gözündeki samanı görürsün

17

بیار آن می که پنداری روان یاقوت نابستی
و یا چون برکشیده تیغ پیش آفتابستی

بپا کی گویی: اندر جام مانند گلابستی
به خوشی گویی: اندر دیده بی خواب خوابستی

سحابستی قدح گویی و می قطره سحابستی
طرب، گویی، که اندر دل دعای مستجابستی

اگر می نیستی، یکسر همه دل ها خرابستی
اگر در کالبد جان را ندیدستی، شرابستی

اگر این می به ابر اندر، به چنگال عقابستی
ازان تا ناکسان هرگز نخوردندی صوابستی

*Getir o akıp giden yakut gibi saf şarabı,
Getir güneşin önünde çekilmiş kılıç gibi şarabı*

*Temizlikte sanki sen kadehteki gülsuyu gibisin
Güzellikte sanki sen uykusuz gözde uyku gibisin.*

*Kadeh sanki bir bulut, şarap da bulut damlası
Neşe, sanki gönülde kabul olunan bir dua*

*Olmasaydı şarap eğer yıkıktı bütün gönüller
Görmeseydi eğer tende canı şaraptı*

*Bu şarap eğer bulut içinde kartalın pençesinde olsaydı
İçmeseydi ondan soysuzlar doğru olurdu.⁹*

18

مرا ز منصب تحقیق انبیاست نصیب

چه آب جویم از جوی خشک یونانی؟

برای پرورش جسم جان چه رنجه کنم؟

که: حیف باشد روح القدس به سگبانی

به حسن صوت چو بلبل مقید نظم

به جرم حسن چو یوسف اسیر زندانی

بسی نشستم من با اکابر و اعیان

بیازمودمشان آشکار و پنهانی

⁹ Rudekî, Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî, s. 110.

نخواستم ز تمنی مگر که دستوری

نیافتم ز عطاها مگر پشیمانی

*Payımı almışım ben gerçek peşindeki peygamberlerden
Neden su arayayım kurumuş Yunan ırmağında ben?*

*Tenimi ve canını beslemek için neden sıkıntı çekeyim
Yazık; Cebrail'e köpeklere bekçilik görevi vermek!*

*Güzel sesimle kafesteki bülbül gibi şiirimle tutsağım
Güzelliğimin cezası olarak Yusuf gibi zindanda tutsak*

*Nice zamanlar oturdum ben ulularla makam sahipleriyle
Sınadım onları açıktan da gizlilerden de*

*Temennilerimde mecaz dışında bir şey istemedim
Verdiklerinden elimde kalan ise sadece pişmanlık!*

19

کسی را چو من دوستگان می چه باید؟

که دل شاد دارد بهر دوستگانی

نه جز عیب چیز است کان تو نداری

نه جز غیب چیز است کان تو ندانی

Gerekir mi kimseye benim gibi bir dost

Gönlünü dostu için mutlu tutan dost

*Sende olmayan sadece kusur
Senin bilmediğin sadece gayb!*

20

آن که نماند به هیچ خلق خدای است
تو نه خدایی، به هیچ خلق نمانی

روز شدن را نشان دهند به خورشید
باز مر او را به تو دهند نشانی

هر چه بر الفاظ خلق مدحت رفته‌ست
یا برود، تا به روز حشر تو آنی

*Hiçbir yaratığa benzemeyen Tanrı'dır
Tanrı değilsin sen, hiçbir yaratığa da benzemiyorsun*

*Gündüz oluşunu güneş ile gösterirler
Güneşin varlığını da yine seninle gösterirler*

*Sözleriyle insanlar seni övdü durdular
Överler yine; mahşer gününe kadar sen yine osun*

21

آی دریغا! که خردمند را
باشد فرزند و خردمند نی

ور چه ادب دارد و دانش پدر
حاصل میراث به فرزند نی
Yazık; Akıllı birinin
Oğlu olur da akıllı olmaz ise!

Edip ve bilgili olsa da babası
Oğluna bu mirası kalmaz ise

22

بی قیمت است شکر از آن دو لبان اوی
کاسد شد از دو زلفش بازار شاهبوی

این ایغده سری به چه کار آید ای فتی
در باب دانش این سخن بیهدده مگوی
تا صبر را نباشد شیرینی شکر
تا بید را نباشد بویی چو دار بوی

Yok onun dudaklarından bir kıymeti şeker emmenin
Düştü zülüfleri yüzünden onun pazarı miskin

Bu boş yere konuşmak ne işe yarar be delikanlı
Bilgi konusunda söyleme bu anlamsız sözleri

Sabrın şeker gibi tadı olmadıkça
Söğüdün öd ağacı gibi kokusu olmadıkça

23

ای بر همه میران جهان یافته شاهی
می خور، که بد اندیش چنان شد که تو خواهی

می خواه، که بدخواه به کام دل تو گشت
وز بخت بد اندیش تو آورد تباهی

شد روزه و تسبیح و تراویح به یک جای
عید آمد و آمد می و معشوق و ملاهی

چون ماه همی جست شب عید همه خلق
من روی تو جستم، که مرا شاهی و ماهی

مه گاه بر افزون بود و گاه به کاهش
دایم تو برافزون بوی و هیچ نکاهی

میری به تو محکم شد و شاهی به تو خرم
بر خیره ندادند ترا میری و شاهی

خورشید روان باشی، چون از بر رخشی

دریای روان باشی، چون از بر گاهی

آن ها که همه میل سوی ملک تو کردند

اینک بنهادند سر از تافته راهی

دام طمع از ماهی در آب فگندند

نه مرد به جای آمد و نه دام و نه ماهی

مهتر نشود، گر چه قوی گردد کهتر

گاهی نشود، گر چه هنر دارد، چاهی

*Ey bütün dünya hükümdarlarının hükümdarı
Şarap iç; düşmanın tam da istediğin gibi oldu senin*

*Şarap iste; düşmanın gönlünün arzusunca oldu
Düşmanını perişan etti bahtı*

*Oruç da, tesbih de, teravîh de toplanıp gitti
Geldi bayram, geldi şarap, sevgili ve eğlence mevsimi geldi*

*Ay araya durdu bütün insanlar bayram gecesini
Senin yüzünü aradım; hükümdarım da, ayım da benim sensin*

*Bazen büyür bazen küçülür ay
Hep artarsın, asla eksilmezsin sen*

*Emirlik seninle güçlendi; hükümdarlık seninle mutlu
Boşuna verilmedi sana emirlik, hükümdarlık*

*Salman güneşsin sen, bindiğinde Raş'a
Akıp giden denizsin sen, oturduğunda tahta*

*Ülkene doğru yönelip gelenler senin
Şimdi bak; yollarını kaybedip teslim oldular*

*Balık yakalamak için attılar ağı suya
Ne adam yerinde kaldı ne ağ ne de balık baksana*

*Büyük biri olamaz, güç kazansa da küçük kişi
Çıkamaz tahta sanatkar da olsa kuyuya düşen kişi*

24

دل تنگ مدار، ای ملک، از کار خدایی

آرام و طرب را مده از طبع جدایی

صد بار فتادست چنین هر ملکی را

آخر برسیدند به هر کام روایی

آن کس که ترا دید و ترا بیند در جنگ
داند که تو با شیر به شمشیر در آبی

این کار سمایی بد، نه قوت انسان
کس را نبود قوت به کار سمایی

آنان که گرفتار شدند از سپه تو
از بند به شمشیر تو یابند رهایی

*Sıkılma ey hükümdar Tanrı'nın işinden
Bozma huzurunu, kaçırma neşeni*

*Yüz kez böyle oldu her hükümdar için
Hepsi erişti sonunda arzuladıkları her şeye*

*Seni savaşta gören ve görecek olan kişi
Bilir senin kılıç ile savaşacağını aslanla*

*Göklerin işiydi bu; insan gücü değildi
Yetmez gücü kimsenin göklerin işine*

*Senin ordundan yakayı ele verenler
Bağlarından senin kılıcınla kurtuluşa ererler*

نگارینا، شنیدستم که: گاه محنت و راحت
سه پیراهن سلب بوده‌ست یوسف را به عمر اندر

یکی از کید شد پر خون، دوم شد چاک از تهمت
سوم یعقوب را از بوش روشن گشت چشم تر

رخم ماند بدان اول، دلم ماند بدان ثانی
نصیب من شود در وصل آن پیراهن دیگر؟
Sevgili; duydum: sıkıntılı günlerinde, mutlu zamanlarında
Üç gömleği varmış elbise olarak Yusuf'un ömrü boyunca

Biri hileyle bulandı kana, ikincisi parçalandı ithamla
Üçüncüsü Yakub'un karanlık gözlerini aydınlattı kokusuyla

Yüzüm benzer ilkine, yüreğim benzer ikincisine
Nasibim olur umarım üçüncüsü vuslat anında bana

KAYNAKÇA

Avfi, Muhammed, *Lubâbu'l-elbâb* (yay. E. G. Browne), Tahran 1361 hş.

Browne, Edward Granville, *A Literary History of Persia*, Cambridge 1924.

Furuzânfer, Bediüzzamân, *Sohen u Sohenverân*, Tahran 1369 hş.

Furuzânfer, Bediüzzamân, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, Tahran 1386 hş.

Hidâyet Rızâ Kulî Hân, *Mecma' u'l-fusahâ* (yay. Mezâhir-i Musaffâ)
Tahran 1340 hş.

Nefisî, Saîd, *Muhît-i Zindegî ve Ahoâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, Tahran 1382
hş.

Nefisî, Saîd, *Târîh-i Nazm u Nesr*, Tahran 1363 hş.

Nefisî, Saîd, *Târîh-i Nazm u Nesr*, Tahran 1363 hş.

Razî, Emîn Ahmed, *Heft İklîm*, Tahran 1389 hş.

Rudekî-yi Semerkandî, *Dîvân-i Rudekî-yi Semerkandî* (yay. Saîd-i Ne-
fisî), Tahran 1373 hş.

Rypka, Jan, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân* (çev. Kerîm-i Keşâverz), Tahran
1370 hş.

Safâ, Zebîhullâh, *Târîh-i Edebiyyât Der Îrân*, Tahran 1371 hş.

Zerkanî, Seyyid Mehdî, *Târîh-i Edebi-yi Îrân*, Tahran 1388 hş.

Zerrînkûb, *Abdulguseyn*, "Bunyâd-i Şi'r-i Fârsî", *Defter-i Eyyâm*,
Tahran 1358 hş.

FARS ŞİİRİNDE "TÜRK" KELİMESİNE YÜKLENEN ANLAMLAR

DR. ÖĞR. ÜYESİ. DR. SADIK ARMUTLU*

Öz

Türklerin tarih sahnesine çıktığı andan itibaren Türk kelimesi üzerinde gerek Doğu'da gerekse Batı'da çeşitli çalışmalar yapılmış ve değişik görüşler öne sürülmüştür. Adı geçen kelime daha çok tarihi ve filoloji çalışmalarının kapsama alanına girmiştir. Bunların dışında Türk kelimesi edebî metinlerde de yer almıştır. Bu kelime, Türklerin Hilafet çevrelerinde yani Abbasiler döneminde halifelerin dikkatini çekmeleri üzerine hem olumlu hem de olumsuz yönleri ile bir taraftan İslâm tarihlerinde diğer taraftan da Arap edebiyatı içerisinde yer almıştır. Câhız ile başlayan Türkün edebî yansıması, zaman içerisinde şairlerin de dikkatini çekmiş, Türk kelimesi ve onun anlam dünyası onların şiirlerini süsleyen önemli bir motif ve imaj olmuştur. Arap şiirinde tematik olarak daha çok kahramanlık, yiğitlik ve savaşçılık yönleri öne çıkmıştır. Zemahşeri, Türk kelimesine yeni bir anlam yükleyerek, bir ırka dayalı güzelin fizyolojisinin resmini çizer ve bu resmin görüntülerine Divanı'nda oldukça fazla yer verir. Arap edebiyatında dolayısıyla da şiirinde yer alan Türk kelimesi, yeni Fars şiirinin oluşumuyla birlikte adı geçen edebiyatta da yerini alır. Bu kelime, başlangıçta Fars şiirinde gerçek anlamında kullanılmış, semantik seyri itibariyle zamanla mecâzî bir anlama bürünmüş, daha çok mecâz yönüyle ele alınmış işlenmiş ve sevgili yerine kullanılan "güzel" tipi olarak şiirdeki yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Türkler, Arap şiiri, Fars şiiri, güzel.

* DR. ÖĞR. ÜYESİ. DR. SADIK ARMUTLU, İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim üyesi. İnönü University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature. email: sadikarmutlu@windowslive.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3281-6245>. (Makale Geliş Tarihi: 26.01.2020 / Kabul Tarihi: 06.02.2020).

ABSTRACT

Since the Turks came to the stage of history, various studies have been carried out and different opinions have been made on the word

Turk in both the East and the West. The mentioned word is mostly in the scope of historical and philological studies. Apart from these, the word Turkish was also included in literary texts. This word was included in the Arabic literature on the one hand in the history of Islam, on the one hand, with both positive and negative aspects, after the Turks caught the attention of the caliphs in the Caliphate circles, that is, during the Abbasid period. The literary reflection of the Turk, which started with the ignorant, has attracted the attention of poets over time, the Turkish word and its meaning world has become an important motif and image that adorns their poems. Thematic aspects of heroism, bravery and warfare came to the fore in Arabic poetry. Zamakhsheri puts a new meaning to the Turkish word and draws a picture of the physiology of a race-based beauty and gives a lot of space to the images of this image in her Court. The Turkish word, which takes its place in Arabic literature and hence in its poetry, takes its place in the mentioned literature with the formation of the New Persian Poetry. This word was originally used in the Persian poetry in its literal meaning, has gained a metaphorical meaning in time with its semantic course, has been handled mostly with metaphorical aspects, and has taken its place in the poem as a "beautiful" type used for the beloved.

Keywords: Turk, Turks, Arabic Poetry, Persian Poetry, beautiful.

از دورانی که ترک ها به صحنه تاریخ روی آورده اند به روی کلمه ترک هم در غرب و هم در شرق مطالعاتی انجام و نظرات مختلفی داده شده است. کلمه مورد ذکر بیشتر در موضوع مطالعات تاریخی و فلولوژیکی (زبان شناسی) بوده است. علاوه بر این کلمه ترک در متون ادبی نیز جای داده شده است. این کلمه در دوران خلافت عباسیان، هم در تاریخ اسلام و هم ادبیات عرب با مضامین مثبت و منفی ذکر شده است. کلمه ترک دقت شاعران را نیز بخود جلب کرده و بیشتر با معانی قهرمان، دلاور و جنگجو مطرح شده است. زمخشری با ایجاد معنی جدید برای ترک فیزیولوژی زیبایی را برای آن ترسیم نموده و در دیوانش بسیار به آن جای می دهد. به واسطه ادبیات عرب کلمه ترک در شعر فارسی نیز جایگاهی برای خود به دست می آورد. در ابتدا این کلمه در شعر فارسی با معنی

اصلی به کار رفته و به مرور معانی مجازی نیز گرفته است، و با معنی معشوق و معادل "زیبا" به کار گرفته شده است.

1. SÖZLÜKLERDE TÜRK KAVRAMI

Türk kelimesinin etimolojisi, telaffuzu, anlamı, ilk kullanımı ve ilk kez hangi kaynaklarda ne şekilde yer aldığı gibi hususlarda, Doğulu ve Batılı bilim adamları tarafından ortaya atılmış birçok görüş ve bilgi söz konusudur. Türk kelimesinin, Orhun Yazıtları'nda "millet" anlamında kullanıldığı bilinmektedir. Çin, Hind, İran, Grek, Musevi, Ön Asya yazıtları, Bizans ve Arap kaynaklarında yer alan bazı kayıtlara göre, en geç Gök-Türk çağında, M.Ö. 2 bin ortalarına kadar geri götürülebilen "Türk" adının "kuvvet-güç" anlamına geldiği ve Türkçe konuşan kavimlerin bu ad ile tesmiye edildiği kabul edilmektedir (Huncan 2005: 6). Arap kaynaklarında ve sözlüklerinde "Türk" adı ile ne kastedildiğine bakmak, konumuz açısından önemlidir.

Türk kelimesi, İslami dönemde Arapça kaleme alınmış ilk sözlüklerde de şöyle yer alır. **Kitâbu'l-ayn**: "*Türki*": İnsanlardan bir kabiledir ve çoğulu 'etrâk'tır (Ferâhidî 2004: 80). **Cemheretü'l-lügâ**: "*Türk*": Herkes tarafından bilinen bir kavim ve kabile (İbn Dureyt 2005: I/430). **Mu'cemü's-Sıhah**: "*Türk*": İnsanlardan bir kavimdir (Cevherî 2007: 127). **Lisânu'l-Arab**: "*Türk*": Bilinen bir kavimdir. Deylem diye de tesmiye edilir (İbn Manzûr trs.: V/115) **Tâcü'l-Arûs**: "*Türk*": Bir kavim/ırk adıdır. Çoğulu "Etrâk"tır. Onlara aynı zamanda Deylemler de denilir. Türkler, Nûh'un oğlu Yâfes'in soyundan gelirler. Onlar, İbrahim peygamberin neslinden "Benû Kantura" dandır (Zebidî 1306: VIII/342).

Türk kelimesi, Farsça sözlüklerde hem tamlama hem de bileşik kelime olarak yer almıştır. Bunlara örnek olarak şunları gösterebiliriz. Ferheng-i Câmî-i Fârsî/**Ferheng-i Anendirâc**: "*Türkân-ı çerh*": Seb'a-yı seyyâre (Zühâl, Müşterî, Merîh, Güneş, Zühre, Utârid ve Ay)'dan kinaye. "*Türk-tâz/Türk-tâzi*": Habersiz ve ansızın saldırma ve yağmalama. "*Türk-i cefâgîr, Türk-i bed-hû, Türk-i tennâz, Türk-i dilsitân, Türk-i dil-keş, Türk-i Hindû vü hâl, Türk-, zülm-pîşe, Türk-i Hitây*": Mahbûb isimlerindedir. "*Türk-cûş*": Yarı pişmiş et. Türkler, eti yarı pişmiş yerler/hazmederler ve tam pişmiş et, kuvvet vermez derler. "*Türk-i Çin*": Güneşten kinaye. "*Türk-i hisârî*": Ay ve Güneş'ten kinaye. "*Türk-i hergâhî*": Maşûktan kinaye. Türklerin işi

yani askerlerin görevi, savaş meydanında ok ve mızrak atmaktır. Kirpikleri oka, kaşları yaya ve gamzeleri keskin kılıca benzeyen o asker mahbûblar, kendi âşıkları ile ceng meydanında savaşır, muzaffer olurlar. *Türk-i mu'arbed*: Merîh. "*Türk-i nîm-rûz, Türk-i Çîn*": Güneşten kinaye (Muhammed Pâdşâh 1335: II/1078-80).

Gıyâsu'l-Lügât: "*Türk*": Türk'e mensup bir kavmin ismi. Onlar, Nûh Peygamber'in soyundan idi. Mecazen asker ve maşûk manasına da gelir. "*Türk-bâzî*": Ansızın saldırma ve yol üzeri yağmalama. Çevik, kıvrak ve asker anlamındadır. "*Türk-i çîn*": Güneşten kinaye. "*Türk-i felek*": Merîh Yıldızı. Güneşten kinaye de derler. "*Türkmân*": Türklerden bir kavimdir. Onlar Türklerden daha az pâyeye sahiptiler (Gıyâsu'd-Dîn Muhammed 1363: 203).

Ferheng-i Reşîdî: "*Türk*": Bilinen tâyife/tâyife-i ma'rûf. Bazen Türkistân hükümdarına da Türk derler. Korkusuz ve merhametsiz âşık "*Türkânî*": Türk kadınlarında giydikleri Ferace cinsinden bir örtü. "*Türk-tâzî*": Habersiz saldırma, yol üzerinde talan ve yağmalama. (Reşîdî trs.: I/423).

Burhân-ı Kâtî: "*Türk*": Bilinen kavimdir. Türklerin Yâfes b. Nûh evladından olduğu söylenir. Türkistân ülkesine de mecaz yoluyla Türk derler. Yine mahbûb, maşûk ve gulâmdan kinayedir. Türk kelimesi, Türk erkek kölelerin/gulâmân ve cariyelerin/kenîzân güzelliklerinden dolayı, güzel yüzlü maşûk anlamında kullanılmıştır. "*Türki*": Cesur, yiğit kahraman. "*Türkân-ı çerh*": Seb'a-yı seyyâre'den (Zühal, Müşterî, Merîh, Güneş, Zühre, Utârid ve Ay'dan) kinayedir. "*Türkânî*": Türk kadınlarının giydikleri ferece türünden bir örtü. "*Türk-tâzî*": hızlı, acil ve habersiz saldırma, yol üzeri talan ve yağma etme. "*Türk-i cûş*": Yarı pişmiş et. "*Türk-i çîn*": Dünyayı aydınlatan güneşten kinaye. "*Türk-i hisât*": Ay'dan kinaye. Güneş için de derler. "*Türk-i felek*": Merîh Yıldızı'ndan kinaye ve güneş için de derler. "*Türk-i mu'arbed*": Türk-i felek manasındadır ki, Merîh Yıldızı'ndan kinaye. "*Türk-i rüstâyân*": Soğan ile doymuştan kinaye. "*Türkmân*": Türk manasındadır. İtidalsız Türklerden bir tâyifenin lakabıdır. Bunlar için Yâsef b. Nûh' çocuklarından bir tayifedir derler. (Burhân 1393: I/487-88).

Ferheng-i Nefisî: "*Türk*": İnsân tâyifesinden bir büyük tayife için derler. "*Türk*": Yâsef b. Nûh'un evladından bir topluluk olup çoğulu 'etrâk'tır. "*Türk-i eşgar*": Merîh. "*Türk-i çîn*": Güneş. "*Türk-i hisât*": Ay ve

Güneş. "*Türk-i rüstâyân*": Soğan ile doymuş. "*Türk-i sultân-şekve*": Güneş. "*Türk-i felek*": Merih ve Güneş. "*Türk-i mu'arbed*": Merih ve Güneş. "*Türk-i nîm-rûz*": Güneş. "*Türkân*": Türk kelimesinin çoğuludur. "*Türkân-ı çerh*": Yedi sitâre-i seyyâre. "*Türkâne*": Türk gibi, Türk'e benzeyen. "*Türkânî*": Fereceye benzeyen bir elbise ki, Türk kadınları giyer. "*Türk-tâzî/Türk-tâze*": Habersiz, hızlı, habersiz ve vakitsiz askerin yağma ve saldırısı. "*Türk-i cûş*": Yarı pişmiş et. "*Türk-çeşm*": cezbedici, alımlı ve tutsak eden göz (Nefîsî 1355: II/855-56).

Türk kelimesi, kinaye sözlüklerinde de yer almıştır. **Ferheng-i Kinâyât**: "*Türk*": gulâm, maşûk ve matlûbtan kinaye. Mecazen asker ve maşûk. "*Türkân-ı çerh*": Seb'a-yı Seyyâre'den kinaya. "*Türk-tâz*": Cevr ve yağmadan kinaye. "*Türk-tâzî*": habersiz saldırma, yol üzerinde yapılan talan ve yağma. "*Türk-i çîn*": Güneşten kinaye. "*Türk-i hisârî*": Ay ve Güneş'ten kinaye. "*Türk-i hergâhî*": Maşûktan kinaye. Türklerin işi yani askerlerin görevi, savaş meydanında ok ve mızrak atmaktır. Kirpikleri oka, kaşları yaya ve ganzeleri keskin kılıca benzeyen o asker mahbûblar, kendi âşıkları ile ceng meydanında savaşır, muzaffer olurlar. "*Türk-hû*": Kötü ahidli, vefâsız ve kötü huyludan kinaye. "*Türk-i rüstâyân*": Soğan ile doymuş, doyan. "*Türk-i zerd-külâh*": Güneş. "*Türkistân-şâh*": Saray ve güzellerin olduğu yer. "*Türkistân-tab*": Yarattığı meydanının genişliğinden kinaye. "*Türkistân-fasl*": Bilgi genişliğinden kinaye. "*Türk-i felek*": Merih'ten kinaye. Güneş. "*Türk-i nîm-rûz*": Güneşten kinaye (Mansûr Servet 1379: 113-14).

Ferheng-i Kinâyât-ı Suhen: "*Türk*": Güzel yüzlü. Maşûk, Yağmacı. Savaşçı. Kavgacı. "*Türkâne*": Zerâfetsiz ve edebe riayet etmeyen. Çabuk, hareketli. Cesur ve korkusuzca davranan, öfke ile hareket eden. Edebsiz. "*Türk-tâz*": Şiddetli ve acımasızca saldırı. "*Türk-tâzî*": Ansızın ve yağma amacıyla şiddetli hamle etmek ve saldırmak. "*Türk-cûş*": Tamam olmayan her şey, yarı pişmiş. "*Türki*": Haşinlik, kabalık, hışm, öfke (Enverî 1312: I/276-77).

Ferheng-i İşârât: 1) "*Türk*": Maşûktan kinaye. 2) Beyaz çehreli ve güzeldir. Bu yüzden güzel yüzlülerden kinayedir. 3) Onların gözleri küçüktür. 4) Vefâsız oluşlarıyla bilinirler. 5) Savaşçı, kavgacı, yağmacı ve fitne çıkarandır. 6) Türkler, asker idiler. Bu askerler, Çağânilerin son zamanlarında ve Gaznelilerin hüküm sürdüğü ilk yıllarında orduda makamlar elde ettiler ve bu zamandan itibaren yavaş yavaş maşûk için, "*tür-i müje*, kemân-ebrû, kemend-i zülûf" gibi askeri tabirler kullanılmaya başlanır. 7)

Siyahlık, zulmet, küfür ve çirkinliğin remzi olan “Hindû” nun karşısında; beyazlığın, kırmızılığın, maneviyatın, güzelliğin ve ruhun remzi olarak Türk yer alır. 8) Türk köleler veya bazı şöhretli emirler, yüksek makamlara ulaşmasıyla onların isimleri şiirde mazmun olarak kullanılmaya başlandı. Öyle ki, Aksungur, gündüzden kinaye, Karasungur ve Karahan da gece-den kinaye olarak kullanıldı. 9). Türkler, bedevî ve çadırda oturan bir kavim oldukları zamanlarda, Asya’nın merkezinden İran’a geldiler. Bu yaşam biçiminden dolayı onlar, “nâ-dân/bilgisiz” tanındılar. 10) Türkler, Kantûrâ evladı olarak bilinirler. “*Türkistân*”: Perî yüzlülerin ve putperestlerin ülkesi (Şemîsâ 1387: I/275-78).

Türk kelimesinin kullanımına geniş ölçüde **Lügât-nâme**’de de yer verilmiştir. Yukarıdakilerin dışında Türk kelimesinin adı geçen eserde yer alışı şöyledir: “*Türk*”: Turanî kavim olup Yâsef b. Nûh’un çocuklarından. “*Türki*”: Soyca Türk olan. Beyaz ve güzel yüzlü olmaktan kinaye. “*Türk-külâh*”: Savaşta baş üzerine geçirilen demir külah, miğfer. “*Türk-çeşm*”: Görenleri cezbeden ve kendine çeken göz. “*Türk-zâde*”: Türk çocuğu, Türk’ten doğan çocuk. “*Türk-süvâr*”: Sürücü, at süren. “*Türk-mizâç*”: Kötülük veren, hileci, aldatan. “*Türkmân*”: Türk manasıdır. “*Türk-ruhsâre*”: Güzelyüzlü. “*Çeşm-i Türk*”: Dar ve çekik gözden kinaye. “*Sipâh-i Türk*”: Güneşin parlaklığından kinaye.

2. ARAP ŞİİRİNDE TÜRK KAVRAMI

Arap edebiyatında Türk imajı ilk kez Abbasîler döneminde edebiyata yansımıştır. Bu yansıma Türklerin halife Mu’tasım döneminde hilâfet ordusunda yer almalarıyla başlar. Türkleri ilk kez edebiyat sahnesine taşıyan ünlü edip Câhız (ö. 869) olmuştur. *Resâilu’l-Câhız* adlı eserinde “Menâkibu’t-Türk” başlığı altında Türklerin sahip olduğu özelliklerden bahseder. Bunların başında da Türklerin askerlik yönleri gelir. Kendisine nakledilenler ve gördüğü olaylara dayanarak, bu yönleriyle Türklerin diğer milletlerden üstün olduğunu söyler. (Câhız 1991: I/5-86)

Câhız, Türk ulusunun fiziki yapısını ve ruhsal yönlerini de dile getirmiştir. Onların savaşçı bir millet ve harp sanatında mahir olduklarını, yüzünde daha çok at sırtında bir ömür geçirdiklerini, cesur ve atılgan bir yapıya sahip oldukları kadar, birçok sanat dalında da yetenekli olduklarını belirtmiştir. Ona göre Türklerin en çarpıcı karakterleri “vatan sevgisine sahip” bir ulus olmalarıdır (Câhız 1991: I/64). Câhız ile başlayan bu

süreç, şair ve yazarların da dikkatini çekmiş ve edebî metinlerde bir milletin fizikî ve ruhî portresi çeşitli yönlerden çizilmiştir (Armutlu 2017: 43). Aşağıdaki beyit buna bir örnektir:

التُّرْكُ لَمْ يَمْلِكُوا فِي دَارِ مُلْكِهِمْ
وَالْفُرْسُ قَدْ مَلِكُوا وَالرُّومُ وَالْعَرَبُ

هَذَا لَعَمْرِي فَضْلٌ لَيْسَ يُجْحَدُ
إِلَّا حَسُودٌ عَنِيدٌ مَا لَهُ أَدَبٌ

"Türkler kendi ülkelerini hiç kimseye memleket olarak bırakmamışlardır. Halbuki İranlılar da, Araplar da kendi ülkelerini başkalarına bırakmışlardır. İşte bu ant olsun ki çok kindar, gözünü inat bürümüş ve edebi olmayandan başka hiç kimsenin inkâr edemeyeceği bir üstünlüktür." (Bakırcı 1997: 99).

Türkler'in Abbasî dönemi şiirine yansıyan yönleri daha çok kahraman, yiğit, güçlü, dayanıklı, sağlam ve savaşçı bir ruha sahip olmaları v.b. yani kısaca askerî tarafları olmuştur. Türklerin askerî yönlerinin Arap Edebiyatına yansımalarının ayrıntılı bilgileri için bkz. (Câhız 1991: I/5-64; Subkî trs., I/66 vd.; Bârûdî 1404: IV/174 vd., 183-188; İbnu'l-Esîr 1966: X/667; Bâharzî 1405: II/269 vd., 318 vd.; İbn Kesîr 1966: XII/201; Ebîverdî trs: I/300-307, 498 vd.; Zamaşerî 1429: 118-119, 180-181, 287-290,446-448; Yaltkaya 1936: 300-325; Bakırcı 1997: 98-104; Armutlu 2017: 42-50).

Gazzeli/Filistinli bir şair olan Ebû İshâk İbrâhîm el-Gazzî, aşağıdaki beyitlerde bu durumu güzel bir şekilde dile getirmiştir:

فِي فِتْيَةٍ مِنْ جُيُوشِ التُّرْكِ مَا تَرَكَتْ
لِلرَّعْدِ كَرَّاتِهِمْ صَوْتًا وَلَا صَيْتًا

قَوْمٌ إِذَا قُوبِلُوا كَانُوا مَلَائِكَةً
حَسَنًا وَإِنْ قُوتِلُوا كَانُوا عَفَّارِيئًا

"Genç Türk askerlerinin savaştaki saldırıları, yıldırımların ses ve sedasını hiçbir şekilde aratmaz. (Kendilerine) güzel davranıldığında hoş ve melek gibi (bir)

kavim/millet, fakat (kendileriyle) savaş yapıldığında korkunç olurlar” (İbnu'l-Esîr 1966: X/667; İbn Kesîr: 1966: XII/201; Bakırcı 1997: 102; Armutlu 2017: 44)

Bunun yanında Türklerin güzellik vs. gibi fizikî yapıları da Arapça şiirlere konu olmuştur. Türkler, pembe-beyaz tenli, uzun boylu, küçük burunlu, ince belli, hafif-çekik gözleri, uzun saçları ile kendi ülkelerinin güzelliklerinden farklı ve üstün bir tipte görünüşleriyle Arapça yazan şairlere yeni bir güzellik ve sevgili imajı hazırlamışlardır. Şairlerin Türk gulâmlarının güzelliklerine dair yazdıkları şiirlerde, Türk kavramına bağlı bir sevgili ve güzel insan imajı doğar. (Ferruh 1981: III/351 vd.; Bâharzî 1405: II/122, 281, 438; İbn Hallikân 1968: IV/466; Yaltkaya 1936/319-321; Akün 2013: 137; Armutlu 2017: 44) Abbasî şiirine Türk güzel imajı, güzellik ve fizikî özellikleriyle yansımış ve bu yönü ile ele alınmıştır.

IV. Abbasî asrının (1055-1258) ünlü şairi Sıbt İbnu't-Te'âvîzî, bir ilki gerçekleştirir ve Türklerin askeri yönlerinin yanında güzelliklerini de şiire taşır. Şiirini Türklerin “güzellik ve askerlik” gibi iki önemli özelliği üzerine kuran şair, ilginç benzetmelerde bulunur (Bakırcı 1997: 100; Armutlu 2017: 44). Yine aynı şair, beyitlerinde “kahramanlığı ve olağanüstü güzellikleri bir arada bulundurdular” ve “Yüzlerinin güzelliklerini miğferlerle gizlediler” şeklindeki ifadeleriyle (Bârûdî 1404: IV/183) de Türklerin askerî yönlerinin yanında, güzel oluşlarına da dikkat çekmiştir. Aşağıdaki beyitler bu duyguları yansıtır:

القائد الغلب الكُماة عوبسا
والبيض في أيمانهم تتبسم

مِنْ غِلْمَةٍ بِجَمَالِهَا نَارُ الْهَوَى
وَبِأَسْهَمِ نَارِ الْوَعَى تَنْضَرُّمُ

تُرْكُ إِذَا لَبَسُوا التَّرَائِكَ أَيَقْنَتَ
صُمُّ الْعَوَالِي أَنَّهَا سَتُحْطَمُ

رَكِبُوا الدِّيَاجِي وَالسُّرُوجَ أَهْلَةً
وَهُمْ بُدُورٌ وَالْأَسْنَةُ أَنْجُمٌ

"Muzaffer (olan) zırh (giyen) ve taviz vermeyen asker(lerin) ellerinde kılıçlar gülümser. Gençlerden (oluşan bu askerlerin) güzelliklerinden dolayı aşk ateşi, güçlü ve kuvvetli (oluşlarından) dolayı da savaşın ateşi alevlenir (tutuşur). Türkler savaş başlıklarını (miğferleri) taktıkları an, çelikten (yapılmış) mızrakların parçalanacağını anlarsın. (Atlarının) eyerleri hilali, kendileri dolunayı, kılıçları yıldızları andırarak şekilde karanlıklara bindiler." (Bârûdî 1404: IV/188; Bakırcı 1997: 101; 45).

Türklerin güzellik yönleri Zamahşerî tarafından çeşitli yönleriyle ele alınıp işlenmesiyle bu özellik gazellerde yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanır. Zamahşerî, Arap "Su'da"ya seslenip onun şahsında iri ve büyük gözlü sevgililere artık yönelmeyeceğini (Zamahşerî 1429: 287) söylemesiyle Arap ırkının güzel kadın imajının yıkıldığına şahit oluruz.

Zamahşerî'nin "Su'da"ya hitaben söylediği ve "a'yunu'l-bakar" dediği Arapçada, siyah ve iri taneli bir çeşit üzüm, sığırgözü anlamına gelen ve de iri ve geniş göz olarak Türkçeye aktarılan bu kelimedenden kasıt Arap mashağalardır. Su'da'dan uzaklaşıp yönünü çevirdiği ve "uyûnu'd-dayyık/dar gözler" dediği de Türk güzelleridir (Zamahşerî 1429: 287). Şair, güzel yüzlü Türk güzellerinin övgüsü hakkında 6 kaside söylemiştir. Bu kasidelerin toplam beyitleri 224'tür (Zamahşerî 1429: 10-14, 17-19, 118-122, 179-184, 287-292, 446-468). Türk güzelleri hakkında söylediği bazı beyitler aşağıdadır:

مَسْرَّةُ الْارْوَاحِ

مَعَ الْوُجُوهِ الصَّبَاحِ

هِيَ الرِّيَاضُ فَوْرَدٌ

وَ نَرْجِسٌ وَأَفَاحِ

فَسِيرُ الْبِيهَا، وَبَادِرٌ

وَ طِرٌ خَفُوقَ الْجَنَاحِ

حتى تَنزَّهَ فِيهَا
فِي غُدْوَةٍ وَرَوَاحٍ

دَعِ الرَّبِيعَ، وَدَعِ فِيهِ
كُلَّ أَنْوَاعِ الْخَمْرَةِ

أَمَّا كِفَاكَ رَبِيعٌ
بِهَوْلَاءِ الْمِلَاحِ

النَّاسُ لَيْلٌ وَأَبْنَا
ءُ يَافِثٌ كَالصَّبَاحِ

“Ruhlara neşe veren güzel yüzlülerdir. Güller, nergisler ve papatyalar ihtiva eden bahçelerdir. O bahçelere git, çabuk ol ve kanat çırparak uç! Ta ki her sabah ve her akşam oralarda gezinesin. Baharı ve bahardaki bütün güzel koku türlerini bırak! Sana yetmez mi bu latif güzellerin bulunduğu bir bahar? İnsanlar gece, Yafes’in soyundan gelenler ise sabah gibidirler.” (Zamahşerî 1429: 117-118; Yaltkaya 1936: 320; Armutlu 2017: 46).

وَإِنَّ وَجْهَ التُّرْكِ، وَاللَّهُ جَارُهَا
بَدُورٌ إِلَى أَثْمَانِهَا تُصْرَفُ الْبَدْرُ

و فِي صُورِ التُّرْكِ الْعَجَائِبُ، فَلْتَكُنْ
عَيُونُكُمْ صُوراً إِلَى هَذِهِ الصُّورِ

"Türk yüzleri -Tanrı onları kem gözlerden esirgesin- dolunaylardır, uğurlarında (on bin altın) bulunan kiseler edilecek yüzlerdir. Türk güzellerinin yüzlerinde insanı mest edecek noktalar vardır. Öyleyse başka güzellere bakmayın, gözlerinizi bunlara döndürün." (Zamahşerî 1429: 287; Yaltkaya 1936: 321)

Abbasî dönemi şairlerinden Ebu Alî el-Hasen b. Muhammed el-Dubey'î de Türk güzelini şöyle betimlemiştir:

أضيغم أم غزالٌ ذاك أم بشرٌ
شمسٌ تزيت بزى التّرك أم قمرٌ

لقد تحيّر وصفى فى حقيقته
كما تحيّر فى أجفانه الحور

"Şu (güzel) aslan mıdır? Yoksa ceylan yahut insan mıdır? (Belki de) Türk kıyafeti kuşanmış bir güneş veya ay mıdır? Gerçek manada onu tarif etmede şaşkınlık kaldım. Nitekim onun gözbebeğindeki beyazlığa da şaşkınlık yaşadım." (Se'âlibî 1403: III/474)

Yukarıdaki örneklerde Türklerin güzellik ve askerî yönleri şiire yansıdığı gibi aşağıdaki örneklerde de ok, hançer, kılıç gibi kesici, öldürücü savaş aletleriyle, göz, kirpik ve kaşlar arasında ilgi kurulan "cefacı sevgili tipi"nin Türk gulâmı imajı etrafında nasıl teşekkül etmiş olduğu çok belirgin şekilde görülür (Akün 2013:137). Dördüncü Abbasî asrının önemli şairleri arasında yer alan ve dönemin edebiyatına damgasını vurmuş olan Sıbt İbnu't-Te'âvîzî, Abbasî Halifesi Nâsır Lidînillâh (1180-1225)'ın ordusundaki Türk gulâmlarını överken onların bu vasıflarını şöyle belirtmiştir:

"Savaşlarda onun etrafını ay parçası gibi Türk gençleri kuşatırlar. Başlarına daima tolga giymelerine rağmen onların saçları dökülmüş değildir. Onların keman gibi kaşlarından attıkları oklar kalplere isabet etmekte hata etmez. Onlar ne kadar pek giyimli ve aynı zamanda fidan boylu iseler de demir gibi kuvvetlidirler. Müsâlemet vaktinde kumluk geyikleri iseler de, savaş ateş saçmaya başlayınca kaplan kesilirler. Zırhların içinde aslan olan bu güzel gençlerin yüzleri, tolğanın içinden ay gibi görünür." (Yaltkaya 1936: 324)

Arap şairlerine bu endamlı ve zarif savaşçı Türk güzellerinin en fazla çekik gözleri tesir etmiş, bunları onların silahları kadar kalbe işleyici bulmuşlardır. Bu çekik gözlerin yan bakışı ile kılıç veya hançer arasında

“karîne-i teşbih” denilen bir benzeyiş münasebeti kurmuşlardır. Türk gulâmlarından bahseden şiirlerde onların gözlerindeki tesir hassası ve çekicilik, en çok ilgi duyulan ve üzerinde ısrarla durulan bir motif olmuştur. Örnekten örneğe geçildikçe şiirlerde gözleri en vurucu tarafını teşkil eden sevgili tipinin, çekik gözleriyle aynı tesiri yapan Türk gulâmlarından istihâle etmiş bir imaj olduğu çok daha iyi görülebilmektedir. (Akün 2013: 138; Kartal 2016: 157; Yağcı 2002: V/1768; Armutlu 2017: 48)

Ünlü bilgin ve edip Zamaşerî'nin (ö. 1144) aşağıdaki ve Divanı'ndaki Türklerle ilgili şiirlerde, Klasik Fars ve Türk edebiyatlarında görülen sevgili tipinin silah imajına bağlı olarak gözlerinin cana işleyiciliği çok daha belirgin şekilde ifadesini bulmaktadır:

الْأَقْلُ لِسُعْدَى: مَا لَنَا فَيْكٍ مِنْ وَطَرٍ
وَمَا يَطْبِينَا النَّجْلَ مِنْ أَعْيُنِ الْبَقْرِ

فَإِنَّ الْعَيْنَ الضَّيِّقَاتِ وَاهِلَهُ
بِهِمْ عَلِقَتْ مِمَّا الضَّمَائِرُ وَالْفِكْرُ

إِذَا نَظَرُوا لَمْ يَبْدُ إِلَّا أَحْوَارُهَا
وَأَنْ ضَحِكُوا ضَمُّوا الْجَفُونَ عَلَى الْحَوْرُ

تَضَايَقَتْ الْعَيْنَانِ مِنْهُ، وَإِنَّهُ
يُوسِّعُ فِي الْقَلْبِ الْجِرَاحَ إِذَا نَظَرَ

وَيَقْتُلُ بِالْجَفَنِ الضَّعِيفِ، وَلَمْ أَزَلْ
أَعُوذُ بِرَبِّي مِنْ ضَعِيفٍ إِذَا قَدَّرُ

مَلِيحٌ، وَلَكِنْ عِنْدَهُ كُلُّ جَفْوَةٍ

ولم أر في الدنيا صفاءً بلا كدر

"Hey Su'dâ'ya, bizim sende hiçbir arzumuz yok, sığırkların geniş gözleri hoşumuza gitmez, diye söyler. Çünkü dar gözler (Türk güzellerinin gözleri) ve o gözlere sahip olanlara takılmıştır gönlümüz ve fikrimiz. Onlar baktıkları zaman sadece gözlerinin siyahlıkları görünür ve gelecek olurlarsa göz kapakları siyahlıkları örter. O güzelin gözleri daralmış ise de baktığı vakit gönülde açtığı yarayı genişletir. Zayıf olan göz ile öldürür insanı. Zayıfın kudret sahibi olmasından Tanrı'ya şükürüm. O pek güzel bir dilber ise de cefasına son yoktur. Ben dünyada asla cefasız bir sefa görmedim." (Zamahşerî 1429: 287; Yaltkaya 1936: 321; Kartal 2016: 157)

Yine Zamahşerî, Türk güzellerinin gözlerinin, (kılıç, ok gibi) öldürücü veya yaralayıcı vasıflarını aşağıdaki beyitlerinde de ifade eder:

عيونهم كم أعلت

من القلوب الصّاح

إن كنّ لسنّ بنجل

فهنّ نجل الجراح

عيونهم، حسبهم لو

غزوا بغير سلاح

"Bunların gözleri nice sağlam kalpleri hasta etmiştir. O gözler her ne kadar geniş ve büyük değil ise de onların açtıkları yaralar büyüktür. Onlar silahsız da savaşsalar gözleri silah olarak kendilerine yeter" (Zamahşerî 1429: 118; Yaltkaya 1936: 320).

Türk kavramı, Câhız ile başlayan süreçten itibaren büyük bir aşama kaydetmiş ve Zamahşerî ile üst bir boyuta ulaşmıştır. İki süreç arasında adı geçen kavram, daha çok asker/savaşçı, cesaret/kahramanlık/yiğit ve güzel/güzellik unsurları üzerinde yoğunlaşmış, bir ırka has özellikler olarak Arapça şiirlerinde yer almıştır. Arap şiirinde yer alan Türk kavramı, son derece realist ve somut olarak ele alınmış ve işlenmiştir. Başka bir ifade ile bu kavram, soyut ve anlam kayması boyutuyla ele alınmamış, bir

ırkın hasletleri olarak somut bir şekilde işlenmiştir. Bu boyutu ile Fars şiirine intikal etmiş, erken dönem Farsça şiirde kullanılmaya başlanmıştır.

3. DERÎ FARŞÇASINDA TÜRK KAVRAMI

Horasan'da IX. yüzyılın başlarından itibaren bağımsızlık hareketleriyle beraber Farsçanın edebî dil olarak yeniden tarih sahnesine çıktığı, edebî etkinliklerin bu Farsça ile gerçekleştirildiği bilinmektedir. Başka bir ifade ile İslam sonrası ilk Farsça şiirler, Derî Farsçasıyla yazılmış ve Yeni Fars Edebiyatı/Fârsî-yi Nev diye adlandırılan bir edebiyat oluşmaya başlamıştır (Armutlu 2014: 35-39). Farsça'nın ilk şiir örneklerinde "Türk" kavramının yer aldığını görmekteyiz. Bu kavramın alt yapısı Abbasî dönemi Arap şiirinde oluşturulan ve Türk kavramına bağlı oluşan imaja dayanır. Bu imaj, daha çok "güzel" ve "asker/kahramanlık/savaşçılık" gibi vasıflar barındırır. Aslında ilk dönem Farsça şiir yazmayı deneyenler, Arapça yazıp Farsça konuşan şairlerdi. Yeni Farsça şiir/Fârsî-yi Derî, şekil ve içerik bakımından, en önemli özellikleri Abbasî edebiyatından aldı. Böylece Abbasî/Arap edebiyatı etkisi altında ilk Farsça şiir meydana geldi (Radûyânî 1949: 3-4). Erken dönem Fars şiirinde "Türk" imajı ve onun anlam dünyasını kapsayan beyitlerin yer alması doğaldır. Erken dönem Farsça şiir söyleyen ünlü Sâ mânî dönemi şairi Ebû Abdullah Muhammed b. Mûsâ el-Farâ lâvî, kozmik unsurları Türk kavramına benzeterek, Türk'ün Arap şiirinde yer alan savaşçı/asker kimliğini ortaya koymuştur:

میغ چون ترکی آشفته که تیر اندازد

برق تیر است مراورا مگر ورخش کمان

"Bulut, ok atan öfkeli Türk gibi; sanki şimşek onun oku, gökkuşağı da yayı" (Mudebbirî 1370: 41; Karaismailoğlu 2002: 1745).

Erken dönem Farsça şiirin kurucu atası olarak gösterilen Rûdekî (ö. 941), bir kasidesinde Türk imajına bağlı olarak duygularını şöyle dile getirir:

خسرو بر تخت پیشگاه نشسته

شاه ملوک جهان، امیر خراسان

ترک هزاران به پای پیش صف اندر
هر یک چون ماه بر دو هفته درفشان

هر یک بر سر بساک مورد نهاده
روش می سرخ و زلف و جعدش ریحان

باده دهنده بتی بدیع ز خوبان
بچه خاتون ترک و بچه خاقان

از کف ترکی سیه چشم پیروی
قامت چون سرو و زلفکانش چوگان

زان می خوشبوی ساغری بستاند
یاد کند روی شهریار سجستان

"Dünya hükümdarlarının şahı, Horasan emiri baştaki tahta oturmuş. Binlerce Türk ayakta saf bağlamış, her biri iki haftalık parlak ay gibi. Her birinin başlarında güllerden yapılmış taç, dudakları kırmızı şarap gibi, saçları ve kâkül-leri reyhan kokulu. Meclisin sakisi de olağanüstü güzellerden bir Türk; Türk hatun ve hakanın çocuğudur. Siyah gözlü, peri yüzlü, boyları servi, zülüfleri çevgan gibi (olan) Türkün elinden Güzel kokulu şaraptan bir kadeh alınca, Sicistan şahını anar" (Rûdekî-yi Semerkandî 1388: 100; Armutlu 2017: 51; Kartal 2016:171; Demirel 1977: 143).

Bunlar alımlı endamları, hafifçe çekik ve manalı gözleri, adetleri icabı uzun saçları ile kendi ülkelerinin güzellerinden farklı ve üstün bir tipte görünüşleriyle Arap şairlerinden sonra Fars şairlerine yeni bir güzellik ve sevgili imajı hazırlamışlardır (Akün 2013:137). Bu şairlerin, Türk güzellerine dair yazdıkları şiirlerde "Türk" kavramına bağlı bir sevgili ve güzel insan imajı doğar. X. yüzyılın başlarından itibaren artık şairler, bu ince bakışlı ve dar/küçük gözlülere âşık idiler. Şiirlerinde onların güzellik

ve çekiciliğini vafsettiler. Vefasızlık, her ne kadar bir atasözü hâline gelse de bu güzellerden vefa bekler oldular. Kaside ve gazellerdeki tasvirler, Halac'lı maşukların, Hitâ'lı dilberlerin, Tıraz'lı ve Yağma'lı güzel yüzlülerin vasıflarıyla dolup taşı. Bu kölelere/gulâmlara ve cariyelere yönelik söylenen aşk oyunları ve gönül kaptırmaları da kaside ve gazeli içerik olarak zenginleştirdi (Safâ 1351: I/569).

Ferruhî, bir kasidesinin nesîb kısmında şunları söyler:

گر چون تو به ترکستان ای ترک نگاریست

هر روز به ترکستان عیدی و بهاریست

ور چون تو بچین کرده ز نقاشان نقشیست

نقاش بلا نقش کن و فتنه نگاریست

آن تنگ دهان تو ز بیجاده نگینیست

باریک میان تو چو از کتان تاریست

روی تو مرا روز و شب اندوه گساریست

شاید که پس از اندوه گساریست

بر ماه ترا دو گل سیراب شکفتهست

در هر دلی از دیدن آن دو گل خاریست

تو بار خدای همه خوبان خماری

وز عشق تو هر روز مرا تازه خماریست

از بهر سه بوسه که مرا از تو وظیفه‌ست
هر روز مرا با تو دگر گونه شماريست

سه بوسه مرا بر تو وظیفه‌ست وليکن
آگاه نیی کز پس هر بوسه کناريست

“Ey Türk! Eğer Türkistan’da senin gibi bir güzel varsa, orada her gün bir bayram ve bir bahar vardır. Eğer Çin’de nakkaşların yaptığı senin gibi bir nakış varsa, belâ nakkaşı, fitneci güzeli nakşetsin. Senin o daracak ağzın, mercandan bir yüzük gibidir. Senin o incecik belin ketenden bir ip gibidir. Senin yüzün gece gündüz benim sıkıntımı giderir. Umulur ki sıkıntıdan sonra sıkıntıyı gideren biri olur. Senin ay gibi parlak yüzünde, suya doymuş iki çiçek açmıştır: O iki gülü gören her gözde bir diken vardır. Allah için sen bütün güzellerden daha mahmursun; senin aşkımdan dolayı her gün yeni bir sarhoşluğum olur. Sana karşı görevim olan üç öpücükten dolayı, seninle olan her günümde ayrı bir sayma (şekli) vardır. Sana karşı üç öpücük görevim olsa da, haberin yok mu? Her üç öpücükten sonra kucaklama vardır” (Ferruhî-yi Sistanî 1349: 21-22; Armutlu 2017: 53).

Önce Abbasî şiirinde daha sonra da Fars şiirinde görülen bu savaççı güzel Türk sipahilerine karşı duyulan ilgi ve hayranlık, Gazneliler döneminde (963-1186) yazılan tegazzüllerde de kendini göstermiştir. Bu tegazzül tasvirlerinde sevgilinin cinsi ve tipi de ortaya konulmuştur. Bu şiirlerde genç ve güzel Türk sipahileri sevgili/maşuk olarak tasavvur edilerek ağzı küçük, boyu düzgün, beli ince, ebrusu keman, kaşları hançer, gözleri çekik, bakışı ok vb. vasıflarla da vafedilmişlerdir. Fars edebiyatında yeni bir güzel imajı doğuran Türk sipahileri ve bunların şiirdeki yansımaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Nu’mânî 1316: I/132-136; Kedkenî 1370: 304-316; Safâ 1351: II/68-77; Yâr Şâtr 1334: 153-160; Vezînpûr 1374: 71-75; Şemîsâ 1370: 43-45; Kartal 2016: 169-72; Armutlu 2017: 55;).

Ferruhî’nin (ö. 1037) çoğu tegazzülünde bu Türk sipahilerinin özellikleri görülür. Bu tegazzüllerde maşuk çok kere genç bir “asker”dir. O, bu askeri, “ordunun güneşi” (Ferruhî-yi Sistanî 1349: 353), “ordunun mumu ve ışığı” (Ferruhî-yi Sistanî 1349: 357) “ordu(ları) dağıtan güzel” (Ferruhî-yi Sistanî 1349: 380) vasıflarıyla övmüş, bazen de: “Benim sevgilim kemankeş, yay çekendir ve iki çeşit oka sahiptir. Barış esnasında gön-

lümü kirpik okuyla (bakışıyla), savaş zamanında da düşmanların gönlünü ok ile yaralar” (Ferruhî-yi Sistanî 1349: 212) demiştir. Bazen onu “kılıç sahibi olan aya veya zırh giyen bir serviye” (Ferruhî-yi Sistanî 1349: 269) benzetmiş, siyah iki zülfünü de zırhın halkaları gibi düğümlü” (Ferruhî-yi Sistanî 1349: 342) görmüştür (Armutlu 2017: 55).

Yine Ferruhî “Der Medh-i Sultân Mahmûd ve Zîkr-i Murâca’ât-ı Ū Ez-Rezm ve Feth-i Kal’a-yı Hezâr Esb” başlıklı kasidesinde bu Türk askerinin güzelliğini şu şekilde tasvir eder:

برکش ای ترک و بیکسو فکن این جامهٔ جنگ

چنگ برگیر و بنه درقه و شمشیر از چنگ

وقت آن شد که کمان افکنی اندر بازو

وقت آن است که بنشینی و برداری چنگ

دشمن از کینه برآمد به کمینگاه مرو

لشکر از چنگ بیاسود، بیاسای از چنگ

به مصاف اندر کم گرد که از گرد سپاه

زلف مشکین تو پر گرد شود ای سرهنگ

نرمک از گرد سپه زلف سپه را بفشان

تا فرو ریزد با گرد سپه مشک به تنگ

رخ روشن را زیر زره خود مپوش

که رخ روشن تو زیر زره گیرد زنگ

زره خود به رخ به چه نهی خیره که هست
رخ گلگون تو زیر زره غالیه رنگ

ای مژه تیر و کمان ابرو! تیرت به چه کار
تیر مژگان تو دلدوزتر از تیر خدنگ

"Ey Türk! (Savaşmaktan) vazgeç ve bu savaş elbisesini bir tarafa at! Çengi eline al, kalkanı ve kılıcı elinden bırak. Şimdi oturma ve çengi eline alma zamanıdır. Düşman öç almak istiyor, pusuya gitme. Asker, savaş yorgunluğundan dinlendi. Sen (de) savaştan dinlen. Ey komutan savaş alanında fazla dolaşma. Yoksa askerin çıkardığı tozdan senin misk kokulu zülfün toz toprak olur. Siyah zülfünü askerlerin tozundan yavaşça temizle de sürahiye askerlerin tozuyla birlikte misk de yağsın (dökülsün) Parlak yüzünü kendi zırhının altında saklama. Çünkü senin parlak yüzün zırhın altında pas tutar. Kendi zırhını, yüzünün üstüne ne diye inatla geçiriyorsun? Senin gül renkli yüzün, zırhın altında galiye renkli olur. Ey ok kirpikli, yay kaşlı! Senin okun ne iştedir? (neye yarar) senin kirpiğin oku, hadeng okundan daha gönül yakandır. Senin oka benzeyen kirpiğin, Doğu ülkesinin komutanının okunun, taşla ve demire etki etmesi gibi gönüle ve cana işler" (Feruhî-yi Sistanî 1349: 204).

Erken dönem Fars şiirinde Türk adının yanı sıra Karluk/Halluh, Oğuz, Hazar, Çigil, Yağma, Kırkız/Hirhiz, Türkmen boy adları kullanılmış ve bazen yerlere nisbetle Çin Türkleri, Çigil ve Kandahar Türkleri şeklinde isimlendirilmeye de gidilmiştir (Karaismailoğlu 2002: V/1746). Semantik seyri içinde Derî Farsçası ile birlikte "Türk" sözü "güzel insan" ve "sevgili" ile eş anlamda mecâzî bir kavram hâline gelmiş, insandaki fizik güzelliğini ifade eden bir ölçü teşkil etmiştir. "mahbûb" ile "maşuk" aynı kavram içinde birleşerek Türk ismi, etnik manasının ötesinde Fars dilinde "güzel/sevgili" sözü yerine geçen bir kelime olmuştur. (Şemîsâ 1375: 43; Vezînpûr 1374: 73; Kedkenî 1370: 312; Akün 2013: 138; Kartal 2016: 167; Armutlu 2017: 53).

4. ŞÂHNAME'DE TÜRK KAVRAMI

Firdevsî'nin (ö. 11020) ünlü eserinde Türkler hakkında bilgiler mevcuttur. Bu bilgilerden biri Türkler'in soyu hakkındadır. Buna göre Türkler'in

soyu Feridûn'a dayanır. Feridûn, dünyayı üç bölgeye ayırır, ortanca oğlu Tûr'a Turan Ülkesi'ni verir ve bütün dünya onu "Turan Hükümdarı" olarak tanır (Molh 1388: s. 51/b. 1455-1468). Şâhnâme, Türk kültürü ve tarihi yönünden değerli olup önemli bilgiler içermektedir. Şâhnâme'de Türk ülkesi genel olarak "Turân" veya "Turân-zemîn" az da olsa "şehr-i Turân", "merz-i Turân" olarak geçer. Bu coğrafyada yaşayan İranlılar sakin ve medeni, stepte yaşayan Türkler, daha dinamik ve savaşçı bir ruha sahip idiler (Kowalski 1983: 290). Firdevsî'nin eserinde Turân ve Turânlılar'dan ilk bahseddiği İran'ın VI. hükümdarı Ferîdûn zamanına rastlar. Bu devirde başlayan bahsedilme destanın sonuna kadar devam etmektedir. İranlılarla Turânlılar arasındaki münasebet daima düşmanca bir karakter taşımaktadır. Perslerle Türkler, uzun zaman savaşmış veya savaşa hazır durumda bulunmuş, iki kavim arasında sürekli bir barış olmamıştır (Kowalski 1983: 291). Firdevsî'nin İran-Turan konusu zıtlıklar üzerine kurulmuştur. İran 'ateş'i, Turan da 'su'yu temsil eder. Uyuşmazlık burada başlar ve ateş ile suyun sürekli mücadelesi, İran-Turân savaşının sürekliliğinin bir göstergesi olur (Kowalski 1983: 292).

Şâhnâme'de Arap şiirinde yer alan ve Türklerin kahramanlıklarına, savaşçı yönlerine yer veren duyguların benzerlerine de rastlarız. Efrasyâb'ın babası Peşeng, oğlunun fiziki özelliklerini şöyle ifade eder:

به مغز پشنگ اندر آمد شتاب

چو دید آن سهی قد افراسیاب

بر و بازوی شیر و هم زور پیل

وزو سایه افکند بر چند میل

زبانش به کردار برنده تیغ

چو دریا برو کف چو بارنده میغ

"Peşeng'in beyni alevlendi. Çünkü karşısında Efrasyâb'ın servi gibi boyunu, aslan gibi göğsünü, pazısını, fil gibi kuvvetini, birkaç millik mesafeye uzanan göl-

gesini, keskin bir kılıcı andıran dilini, derya gibi geniş yüreğini, yağmurlar yağdıran bir bulut kadar cömert elini görmüştü” (Molh 1388: s. 133/b.4440; Firdevsî 2009: 231).

Şâhnâme’de “Rüstem’in Efrasyâb’la Savaşması” bölümünde İran’ın meşhur pehlivanı Zâl, Efrasyâb’ın güç ve kuvvetini şöyle dile getirir:

بدو گفت زان ای پسر گوش دار
یک امروز با خویشان هوش دار

که آن تُرک در جنگ فر اژدهادست
دم آهنج و در کینه ابر بلاست

درفشش سیاه است و خفتان سیاه
از آهنش ساعد از آهن کلاه

همه روی آهن گرفته به زر
درفشی سیاه بسته بر خود بر

ازو خویشان را نگهدار سخت
که مردی دلیر است و بیدار بخت

“Ey oğul! Aklını başına topla da beni dinle! Bana sorduğun Türk, erkek bir ejderha gibi savaşıyor, nefes verirken ateşler saçıyor, intikam almak için savaşa başladıysa bir bela bulutu kesilir. Onun bayrağı da elbisesi de karadır. Kolları demir kaplı, külahı da demirdendir. Üzerindeki demir zırh altın işlemelidir, tulgasının üzerinde de kara bir bayrak vardır. Ondaki kendini çok iyi koruyor; çünkü o çok uyanık ve cesur bir pehlivandır” (Molh 1388: s. 162/b. 34; Firdevsî 2009: 270).

Firdevsî, eserinin birçok yerinde Türklerin ve Türk hakanının güç ve kuvveti hakkında benzer duyularını dile getirmiştir: *“Fakat Efrasyâb’la sa-*

vaşmak buna benzemez. Bu iş geceleri uykumu kaçırıyor. Ben, seni onun karşısına nasıl göndereyim ki, o cesur ve savaş eri bir padişahtır” (Molh 1388: s. 153/b. 5065). *“Ben, şu kalabalığın arasında Efrasyâb’ın kuvvetine karşı durabilecek bir kahraman göremiyorum”* (Molh 1388: s. 278/b. 4095). *“Kılıç kullanmada usta olan Türkler, bütün dünyayı ele geçirdi”* (Molh 1388: 353/b. 6753).

Firdevsî'nin Türkleri, güçlü, cesur ve kahraman olarak göstermesi, onların savaşçı bir millet olduğunu yansıtmayı, Arap kaynaklarında yer alan bilgilerle paralellik gösterir. Başka bir ifade ile Arap şair ve yazarlarının bıraktığı yerden aynı konuyu Firdevsî devam ettirmiştir. Bir diğer söyleme göre de Firdevsî'nin eserinde yer verdiği Türklerle ilgili vasıflar, Türklerin Fars edebiyatındaki yansımaları ile paralellik arzeder.

Firdevsî, yukarıdaki bilgelere karşı, Türkler için söylediği ve zıtlık içeren duyguları beyitlerine yansıttığını görürüz. Efrasyâb'ın şahsında söylediği ifade ve tanımlamalar, daha sonra yazılan Farsça şiirlerde de yer bulacaktır. Firdevsî'nin Türk algısı genellikle şöyledir: *“Türkler intikamcıdır”* (Molh 1388: s. 140/b. 4670). *“Savaşa susamış Türkler”* (Molh 1388: s. 139/b. 4642). *“Türk, çok hilekâr ve düzenbazdır.”* *“Mayası bozuk Efrasyâb”* (Molh 1388: s. 352/b. 6734). *Kötü huylu Türk”* (Molh 1388: s.353/b. 6756). *“Ey devin oğlu kötü soylu Türk”* (Mol 1388: s. 363/b. 7134). *“Turan ordusunun komutanı ne gınahtan korkar ne de kötülükten çekilir”* (Molh 1388: s. 384/b. 7808). *“Herkesin yüreği Efrasyâb yüzünden kan ve gözyaşıyla doludur”* (Molh 1388: s. 384/b. 7819). *“Onun/Efrasyâb’ın kötülüğü dünyayı kapladı”* (Molh 1388: s. 371/b. 7414). Benzer duygular Şâhnâme’de oldukça çoktur:

دل شهریاران پر از بیم اوست

بلای جهان تخت و دیهیم اوست

تو دانی مر او که بد گوهر است

همان بد نژاد است و افسونگر است

“Bütün padişahların yürekleri onun korkusuyla doludur. Onun tahtı ve tacı dünyanın başına beladır. Biliyorsun o, kötü cevherli/soylu olan aynı zamanda kötü nesepli ve büyücünün tekidir” (Mol 1388: s. 384/b. 7812; Firdevsî 2009: 582).

Firdevsî, Türklerin yiğitliklerinden sıkça bahsetmesine rağmen bu yiğitlik, Turânlılar'ın İranlılara yenilmesiyle bir yerde gölgelenir gibidir. Eserde gölgelenmeyen ve sürekli öne çıkarılan yegâne duygu, Türklerin sahip oldukları güzelliklerdir. Firdevsî, Şâhnâme'de Türklerin güzellikleri hakkında da bilgiler vermiştir. Yiğitlik ve savaşmada olduğu gibi, Türklerin güzelliklerinin öne çıktığı pasajlar da Arap şairlerinin Türkler hakkında söyledikleri şiirlerin devamı niteliğindedir. Başka bir ifade ile Derî Farsçası ile başlayan "Türk" unsuruna dayalı güzellik anlayışı, Firdevsî başta olmak üzere Gazneniler dönemi şairlerin şiirlerinde de devam etmiştir. Gurgîn, Bijen'e Türklerin yaşadığı ve eğlenmek için bir araya geldikleri yerden bahsederken, Türklerin güzelliklerinden de övgüyle söz eder:

پری چهره بینی همه دشت و کوه
به هر سو به شادی نشستہ گروه

منیژه کجا دخت افراسیاب
درخشان کند باغ چون آفتاب

زند خیمه آن گاه در آن مرغزار
ابا صد کنیزک همه چون نگار

همه دخت ترکان پوشیده روی
همه سرو و قد و همه مشک موی

همه رخ پر از گل همه چشم خواب
همه لب پر از می به بوی گلاب

همه دشت بينی بياراسته

چو بت خانه چين پر از خواسته

“O dağlarda, ovalarda peri yüzlü kızlardan geçilmez olur. Kızlar neşe içinde her yanda öbek öbek toplanır. Efrasyâb'ın kızı Menije de gelip o dağları ve bahçeleri yüzünün ışıklarıyla aydınlatır. Emrindeki yüz cariye ile gelip, çadırını o çayırırlara kurar. Her taraf Türk kızlarıyla doludur. Bunlar, servi boylu, misk kokulu, siyah saçlı, ve yüzleri örtülüdür. Yanakları güller, gözleri uyku, dudakları şarap ve gülsuyu kokularıyla doludur. Bütün ova onların vücutlarıyla süslenerek, bir Çin puthanesi gibi türlü türlü güzellikler içinde kalır” (Mol 1388: s. 532/b. 3532; Firdevsî 2009: 776-77).

5. FARS ŞİİRİNDE TÜRK KAVRAMI

Türk kavramı, Arap şiirinden Fars şiirine intikal ettikten sonra anlam kaymasına uğramış ve anlam genişlemesi içerisinde hem gerçek hem de mecâzî anlamda kullanılmıştır. Samânî dönemi (819-1005), özellikle de Gazneliler zamanında (963-1186) Türk hükümdarlara yazılan kasidelerde, Türk kavramı çok kullanılmış ve mazmun boyutuna ulaşmıştır. Daha sonraki dönemlerde yoğun olarak kullanılması da bundan dolayıdır. Gazneliler döneminde X. asrın sonlarında ve XI. asrın başlarında yaşamış olan üç şairin, Unsûrî, Ferruhî ve Menûçihri'nin şiirleri şaşılacak derecede Türk dünyasıyla ilgilidir. Turan, Türkistan ve yine yer adı olarak Türk'ü defalarca anmaktadırlar. Kaşgâr, Karluk/Halluh, Özgend, Balasagun, İlek, Taraz/Talas, Hutun gibi Türkistân'daki şehirler ve bölgeler de onların şiirlerinde esin kaynağıdır (Karaismailoğlu 2002: V/1746). Farsça ve Türkçe şiirlerde Türk kelimesine yüklenen anlamlar daha çok; Türk ve güzel/sevgili, karakteristik özellikler ve olumsuz duygular olarak karşımıza çıkar.

5.1. TÜRK

Erken dönem Fars edebiyatında başka bir ifadeyle Sâmnânî, Gaznevî ve Selçuklu şiirinde Türk kavramı hem bir ırk ve soy olarak hem de güzel anlamında kullanılmıştır. Adı geçen dönemde yazılan Farsça şiirlerin Türkçe'ye aktarımında bu kavram bazen Türk, bazen güzel bazen de Türk/güzel, Türk güzeli olarak aktarılmıştır. Bu dönemlerde yazılan şiirlerin anlamsal bağlamına dikkat edip o bağlama göre anlam vermek daha doğru olabilir.

Türk kelimesi, Farsça ve Arapça sözlüklerde yer aldığı gibi yani bilinen bir kavim, bir millet olarak ele alınıp işlenmiştir. Sâ mânî dönemi şairlerinden Ebû Şuayb Herevî, bu kavramı aslına göre şiirinde yer vermiş, aynı zamanda Türk’ün “güzel ve kıskanç” oluşunu da dile getirmiştir:

گر ببخشد حسن خود بر زنگیان
تُرک را بی شک ز زنگ آید حسد

“Kendi güzelliğini Zengî’ye verse, Türk, şüphesiz Zengî’yi kıskanır” (Müdebbirî 1370: 165; Atalay 2014: 135).

Türk kavramını Rûdekî (ö. 941)’de de görürüz:

ترک هزاران به پای پیش وصف اندر
هر یک چون ماه بر دو هفته در فیشان

“Binlerce Türk, ayakta saf bağlanmış, her biri iki haftalık parlak ay gibi” (Rûdekî-yi Semerkandî 1388: 100).

Yukarıdaki beyitte geçen “Türk” kelimesini, güzel anlamında kullananlar da olmuştur. Anlamsal olarak kelimenin Fars şiirinde kazandığı mana dikkate alındığında bu anlamda da kullanılabilir. Fakat önemli tarihî kaynakların verdiği bilgiler dikkate alındığında, bu kavramın hangi doğrultuda kullanıldığını görebiliriz. *Tabakât-ı Nâsirî*, Gazneli Sultan Mahmûd hakkında bilgi verirken şunları söyler: “Onun sarayında Bâr gününde tahtının sağında ve solunda 4000 genç Türk gulam ayakta beklerdi” (Cûzcânî 1363: I/230). Bu ifade Rûdekî’nin yukarıdaki beytiyle bire bir uyumaktadır. İlk dönem Fars şiirinde Türk, güzel anlamında kullanıldığı da bir ırkı yani Türk ırkını çağırıştır. Dolayısıyla bu dönemde yazılan şiirlerde kelimenin bu anlamda da kullanılabilceğini unutmamak ve güzelden çok, Türk kavramına dayalı bir anlamı algılamak gerekir.

Ferruhî (ö. 1038) de Türk kelimesini ırka dayalı bir anlam yükleyerek kullanmıştır. “Türkistân” kelimesi bu çağrışıma sağlamıştır.

گر چون تو به ترکستان ای ترک نگاریست
هر روز بترکستان عیدی و بهاریست

“Ey Türk! Eğer Türkistân’da senin gibi bir güzel varsa, orada her gün bir bayram ve bir bahar vardır” (Ferruhî-yi Sistanî 1349: 21).

Yukarıdaki beyitte yer alan benzer duyguları Edîb Sâbir (ö.) de dile getirmiştir:

اگر چنو صنمی خیزد از نژاده ترک
همیشه خرم و آباد باد ترکستان

“Eğer Türk ırkından onun gibi bir güzel doğduysa, ey Türkistân, daima şen ve mutlu ol!” (Edîb Sâbir 1343: 274).

Edîb Sâbir’in “nijâd-ı Türk”e benzer bir kullanım “Halluhî-nijâd” ifadesiyle Kisâyî- Mervezî’nin şiirinde de yer alır. Halluh soylu ifadesi irka dayalı olup Türk soyundan olduğu anlamına gelir:

نرگس نگر به گونه مگر عاشقی بود
از عاشقان آن صنم خلخی نژاد

“Nergise bak! Meğer o, Halluh soylu o güzelin âşıklarından diğer bir âşık idi” (Kisâyî-i Mervezî 1368: 34).

Selmân-ı Sevâcî’de Türk kelimesini ırk/millet bağlamında kullanmıştır:

بپرس حال من از چشم خود که این معنی
حکایتی است که معلوم ترک و تاجیک است

“Benim hâlimi gözlerine sor! Zira bu husus, Türk ve Tacîk’in bildiği bir hikâyedir” (Selmân-ı Sevâcî 1389: 257)

Gazneliler dönemin meşhur şairlerinde olan Menûçihri-yi Dâmgânî (ö. 1041) de Tatar Türk’ü diyerek, Türk ırkının bir boyunu aşağıdaki beytinde kullanmıştır.

دل باز ده به خوشی ورنه ز درگه شه
فردات خیلتناشی تُرک آورم تتاری

“Güzellikle gönlü geri ver! Yoksa yarın, şahın sarayından Tatar Türkler’inden bir ordu getiririm” (Menûçihri-yi Dâmgânî 1385: 110).

Selçuklu dönemi şairlerinden Nâsır-ı Hüsrev de aşağıdaki beyitte dört etnik unsura yer verirken, Türk’ün Habeşliden üstün oluşunu “hikmet” olgusuna bağlar ve sebepsiz olmadığını vurgular:

بی حکمت نیست بر تر و بهتر
تُرک از حبشی و تازی از هندو

"Türk'ün Habeşliden, Arabın da Hintliden daha iyi ve üstün (olması) hikmet-siz değildir" (Nâsır-ı Hüsrev 1368: 164).

Selçuklu sarayının ve Fars edebiyatının ünlü şairlerinden biri olan Mu'izzî (ö. 1127), Türk kelimesini etnik anlamda kullanan başka bir şairdir. Adı geçen şair, "Der Medh-i Sultân Melikşâh" başlıklı kasidesinde, Türkler hakkında oldukça fazla bilgiler vermiş ve onların özelliklerini Türk memduhuna sunduğu kasidesinde belirtmiştir (s. 494-95). Aşağıdaki beyitler bu kasideden alınmıştır. Örnek olarak verilen üçüncü beyit, eski bir Türk düşünce anlayışı olan "kut" alma duygusunu yansıması açısından önemlidir. Buna göre, 'kut' yani devlet yönetimi/siyasî iktidar, Tanrı tarafından verilen bir bağıştır. Bu anlayışı beyitte görebiliyoruz:

همه جمال ز ترکان همی دهند خبر
همه کمال ز ترکان همی دهند نشان

کلاه بر سر ترکان و تیغشان در دست
چو مهر در حمل و مشتری است در سرطان

به مهر و خدمت ترکان سپرد بایت دل
چو کردگار به ترکان سپرد ملک جهان

"Tüm güzellikler sürekli Türklere haber veriyor. Bütün mükemmellikler sürekli Türkleri işaret ediyor. Türklerin başlarındaki börtük ve onların elindeki kılıç, Hamel (Burcun)da güneş gibi ve Yengeç (Burcun)da Müşterî'dir. Sevgi ve hizmette Türklere gönül vermek gerekir. Zira Tanrı, cihan mülkünü Türklere teslim etti" (Mu'izzî 1362: 494).

Kemâl-i Hocendî, Türk kelimesini bir etnik grup olarak kullanan şairlerden birisidir. Aşağıdaki beyit, buna bir örnektir. Beyitte geçen "Türk"

kelimesi “güzel” olarak da algılanabilir. Fakat beytin anlam dünyası dik-kate alındığında güzelden çok bir ırk çağrışımı öne çıkar ve “ok-yay” ve “mülk-fethetme” ilişkisi de bu çağrışımı destekleyen unsurlardır:

ترکان چسان به تیغ بگیرند ملک را
چشمت به غمزه ملک دل ما چنان گرفت

“Türkler, nasıl ülkeleri ok ile fethediyorlarsa, senin gözlerin de yan bakışlarla bizim gönül mülkünü o şekilde ele geçirdi” (Kemâl-i Hocendî 1337: 65).

Hâkânî-yi Şîrvânî de sevgiliye hitap ederken, onu ve saçını savaştan bir Türk’e benzetir ve Türk ırkının savaşçı yönünü gösterir:

به تو و زلف کافرت ماند
تُرک غازی که چنبر اندازد

“(Savaşta) halka atan savaşçı Türk, sana ve senin kâfir zülfüne benzer” (Hâkânî-yi Şîrvânî 1375: 92).

Hâfız-ı Şîrâzî de aşağıdaki beyitte “şâh-ı Türkân” diyerek, hükümdarın ırkını ortaya koyar. Hâfız’ın bu beytinde geçen “Türklerin şahı” ifadesindeki “Türkler” kelimesini güzeller olarak algılayamayız. Çünkü bu kelimenin adı geçen anlamı çağrıştırmasını “Siyâvuş” kelimesi bozuyor. Hâfız, böylece Keyâniyân’ın üçüncü hükümdarı ve ünlü mitolojik padişahı Siyâvuş’un Türkler tarafından öldürülüşüne gönderme yaptığı için kelime ırk olarak yani “Türkler” olarak kullanılmıştır:

شاه ترکان سخن مدعیان می شنود
شرمی از مظلّمه خون سیاوشش باد

“Türklerin şahı iddiaların sözünü dinliyor. O, Siyâvuş’un kanını döktüğü için utansın!” (Hâfız-ı Şîrâzî 1387: 107).

Fars şiirinde etnik köken olarak Türk kavramı, Türklerin yaşadığı şehirler üzerinden de ifade edilmiştir. Tamlama şeklinde verilen ve muzafunileyh olan kelime, bir taraftan Türklerin yoğun olarak yaşadığı şehri yani şehrin “etnisite”sini gösterebileceği gibi diğer taraftan etnik kökeni Türk olan o şehirdeki güzeli ve bu güzelin “boy veya kavmi”ni de gösterebilir. Her iki durumda da Türk etnisitesi karşımıza çıkar:

ای دل نگفتمت که ز ترکان بتاب روی
زانرو که ترک تُرک ختایی بود صواب

"Ey gönül! Türklerden yüz çevir diye sana söylemedim mi? Bu yüzden Hitây Türk'ünü terk (etmen) doğru oldu" (Hâcû-yı Kirmânî trs: s.379)

Enverî, aşağıdaki beytin ilk mısrasında Halluh'tan bahsederken "hûbân/güzeller" ifadesini kullanıyor. Bu ifade, Halluh'un etnik durumunu karşılayabilir. Yani, şehrin etnisitesi göz önüne alındığında "güzel"e bu anlam yüklenebilir veya o şehirde yaşayan Türk güzeli aklımıza gelebilir. Her iki anlam bir ırkı kastedecek şekilde kullanılmıştır. Zira Türk, aynı zamanda güzel anlamına da gelir.

کنار دجله ز خوبان سیم تن خلخ
میان رحبه ز ترکان ماه رخ کشر

"Dicle kenarı beyaz tenli Halluh/Karluk güzelleriyle (dolu). Saray içi de ay çehreli Keşmir güzelleriyle (dolu)" (Enverî 1372: I/213).

Yukarıdaki duruma benzer bir durum yine Enverî'nin aşağıdaki beytinde de yer almıştır. Ünlü kaside şairi, "hûbân-ı Hoten" derken, bir ırk veya o ırka ait bir boyun o şehirde yaşadığını veya o boyun şehirde yaşayan bir güzeli olduğunu yansıtmış olabilir. Enverî, "Türkân-ı Tarâz" ifadesiyle de bir ırk veya o ırkın bir boyunu ya da Tarâz Türklerinden bir güzeli kasetmiş olabilir. Ayrıca beyitte geçen dar/küçük göz, Türkler'in fiziki görüntüsünü yansıtır:

جان ما تیره تر از طره خوبان ختن
دل ما تنگ تر از دیده ترکان طراز

"Bizim canımız Hoten güzellerinin kâkülünden daha siyahtır. Bizim gönlümüz Taraz Türklerinin gözlerinden daha dardır" (Enverî 1372: I/258).

Mu'izzî, ünlü Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün övgüsünü yaptığı bir kasidesinde, "kabîle-i Halluh" veya "vilâyet-i Kıpçâk" derken, Türklerin Halluh ve Kıpçak boyları kastetmiştir. Dolayısıyla bu iki kabîle ile Türk etnik kimliği söylenmek istenmiştir:

چنو نژاد کس اندر قبیلۀ خلخ
چنو ندید کس اندر ولایت قپچاق

“Halluh kabilesinde ona benzer kinse doğmadı. Kıpçâk ülkesinde ona benzer kimse görmedi” (Mu’izzî 1362: 452).

Farsça şiiirlerde “Türk” kelimesi kullanılmadan da “Türk” ırkını veya bu ırka ait bir boyu gösteren kullanımlar da vardır. Bu kullanımlarda daha çok “soy”, “nesep” ve “cevher” ifadesiyle “Türk soyu/ırkı” kastedilir. Selçuklu dönemi kasidelerinde gerek Selçuklu gerekse Karahanlı hükümdar ve devletin ileri gelen kişilere yazılan övgülerde, onların soyları ve soyca taşıdıkları üstünlüklere bol miktarda işaret eden beyitler vardır (Karaismailoğlu 2002: 1749). Bu beyitlerde “Türk” kavramına yer verilmese de kastedilen Türk’tür. Mu’izzî’nin büyük bir ihtimalle Sultan Sencer veya Sultan Melikşâh hakkında yazdığı ve isim belirtmediği ve aşağıda matla beyti verilen “Der Medh-i Sultân” başlıklı kasidesinde Selçukluların Türk soylu oluşlarını “cevher” kelimesiyle dile getirmiştir. Beyitte geçen “Efrasyâb-sûret” ifadesi, Efrasyâb soylu olarak da düşünülebilir:

شاهی که هست در شرف و اصل خویشتن

افراسیاب صورت و الب ارسلان گهر

“Kendisi şeref ve asalette Efrasyâb görünüşlü ve Alp Arslan soylu/cevherli olan Şâh’tır” (Mu’izzî 1362: 213).

Enverî de aşağıdaki beytinde Sultan Sencer’in eşi Türkân/Terken Hatun’un Efrasyâb soyundan geldiğini söylemiştir:

گوهر افراساب از جاه تو

راند بر تقدیم آدم آب و جاه

“Efrasyâb soylu/cevher senin azametinden dolayı, Âdem’e sunmak üzere şeref ve itibar götürdü” (Enverî 1372: I/410)

Mu’izzî, aşağıdaki beytinde Sultan Sencer’i Selçuklu soyunun övüncü olarak görmesi de yukarıdaki duyguların bir başka örneğidir:

چونان که فخر گوهر عدنان محمد ست

سلجوق را تویی ز هنر فخر دودمان

“Nasıl ki, (Peygamber) Muhammed Adnan cevherinin iftiharıdır. Selçuklu için de hünerden sebebiyle soyun iftiharını da sensin” (Mu’izzî 1362: 461).

5.2. GÜZEL/SEVGİLİ

5.2.1. Fars Şiirinde Türk Kavramının Güzele Dönüşümü

Erken dönem Fars edebiyatında Türk kavramının hem bir ırk ve soy olarak hem de güzel anlamında da kullanıldığını daha önce söylemiştik. Türk kavramına Gazneliler döneminden itibaren güzelin yanında “mahbûb” veya “ma’sûk” anlamı da yüklenmiştir. Yüklenen bu anlam, Fars şiirinde Türk fizyonomisine dayalı yeni bir güzel tipinin doğuşuna sahne olur. Başka bir ifade ile “Türk” kavramı, edebî bir malzemede “Türk” mazmunu ile güzele veya sevgiliye dönüşür. Bu dönüşümde güzelin/sevgilin güzelliğinin unsurları da yine adı geçen mazmun doğrultusunda “Türk”e benzetilir.

Önceki bölümlerde Arap şiirinde kaynaklar doğrultusunda Türklerin kahramanlıklarının yanında güzel olduklarını ve bu güzellik ile nice kalpleri yaraladıklarının belirtmiştik. Şimdi de Fars kaynaklarında Türklerin güzelliklerinin nasıl algılanıp şiire yansıdığını görelim. Vezînpûr; İranlı şairlerin çok eskiden beri güzeller hakkında şiirler söylediklerini belirttikten sonra, bu dönemlerden itibaren yazdıkları çeşitli nazım şekilleri içerisinde peri yüzlüleri vafettiklerini, güzellerin daha çok kendi şehirlerinde ve diyarlarında yaşayan İranlı güzeller/kadınlar olduğunu belirtir (Vezînpûr 1374: 71-72). Zaman içerisinde bu güzellerin yerini başka güzeller alır. Öyle ki, Türkistân, Rûm, Sind, Siklâb ve başka noktalardan İran’a getirilen “kenîzegân/cariyeler” ve “gulâmân/erkek köleler”, İranlı şairlerin beden ve ruh dünyalarını, şairlik şahsiyetini, hedeflerinin değişiminde büyük rol oynadılar (Vezînpûr 1374: 72).

İran’da köle alım ve satışı uzun zamanlardan beri adet haline geldiği için, İslâmî dönemde de İran’a bu kölelerden bir grup, özellikle de Horâsân ve Mâverâunnehir’den gelenler rağbet görüyorlar ve güzel yüzlü cariyeler alım-satım pazarını hareketlendiriyorlardı. Zira onların birçoğu servet sahibi insanların hatta emir ve hükümdarların haremine katılıyorlardı (Vezînpûr 1374: 72). İbn Havkal, bu konuda şöyle der: “*Türk beldelelerinden getirilen köleler, çok rağbet görürdü. Dünyada Türk kölelerinin eşi benzeri yoktu. Hiçbir köle, güzellik ve kıymette onlara ulaşamadı. Ben, Horasan’da 3000 dinara satılan çok sayıda köle gördüm. Türk cariyelerininin kıymetinin 3000 dinara ulaştığını da gördüm. Rûm, müvelled/melez cariyeye ve gulâmın/erkek kölenin dünyanın hiçbir yerinde bu fiyata satıldığını ne gördüm ne de işittim. Sâmâniler*

evlerinde/saraylarında ve Horâsân halkının ileri gelenlerinin ve büyüklerin yanlarında bu tür köleler çoktur” (İbn Havkal 1345: 185).

Kâbûsnâme müellifi, kitabının “Köle almak ve Onun Şartları Hakkında” başlıklı yirmi üçüncü bölümünde bilgi verirken şöyle der: “*Türk, güzellik ve taravet yönüyle bütün cinslerden üstündür. Şüphesiz Türk’ten ne kadar güzel çıkarsa, son derece güzel olur. Onların endamları yumuşak ve hoş/güzelidir. Aynı zamanda cesur olurlar” (Keykâvus 1342: 81). Yine Batlân-ı Bağdâdî’den nakledildiğine göre “Türkler, güzel ve yumuşak ciltlidir. Beyaz bir tene, bütünüyle küçük tatlı gözlere sahiptirler (Kedkenî 1370: 308; Kartal 2016: 149).*

Sâmâniler döneminde şairlere yüklü bağışlar vermek adet haline gelince, zenginleştiler ve servet sahibi oldular. Bunlar görkemli gulâm ve cariyeler aldılar ve onlarla aşk oyunu oynadılar, onların vasıflarında şiirler söylediler. Bu tarz şiirler hem Sâmâniler hem de daha sonraki dönemlerde yazılan şiirlerde, divanlarda ve tezkirelerde yer almıştır. Cariye ve gulâma yazılan şiirler, edebi metin malzemesi olarak Sâmânilere nisbetle Gazneliler döneminde kaside tegazzüllerinde daha çok yer buldu. Ayrıca şairler, kendi evlerinde cariyeleri barındırıp günlerini onlarla işrete vakfedip bu cariyelerle dostluk kurup içli dışlı oluyorlardı (Vezînpûr 1374: 73). Gazneliler döneminde ahlakî sapma, şairlerde de kendi meliklerinin yollarından yürüyerek yasaklanan çeşitli eylemlere bağlandılar ve şiirlerinde kendi kölelerine duydukları aşkları dile getirdiler. “Vasf-ı gulâmân” öyle şaşırtıcı bir boyuta ulaştı ki, şairler büyük sultanların övgüsü hakkında söyledikleri kaside başlangıcındaki tegazzüllerde, onlara duydukları ilgi ve arzuları açıklayıp dile getirdiler. Bu tegazzüllerde önce kendi cariyeye ve gulâmlarından arzu dolu beklenti ve isteklerini dile getirip daha sonra memduhun övgüsüne geçiyorlardı (Vezînpûr 1374: 73).

Türk gulâm ve cariyelere duyulan ilgi ve onlarla aşk oyununa girip âşık olma olgusu neticesinde “sanem-i Türk”, “şâhid-i Türk” de erken dönem Fars şiirinde kullanılmaya başladığından bir müddet sonra yani tedericen “Türk” kelimesi “maşûk” sıfatıyla kullanıldı (Vezînpûr 1374: 73; Yârşâtr 1334: 153). Başka bir ifade ile Fars şiirinde sevgili, mâşûk ve mahbûb, “Türk” kelimesiyle/mazmunuyla karşılandı.

ترک من چون زلف بگشاید جهان مشگین کند

هر که بویش بشنود گوید که آن مشک این کند

"Benim güzelim saçını çözünce, dünya misk gibi kokar. Bu kokuyu duyan herkes miskin kaynağı budur der" (Mu'izzî 1362: 129).

چو ترک من هوس مجلس شراب کند

هزار عاشق دل خسته را کباب کند

"Benim güzelim şarap meclisine (gelmeye) heveslenince, binlerce yorgun gönüllü âşığı yakar" (Hilâlî-yi Çağatâyî 1375: 90).

Bu gulâm ve cariyeler, Türk ırkına ait bütün özellikleri üzerlerinde barındırıyorlardı. Yani "dehân-kûçek/küçük ağızlı", "endâm-mevzûn/hoş görünümlü", Çâlâkî/çabuk, kıvrak", "kemer-bârîk/ ince belli"dir. Ayrıca onlar, "hışm-âgîn/öfke dolu", "yağmâ/talan, çapul", "gâret-gerî/yağmacı" olarak vafediliyordu. Çehre/yüz yönünden de Moğol ve Çin minyatürlerindeki erkek ve kadınlara teşbih ediliyordu (Şemîsâ 1370: 43-44).

Erken ve sonraki dönem Fars şiirinde özellikle de gazelerde "kenîzân" ve "gulâmân" bolca yer almıştır. Fakat şiirlerde, "zîbâ-rûy/güzel yüzlü" olarak, "vasf-ı gulâm/erkek köle övgüsü" ya da eski şairlerin söylemlerine göre "peserân/erkek çocuklar" veya "kûdekân/küçükler, genç çocuklar" daha çok yer almıştır. Bu erkek köleler, mecliste sâkîlik görevini üslendiklerinde meclis ehlini mest ediyorlar ve "handân-leb/gülen dudaklı" görüntüleriyle "arbede-cûyî/kavgacı"lığın temelini atıyorlardı. Dolayısıyla tegazzüllerde konu olan bu ma'sûk "Türk" idi (Şemîsâ 1370: 43):

فرخی هندی غلامی از قهستانی بخواست

سی غلام ترک دادش خوش لقا و خوش خرام

"Ferruhî, Kuhistani'den Hindli bir köle istedi. Ona, güzel yüzlü ve düzgün yürüyen otuz Türk gulâmı verdi" (Sûzenî-yi Semerkandî 1338: 266; Kartal 2016: 171).

Savaşta gösterdikleri kahramanlık yönüyle Arap şiirinde yer alan Türk askerleri, aynı özellikleriyle Fars şiirinde de yer aldılar. Gazneliler dönemi kaside tegazzüllerinde boy gösteren bu askerler, şiirde yeni bir sevgili imajının oluşmasına zemin hazırladılar. Savaşta kullandıkları ok, yay ve kılıç ve diğer savaş aletleriyle, "kemân-dâr/okçu", "tîr-endâz/ok atan", "sileh-şûr/silahlı asker", "ceng-âver/savaşçı" olarak öne çıkan Türk asker-

leri, “hûn-hâr/kan döken”, sitemger/zalim”, “cefâ-pîşe/cefâyı meslek eden”, “gâret-ger/yağmacı”, “ahd-şiken/ahdini bozan”, “arbede-cûy/kavga arayan” olarak tegazzüllerde yer aldılar. Tedricen bu özellikler şiirde yerleşti ve âşikâne şiirlerde zülûfler “kemend”e, kaşlar “kemân”a, gamze “tîr”e, bakışlar “nâvek ve peykân”a, kirpikler “hançer”e teşbih edildi (Şemîsâ 1370: 44; Yârşâtır 1334: 153; Kedkenî 1370: 305-307). Aşağıdaki beyitler, bu duygular için bir örnektir:

هر دل که دید چشمت آورد در کمندش
ترکی چنین دلاور در لشکر که باشد

“*Senin gözlerini gören her gönül, onun saçına bağlandı. Böyle cesur bir güzel kimin ordusunda bulunur*” (Selmân-ı Sâvecî 1389: 313).

به تنگ چشمی آن ترک لشکری نازم
که حمله بر من درویش یک قبا آورد

“*O çekik gözlü asker güzeliyle övünüyorum. Zira üzerinde (sadece) bir abası (bulunan) benim gibi yoksula saldırdı*” (Hâfız-ı Şîrâzî 1387: 147)

Gazne dönemi şairlerinden Ferruhî'nin (ö. 1037) tegazzüllerinde savaşçı Türk askerlerinin özellikleri bolca görülür. Bu tegazzüllerde maşûk çoğunlukla genç bir “asker” dir. Ferruhî, bu askeri “ordunun güneşi” (Ferruhî-yi Sistânî 1349: 353), “ordunun mumu ve ışığı” (Ferruhî-yi Sistânî 1349: 357), “orduları dağıtan güzel” (Ferruhî-yi Sistânî 1349: 380) vasıflarıyla övmüş, onun için “Benim sevgilim kemân-keş, yay çekendir ve iki çeşit oka sahiptir. Barış esnasında gönlümü kirpiğe benzeyen okuyla, savaş zamanında da düşmanların gönlünü okuyla yaralar” (Ferruhî-yi Sistânî 1349: 212) demiştir. Bazen onu “kılıç sahibi olan aya veya zırh giyen bir serviye” (Ferruhî-yi Sistânî 1349: 269) benzetmiş, siyah olan zül-fünü de zırhın halkaları gibi “düğümlü” (Ferruhî-yi Sistânî 1349: 342) görmüştür.

Mu'izzî, aşağıdaki beyitte bir taraftan askerlerin güzellik yönünden güneşe benzediğini söylerken, diğer taraftan da onların Türk soylu olduğunu da dile getirmiş, “Türk-asker-güzel” arasındaki bağlantıyı da göstermiştir:

این شوخ سواران که دل خلق ستانند
گوی ز که زادند و بخوبی و بکه مانند

تُرکند باصل اندرو شک نیست ولکین

از خوبی و زیبایی خورشید زمانند

"Halkın gönlünü alan bu güzel askerler; kimden doğdular ve güzellikte kime benzerler (diye) söylersin. Soy olarak Türktürler, onda şüphe yoktur ama iyilik ve güzellik yönüyle zamanın güneşidirler" (Mu'izzî 1362: 178).

İran Edebiyatı üzerinde çalışanlar, yukarıdaki söylemler ve buna benzer diğer ifadelerde Sâmâniler, Gazneliler ve Selçuklular döneminde yazılan tegazzül ve gazellerde görülen maşûğun cinsiyetini, "معشوق مرد است" (Yârşâtır 1334: 153) "erkek" olarak görmüşlerdir. Öyle ki Sîrûs Şemîsâ, Samânî ve Gazneliler döneminde yazılan tegazzüllerde yer alan maşûğun sıfatlarını "hakikî/gerçek" kabul etmiş ve adı geçen zamanlarda yazılan şiirleri de "realist" olarak görmüştür (Şemîsâ 1370: 44).

Erken dönem Fars şiirlerinde gözden kaçırılmaması gereken bir nokta da maşûğun "temellük" olması yani şaire veya sahibine ait olup onun mülkü konumunda bulunmasıdır. Bunlar sahiblerinin nazını çekiyorlar, ona katlanıyordu. Maşûk, görev olarak kendisini, sahibine/âşığına hizmet etmek ve onun ihtiyaçlarını karşılamakla mükellef görüyordu. Bu tegazzüllerde âşıkta "yakınma" ve maşukta "nâz" söz konusu değildi. Âşık, istediği zaman maşûğuna ulaşır, onu öper, kucığına alır, istemezse onu yarıdan kovar, kendisine yeni başka bir sevgili de bulabilir. Hatta ona/maşûğa eziyet ederek, onu azarlamış da olabilir. Âşığın maşûk üzerinde tam bir egemenliği vardı. Asla kendini küçültmezdi. Dolayısıyla bu tür şiirlerde yani kaside tegazzüllerinde işlenen aşktaki maşûk, "basit" ve "adî"dir. Bu durumda da maşûk, toplumun içinde var olan bir "kişi" hüviyetindedir ve konum olarak ona her zaman ulaşmak da mümkündür. Bunun içinde bu şiirlerde; kavuşma, mutluluk, sevinç ve benzeri unsurlar söz konusu değildir (Şemîsâ 1370: 44-51). Aşağıdaki beyitler, bu tarz duyguları yansıtır:

هر زمان تازه یکی دوست در آید ز درم

هم سبک روح به فضل و هم سبک روی به جاه

دل ایشان را ناچار نگه باید داشت
گویم امروز نباید که شود عیش تباه

رود می گیرم و می گویم هان تا فردا
شغل فردا بین چون بیش بود سیصد راه

“Kapımdan her zaman yeni bir sevgili (içeri) girer. Hem fazilet yönüyle seviyesiz hem de derece bakımından adî. Çaresiz onların gönlünü hoşnut etmek gerekir. Bugün eğlenceyi berbat etmeyelim derim. Rûdu (elime) alıyorum ve ertesi güne kadar çalışıyorum. Yarımın işine bakarsan üç yüz yoldan fazla (iş) vardır” (Ferruhî-yi Sistânî 1349: 359).

آشتی کردم با دوست پس از جنگ دراز
هم بدان شرط که با من نکند دیگر ناز

زانچه کرده ست پشیمان شد و عذر همه خواست
عذر پذیرفتم و دل در کف او دادم باز

“Sevgili ile uzun bir mücadeleden sonra, artık benimle nazlanmamak şartıyla barıştım. Yaptığımdan dolayı pişman oldu, özür diledi. Özrünü kabul ettim ve gönlü eline yeniden verdim” (Ferruhî-yi Sistânî 1349: 203).

SONUÇ

Edebî metinlerde Türk kelimesi, önce Arap edebiyatında yer aldı. Bu yer alışı Câhız'ın tanıtıcı bilgileri, şairlerin de dikkatini çekti. Şairler, Türklerin kahramanlık ve yiğitlik yönlerini şiirlerine aktardılar. Bu olumlu aktarmanın yanında olumsuz sunumlar da şiir ve diğer edebî kitaplarda yer aldı. Türk kelimesi, Arap edebiyatında yer aldığı şekilde Fars edebiyatına da aktarıldı. Bu kelime, başlangıçta bir ırkın adı olarak şiirde yer aldı. Daha sonra da yerini güzel/sevgili anlamında kullanılan bir kavrama bıraktı ve Fars şiirinde hep bu anlam içerisinde ele alındı. Böylece

sevgilinin güzelliği başta olmak üzere hem güzellik unsurları hem de sevgilinin klasikleşen cefacı, eziyet verici, kan dökücü, fitne çıkarıcı gibi yönleri, Türk kelimesi üzerinden ifade edildi.

KAYNAKÇA

- Akün, Ömer Faruk (2013), *Divan Edebiyatı*, İsam Yayınları, İstanbul.
- Armutlu, Sadık (2017), "Klasik Arap, Fars ve Türk Şiirinde Sevgili Proto Tipleri", *Doğu Esintileri*, Sayı 7, 2017/2, Erzurum.
- Atalay, Mehmet (2014), *İran Edebiyat Tarihi Başlangıçtan Gaznelilere Kadar*, Demavend Yayınları, İstanbul.
- Baharazî, Ebû'l-Hasen, *Dumyetu'l-Kasr ve Usretu Ehli'l-Asr* (neş. Sâmî Mekki el-Anî, Kuveyt).
- Bakırcı, Selami (1997), IV. Abbasi Döneminde Edebi Çevre, Atatürk Üniversitesi SBE, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum.
- Bârûdî, Mahmûd Sâmî Paşa (1404), *Muhtâratu'l-Bârûdî*, Mekke.
- Burhân, Muhammed b. Hüseyin (1393), *Burhân-ı Kâtî'* (neş. Muhammed Mu'în), *İntişârât-ı Emîr Kebîr*, Tahran.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr (1991), *Resâ'ilu'l-Câhız* (neş. A. Muhammed Hârûn), Kahire.
- Cevherî, İsmâ'îl b. Hammâd (2007), *Mu'cemu's-Sıhah*, Beyrut.
- Cüzcânî, Osmân b. Sirâciddîn (1984), *Tabakât-i Nâsirî* (ter. Abdulhay Habîbî), *Dünyâ-yı Kitâb*, Tahran.
- Demirel, Hamide (1977), "İran Edebiyatında İlk Şiir Söyleyenler", *Ankara Üniversitesi DTCF Doğu Dilleri Dergisi*, Sayı II/3, Ankara.
- Ebiverdî (trs.), *Dîvân* (neş. Alî Muhammed el-Becâvî), *Dâru'l-İhyâu'l-Kutubi'l-Arabiyye*, Beyrut.
- Edîb Sâbir-i Tirmizî (1343), *Divân* (neş. Muhammed Alî Nâsîh), *İntişârât-ı İlmî*, Tahran.
- Enverî (1372), *Dîvân* (neş. Muderris-i Redavî), *İntişârât-ı İlmîyye*, Tahran.
- Enverî, Hasen (1312), *Ferheng-i Kinâyât-Suhen*, *İntişârât-ı Suhen*, Tahran.
- Ferâhidî, Halîl b. Ahmed (2004), *Kitâbu'l-Ayn*, Beyrut.
- Ferrûh, Ömer (1981), *Târîhu'l-Edebi'l-Arâbî*, Beyrut.

- Ferruhî-yi Sistânî (1349), Dîvân (neş. Muhammed-i Debîrsiyâkî), İntişârât-ı Zevvâr, Tahran.
- Firdevsî (2009), Şehnâme (ter. Necati Lugal), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Gıyâsu'd-Dîn Muhammed, Celâlu'd-Dîn b. Şerefu'd-Dîn Râmpûrî (1363), Gıyâsu'l-Luğât (neş. Mansûr Servet), İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran.
- Hâcû-yı Kirmânî (trs.), Dîvân-ı Eş'âr (neş. Ahmed Suheylî Hânsârî), Çâphâne-i Heyderî, Tahran.
- Hâfız-ı Şîrâzî (1387), Dîvân (neş. M. Kazvînî-K. Ganî), İntişârât-ı Mürekkeb-i Sefîd, Tahran.
- Hâkânî-yi Şîrvânî (1375), Dîvân (neş. Cihângîr-i Mansûr), İntişârât-ı Nigâh, Tahran.
- Hilâlî-yi Çağatayî (1375), Divân (neş. Sa'îd-i Nefîsî), İntişârât-ı Senâmî, Tahran.
- Huncan, Ömer Soner (2005), "Orta Asya'da X-XIII. Yüzyıllarda Türk Adı Üzerine Kayıtlar", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, Haziran 2005, Ankara.
- İbn Dureyt (2005), Cemheretu'l-Luga, Beyrut.
- İbn Hallikân, Şemsu'd-Dîn Ebû'l-Abbâs (1968), Vefeyâtu'l-ayân (neş. İhsân Abbâs), Beyrut.
- İbn Havkal (1345), Sûretu'l-Arz (neş. Ca'fer Şî'âr), İntişârât-ı Bunyâd-ı Ferheng-i İrân, Tahran.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâ'îl (1966), el-Bidâye ve'n-Nihâye, Beyrut.
- İbn Manzûr (trs.), Lisânu'l-Arab, Beyrut.
- İbnü'l-Esîr, İzzuddîn Ebû'l-Hasen (1966), el-Kâmil fî't-Târîh, Beyrut.
- Karaismailoğlu, Adnan (2002), "İslâmiyet Sonrasında İlk Farsça Şiirlerde Türkler", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Kartal, Ahmet (2016), Türk-Fars Edebi İlişkileri, Hakikate Düşen Gölge, Doğu Kütübanesi, İstanbul.
- Kedkenî, Rızâ Şeff'î (1370), Suver-i Hayâl der Şî'r-i Farsî, İntişârât-ı Âgâh, Tahran.
- Kemâl-i Hocendî (1337), Dîvân (neş. Azîz Devletâbâdî), Tahran.

- Keykâvus, Emîr Unsuru'l-Me'âlî (1342), Kâbüsnâme (neş Sa'îd-i Nefîsî), Kitâbfurûşî-yi Furûğî), Tahran.
- Kisâyi-i Mervezî (1368), Gozîde-yi Eş'âr-ı Kisâyi-i Mervezî (neş Ca'fer Şi'âr), Tahran.
- Kowalski, Tadeusz (1983), "Şehnâme'de Türkler" (ter. Harun Güngör), Kayseri İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Yıl 1, Kayseri.
- Mansûr Servet (1379), Ferheng-i Kinâyât, İntişârât-ı Suhen, Tahran.
- Menûçîhrî-yi Dâmğânî (1385), Divân (neş. Muhammed-i Debîrsiyâkî), İntişârât-ı Zevvâr.
- Molh, Jules (1388), Şâhnâme-yi Firdovsî, İntişârât-ı Tahrân, Tahran.
- Mudebbirî, Mahmûd (1370), Şerh-i Ahvâl ve Eş'âr-ı Şâ'irân-ı Bîdîvân, Tahran.
- Muhammed Pâdşâh (1335), Ferheng-i Câmi'-i Fârsî (neş. Muhammed-i Debîrsiyâkî), İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran.
- Mu'izzî (1362), Kulliyât-ı Emîr Mu'izzî (neş. Nâsır-ı heyirî), İntişârât-ı Merzbân, Tahran.
- Nâsır-ı Hüsrev (1368), Dîvân (neş. Müçtebâ Mînuvî-Mehdî-yi Muhakkık), İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân, Tahran.
- Nefîsî, Alî Ekber (1355), Ferhebg-i Nefîsî (neş. Muhammed Alî-yi Terrakkî), Kitâbfurûşî-yi Hayyâm), Tahran.
- Nu'mânî, Şiblî (1336), Şi'ru'l-Acem (ter. Muhammed Takî Fahr-ı Dâ'î-yi Gilânî, Dünyâ-yı Kitâb, Tahran.
- Râdûyânî, Muhammed b. Ömer (1949), Kitâb Tercumân Al-Balâga (neş. Ahmet Ateş), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Reşîdî, Abdu'r-Reşîd Abdu'l-Gafûr el-Huseynî (trs.), Ferheng-i Reşîdî (neş. Muhammed-i Abbâsî), İntişârât-ı Kitâbfurûşî-yi Bârânî, Tahran.
- Rûdekî-yi Semerkandî (1388), Dîvân (neş. Sa'îd-i Nefîsî-Y. Braginsky), Tahran.
- Safâ, Zebihullah (1351), Târîh-i Edebiyât der İrân, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran.
- Se'âlibî, Ebû Mansûr Muhammed b. İsmâ'îl (1403), Yetîmetu'd-Dehr (neş. Mufîd Muhammed), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Kahire.

- Selmân-ı Sâvecî (1389), Dîvân (neş. Abbas Alî Vefâyî), İntişârât-ı Suhen, Tahran.
- Subkî (trs.), Tabakâtu'ş-Şâfi'iyeti'l-Kubrâ (tah. Mahmûd M. et-Tenâhî-Abdulfettah M. el-Huluv), Beyrut.
- Sûzenî (1388), Dîvân (neş. Nâsıruddîn Şâh Huseynî), Tahran.
- Şemîsâ, Sîrûs (1370), Seyr-i Gazel der Şi'r-i Farsî, İntişârât-ı Nuvîd, Şîrâz.
- Şemîsâ, Sîrûs (1387), Ferheng-i İşârât-ı Edebiyât-ı Farsî, İntişârât-ı Mîtrâ, Tahran.
- Veziñpûr, Nâdir (1374), Medh Dâğ-ı Neng Ber Simâ-yı Edeb-i Fârsî, İntişârât-ı Mu'în, Tahran.
- Yalkaya, Şerefeddin (1936), "Türklere Dair Şiirler", Türkiyat Mecmuası, c. V, İstanbul.
- Yârşâtr, İhsân (1334), Şi'r-i Farsî der Ahd-i Şâhrûh, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân. Tahran.
- Zamahşerî, Mahmûd b. Ömer Cârullah (1429), Dîvân (neş. Fâtıma Yûsuf el-Haymî), Dâr Sâdir, Beyrut.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza (1306), Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs, Kahire

«غم مخور» (ÜZÜLME) REDİFLİ GAZELLER

PROF. DR. VEYİS DEĞİRMENÇAY*

Öz

Aynı veya yakın zaman ve mekânda yaşayan, birbirleriyle görüşen, şiirlerini okuyup nazireler yazan, Selmân-ı Sâvecî, Cihân Melik Hâtun, Hâfız-ı Şîrâzî ve Sultan Ahmed Celâyir'den oluşan şairler topluluğu; bunların son dönemlerine yetişen İmâdüddin Nesîmî ve bunlardan iki buçuk üç asır sonra yaşayan Sâib-i Tebrîzî, kendilerinden önce muhtemelen Şemseddin Cüveynî tarafından yazılmış olan «غم مخور» (üzülme) redifli bir gazele aynı vezin, kafiye ve redifte nazireler yazmışlardır. «غم مخور» redifli gazelerde bir tür kendini veya başkalarını teselli etme eylemi vardır. Aslında Cüveynî, Selmân, Hâfız, Cihân Melik ve hatta Sultan Ahmed'in şiirleri, genellikle korku ve ümit içindeki insanın ümit yönünün ağır basmasını öğütler niteliktedir. Nesîmî ise, kurtuluş reçetesinin Hakk'ın Fazl'ında yani Fazlullah-ı Hurûfî'ye bağlanmada olduğunu bildirir ve ayrılık derdinden dolayı takatsiz kalan, hastalığa yakalanan kişinin Fazlullah'a bağlanıp sabrettiği takdirde sıkıntılardan kurtulacağını, sevgilisine kavuşup mutlu olacağını söyler. Sâib de, «خط» kelimesini gereğinden fazla kullandığı şiirinde kendisini veya âşığı teselli ve teskin eder.

Anahtar Kelimeler: «غم مخور» redifli gazeller, Şemseddin Cüveynî Selmân-ı Sâvecî, Cihân Melik Hâtun, Hâfız-ı Şîrâzî, Sultan Ahmed Celâyir, İmâdüddin Nesîmî, Sâib-i Tebrîzî.

* PROF. DR. VEYİS DEĞİRMENÇAY, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Persian Language and Literature. Email: veyis0065@hotmail.com; drveysis@atauni.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-82145526>. (Makale Geliş Tarihi: 27.01.2020 / Kabul Tarihi: 18.02.2020)

ABSTRACT

Living in the same or close time and place, meeting each other, reading each other's poems and writing nazires; a group of poets including Salman Sāvajī, Jahan Malek Khātun, Hāfez Shirāzī and Soltan Ahmad Jalayer; Imādud-din Nasīmī who hardly caught up on the last era of them and Sāib Tabrīzī who lived two-and-a-half or three ages later than them wrote nazires in the same meter, rhyme and repetition as a reply in kind of a ghazal with the repetition of «غم مخور» (Don't be sad) which was probably written by Shamsad-din Jovaynī who lived before them.

There is an action of a kind of consolation of yourself or others in the ghazals with «غم مخور» repetitions. In fact; poems of Jovaynī, Salman, Hafez, Jahan Malek and even Soltan Ahmad generally counsel people in a dilemma of fear and hope for their side of hope to weigh heavier. On the other hand, Nasīmī indicates that the receipt of salvation is in the excellence (فضل) of God (الله), in other words being tied to Fazlullah Hurūfī and tells that if a person who is exhausted and suffering from a disease due to the nuisance of separation is tied to Fazlullah and shows patience, he/she will get rid of his/her troubles, come together with his/her lover and become joyful. Sāib, too, consoles and soothes himself or the lover in his poem in which the word «خط» was used more than adequate.

Keywords: Ghazals with «غم مخور» radif/repetition, Shamsad-din Jovaynī, Salman Sāvajī, Jahan Malek Khātun, Hāfez Shirāzī, Soltan Ahmad Jalayer; Imādud-din Nasīmī, Sāib Tabrīzī.

چکیده

شاعرانی همچون سلمان ساوجی، جهان ملک خاتون، حافظ شیرازی و سلطان احمد جلایری که شاعران هم عصر هستند و یا در دوره و زمان نزدیک به هم زندگی می کردند، یکدیگر را ملاقات کردند و اشعار یکدیگر را خوانده اند و نظیر همان اشعار را سروده اند. در اواخر دوره آن شاعران، عمادالدین نسیمی و دو و نیم یا سه عصر بعد از آنها صائب تبریزی و امدار ردیف ابتکاری غزل شاعر پیش از خودشان «شمس الدین جوینی» هستند که همگی غزلی با وزن و قافیه یکسان (غم مخور) برای تسلی خود و دیگران نوشته اند. در اصل اشعار جوینی، سلمان، حافظ، جهان ملک و حتی سلطان احمد به طور کلی دارای مضمون اندوه

Besiyar az nakamî ve ters diron insan ve bapnî grî mî bashed. Nesimî yekî az pîrovan fuzlallâh harufî ve bîrxaste az mektab harufîye ast. ashعارsh neqsh beszâibî der gester sh andîsheshahay fuzlallâh dâsh t ve darây mضمون عشق ve سعادت ast. ashعار صائب نیز عاشق را تسلى و تسكين مى دهد.

کلید واژه‌ها: غم‌مخور، جهان ملک خاتون، سلمان ساوجی، شمس‌الدین جوینی، غزل‌های دریف‌دار، شمس تبریزی، عمادالدین نسیمی، سلطان احمد جلایری، حافظ شیرازی

GİRİŞ

Aynı veya yakın zaman ve mekânda yaşayan, birbirleriyle görüşen, şiirlerini okuyup onlara nazireler yazan, Selmân-ı Sâvecî, Cihân Melik Hâtun, Hâfız-ı Şîrâzî ve Sultan Ahmed Celâyir'den oluşan şairler topluluğu; bunların son dönemlerine yetişen İmâdüddin Nesîmî ve bunlardan iki buçuk üç asır sonra yaşayan Sâib-i Tebrîzî, kendilerinden önce yazılmış «غم مخور» (üzülme) redifli bir gazele aynı vezin, kafiye ve redifte nazireler yazmışlardır.

Muhtemelen daha önce Şemseddin Cüveynî tarafından yazılmış olan «غم مخور» (üzülme) redifli gazele bu şairlerden hangisinin ilk olarak nazire yazdığı tam olarak belli değildir. Eskiden şairler arasında bazen başka şairlerin bir beyti, kıtası veya bir gazeli örnek olarak seçilir ve o şiire, genellikle aynı vezin ve kafiye de benzer bir şiir söylenmesi, -Anadolu'daki âşık atışmaları gibi-, genellikle de söz konusu örnek şiirin bir mısraının veya bir beytinin kendi şiirlerinde tazmin edilmesi bir gelenektir.

Bu şiir atışmaları, muhtemelen Celâyirîlerden Şeyh Hasan-ı Bozorg (740-757/1340-1356), Sultan Üveys (757-776/1356-1374), Sultan Hüseyin (776-784/1374-1382) ve Sultan Ahmed (784-813/1382-1410); İnculardan Şeyh Şah Ebû İshak (736-758/1336-1357); Muzafferîlerden Şah Şücâ' (760-786/1358-1384), Şah Mahmud (760-1373/1358-1375) ve Şah Şücâ''ın oğulları Zeynelâbidin (786-793/1384-1391) ve Şah Mansûr'un (789-795/1387-1393) şiir meclislerinde şairler tarafından yapılırdı. Elbette eğer mısra ya da beyit çok tanınmış ise, herkes hem şiiri hem de şairi tanıdıkları için,

şairin adını anmadan tazminde bulunurlardı. Eğer tanınmamış bir mısra veya beyit ise, o zaman şairin adını anarlardı. Bu mısra ya da beyit, daha önce yaşamış veya çağdaşları olan bir şairin şiiri de olabilirdi. Muhtemelen böyle bir mecliste Şemseddin Cüveynî'nin şiirine nazire söylenmesi kararlaştırılmış ve Selmân-ı Sâvecî, Hâfız-ı Şîrâzî ve Cihân Melik Hatun'ndan oluşan üç şair örnek şiir söylemiş veya yazmışlar yahut ilk olarak bunların en yaşlısı olan melikü's-şuarâ Selmân-ı Sâvecî (d. 709/1309; ö. 12 Safer 778'de/1 Temmuz 1376), Şemseddin Cüveynî'nin şiirine nazire bir gazel söylemiştir. Selmân, غم مخور redifli gazelini Dilşâd Hâtun (720-752/1320-1351 veya sonra) için yazmıştır; zira son beyitteki نوبت دلشاديست [Bugün mutlu olman (Dilşâd')ın zamanıdır] cümlesinde دلشادی kelimesini tevriyeli olarak kullanmıştır. Dilşâd Hâtun'un 752'de (1351) veya daha sonraki bir yılda öldüğü göz önüne alındığında bu şiir, 752'de (1351) veya daha önceki bir tarihte yazılmış olmalıdır. Daha sonra muhtemelen aynı zamanda doğup aynı mekânlarda yaşamış olan Hâfız-ı Şîrâzî ve Cihân Melik Hatun, ya Şemseddin Cüveynî'nin ya da Selmân-ı Sâvecî'nin veya birbirlerinin şiirlerine nazire söylemişlerdir. Bu tarihlerde Hâfız (726-792/1326-1390) ve Cihân Melik Hatun (725-784/1325-1382'den sonra) 25-26 yaşlarındadırlar. 11 Safer 784'te (26 Nisan 1382) Tebriz'de ağabeyini öldürerek Celâyroğulları tahtına oturan ve saltanatı esnasında Hâfız'ı birkaç defa Bağdat'a davet eden, ancak Hâfız'ın bazı nedenlerle davetine icabet edemeyip adına iki şiir yazıp gönderdiği ve Cihân Melik Hatun'un da kendisini bir kasideyle methettiği, hatta bir rivayete göre divanını kendisine hediye ettiği Sultan Ahmed Celâyir (d. 769-1356; ö. 813/1410), bu üç şairden muhtemelen Hâfız'ın veya Cihân Melik Hatun'un şiirine aynı kafiye ve redifte, aynı bahirde ancak bir tefile eksiğiyle cevap yazmıştır.

Bu şairlerin son dönemlerine yetişmiş olan İmâdüddin Nesîmî de (ö. 820/1417), yine aynı vezin, kafiye ve redifte, ama Hâfız'ın şiirine nazire 32 beyitlik bir gazel kaleme almıştır. Bunlardan yaklaşık iki buçuk üç asır sonra yaşamış olan Sâib-i Tebrîzî de (999-1087/1591-1676) yine aynı vezin, kafiye ve redifte ama hangi şairin şiirine cevap olduğu belli olmayan 14 beyitlik bir gazel yazmıştır.

Aslında Cüveynî, Selmân, Hâfız, Cihân Melik ve hatta Sultan Ahmed'in şiirleri, hepsi korku ve ümit içindeki insanın ümit yönünün ağır

basmasını öğütler niteliktedir. Nitekim Selmân'ın makta beytinde "Üzüntü zamanı, üzülmeye devri geçti gitti; bugün mutlu olman (Dilşâd')ın zamanıdır, Selman üzülmeye!" dediği gibi korku ümide dönüşecektir.

«غم مخور» redifli gazellerde bir tür kendini veya başkalarını teselli etme eylemi vardır. Mahmûd Gulistâne'nin, *Enîsu'l-vahde ve Celîsu'l-halve* adlı eserinde yirminci baba adını verdiği "Şiddetten, darlıktan, sıkıntıdan sonra ferahlık, zorluktan sonra kolaylık, ümitsizlikten sonra ümitli olmak"¹ başlığında olduğu ve Şemseddin Âmulî'nin de *Nefâisu'l-fünûn fi 'Arâyisi'l-uyûn* adlı eserinde "Durumların değişmesi hakkında"² başlığını verdiği gibi dünyanın ve insanların durumu değişir; hep aynı kalmaz. Dünya dönmektedir; günler farklıdır; bazen sıcak bazen soğuk bazen de ılıman; bazen fırtınalı, bazen yağmurlu bazen de mutedil; bazen gece bazen gündüz, bazen karanlık bazen de aydınlık...; üzüntü ve sevinç daim değildir; krallar birçok köşkler, saraylar yapmışlardır; ama ne köşkler ne de krallar kalmıştır, hepsi yok olup gitmiştir. Her şeyden önce Allah'a, peygamberlerine ve onlar aracılığıyla bildirilen dinî esaslara inanmak sonra sabretmek gerekir.

Evet, *Muhakkak ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Gerçekten zorlukla beraber bir kolaylık vardır. (Kur'ân-ı Kerîm, 94 İnşirah 5-6)*. Hz. Peygamber ve arkadaşları Mekke döneminde müşriklerin giderek değişik şekildeki işkencelere kadar varan baskılarından acı çekiyorlardı. Bu durum hem peygamberi hem de müminleri üzüyordu. Yüce Allah resulünü ve müminleri teselli edip gönüllerini rahatlatmak için bu âyetleri indirerek sıkıntılardan sonra ferahlığın ve başarının geleceğini müjdelemiştir.³

Eyyûb'u da an! Hani rabbine, "Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün" diye niyaz etmişti. Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için anılacak bir örnek olmak üzere onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik; ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik. (Kur'ân-ı Kerîm, 21 Enbiya 83-84).

¹ Gulistâne, Mahmûd b. Mahmûd b. Ali el-Hasenî, *Enîsu'l-vahde ve Celîsu'l-halve* (tsh. Muctebâ Mutahharî "İlhâmî"), Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, Tahran 1395 hş., s. 391-402.

² Şemseddin Âmulî, Muhammed b. Mahmûd, *Nefâisu'l-fünûn fi 'Arâyisi'l-uyûn* (tsh. Ebu'l-hasan Şa'rânî), İntişârât-i İslâmiyye, Tahran 1381 hş., I, 251-253.

³ Karaman, Hayreddin, ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, V, 643.

De ki: "Ey kendi nefisleri aleyhlerine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir." (Kur'ân-ı Kerîm, 39 Zümer 53).

Tabiidir ki inananlar, başlarına gelen bela ve musibetler karşısında sabretmelidirler; çünkü Allah Teâlâ birçok âyet-i kerimede kullarına başlarına gelen hastalık, korku, açlık ve benzeri bela ve musibetlere sabretmelerini tavsiye etmiş; sabrederlerse ecir ve mükâfatlarını hesapsız vereceğini beyan etmiştir: *Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınıyacağız. Sabredenleri müjdele! Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, "Doğrusu biz Allah'a aitiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz" derler. İşte rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır (Kur'ân-ı Kerîm, 2 Bakara 155-157). ...Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir (Kur'ân-ı Kerîm, 39 Zümer 10).*

"...Sabır aydınlıktır. ...Bir kimse sabretmek isterse Allah ona sabır verir. Hiç bir kimseye sabırdan daha hayırlı ve daha geniş bir şer verilmemiştir. Mümin... başına bela gelirse sabreder. ...Asıl sabır, musibetin ilk anında olanıdır."⁴

«غم مخور» redifli gazellerde bir tür kendini veya başkalarını teselli etme eylemi görülür. Bu durum, Selmân'ın gazelinden ziyade Hâfız, Cihân Melik (ikinci gazeli) ve İmâdüddin Nesîmî'nin gazellerinde daha fazla görülür. Özellikle Hâfız'ın kendine hitap ettiği makta beyti, burada kendini teselli etmesi; sanki Hâfız'ın, duaya ve *Kur'ân* dersine sarılarak kendi sıkıntılı iç âlemini bir şekilde teskin etmesi, kendini rahatlatması; Cihân Melik'in ikinci gazelinde, Tanrı'nın lütfu ihsanından ümidini kesmemeyi; ümitli olanların ümitlerine kavuşacaklarını dile getirdiği dördüncü beyti; İmâdüddin Nesîmî'nin, her ne kadar hurûflük öğretisi ve Fazlullah-ı Hurûfî'nin propogandasını yapsa da insanların Hak Teâlânın Fazl'ıyla isimleri öğrendiği zaman, ism-i âzamı okuyup şeytandan ve iblisten dolayı üzülmelerini, âşıkların canının muskası *Kur'ân* oldu mu kederlenmemelerini söylediği ve Rahmân'ın rahmetinin sonsuz ve sınırsız olduğunu dile getirdiği 15., 17. ve 18. beyitleri...

⁴ Burslan, Kıvamüddin ve Erdem, Hasan Hüsnü, *Riyâzu's-sâlihîn ve Tercemesi*, Ankara 1981, I, 52, 53-54, 64.

ŞEMSEDDİN CÜVEYNÎ

Şemseddin Cüveynî; çocukluğu, öğrenimi ve gençliği hakkında bir bilgi yoktur; ancak Moğol devlet adamı, şair ve yazar Bahâeddin Muhammed'in (ö. 651/1253) oğlu ve ünlü tarihçi ve devlet adamı Alâeddin Atâ Melik Cüveynî'nin (623-681/1226-1283) kardeşi olması, devlet idaresinde aldığı valilik, sahibdivanlık yani vezirlik görevleri yanında Arapça ve Farsça nazım ve nesirde son derece güçlü bir şair ve yazar olmasına bakıldığında iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır.

Şemseddin Cüveynî, 657'de (1259) Hülâgû (651-663/1254-1263) tarafından Bağdat fethedilince Bağdat valisi olarak atandı. 661'de (1263) sâhibdîvânlığa yani vezirliğe getirildi. Cüveynî bu görevine Abaka Han döneminde de (663-680/1265-1282) devam etti ve ülkeyi büyük bir başarı ile yönetti. Abaka tarafından 676'da (1277) Anadolu'ya gönderildi ve Karamanoğulları'nın sebep olduğu ayaklanmayı Selçuklu ordusuyla birlikte bastırdı. Anadolu'daki işleri düzene koyan Cüveynî, oğlu Şerefeddin Hârûn'u nâib olarak bırakıp Abaka'nın yanına döndü. Şehzadelerin ve Müşrifü'l-memâlik Mecdülmülk Yezdî'nin çekememezliği ve kıskançlıkları neticesinde, Cüveynî Mısırlılarla ilişki kurup onları ülkeyi ele geçirmeye davet etmekle, kardeşi Alâeddin Atâ Melik de Fırat ve Dicle arasında bağımsız bir devlet kurmak niyetinde olmakla suçlandı. Abaka'nın eşi Olcay Hatun'un himayesi ve yapılan soruşturma sonunda her iki kardeşin de suçsuzluğu anlaşıldı ve görevlerinde bırakıldılar. Fakat Mecdülmülk çok geçmeden yeniden her iki kardeş aleyhinde iftiralarda bulundu ve onları hapsedirmeyi başardı. Ancak Abaka'nın ölümü (680/1282) onların kurtulmalarını sağladı. Argun'u bertaraf edip Abaka'nın yerine geçen ve Müslümanlığı kabul eden ilk Moğol hanı olan Ahmed Teküder (681-683/1283-1285), Cüveynî kardeşleri eski görevlerine iade etti. Ahmed'in yerine tahta geçen Argun Han (683-690/1285-1291) da, onu Emîr Buka'nın yanına vezir olarak atadı. Ancak Emîr Buka ve etrafındakiler Cüveynî'nin eski gücünü yeniden kazanabileceğinden korktukları için Argun'a, Abaka'yı onun zehirlediğini ve mallarını çaldığını söylediler. Bunun üzerine Cüveynî hapse atıldı ve kurtulabilmesi için kendisinden dört yüz bin altın para istendi. Cüveynî, Kazvin ve Zencan arasında Ahar kasabası civarında öldürüldü (4 Şâban 683/16 Ekim 1284).⁵

⁵ Tahsin Yazıcı, "Cüveynî, Şemseddin", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 144-146; <https://www.vajehyab.com/dehkhoda/3> ve 4; Davud İsfehâniyân, "Hândân-i Cüveynî

661-683 (1263-1284) yılları arasında yirmi iki yıl boyunca Moğol devlet idaresinde en yüksek makamı üstlenmiş olan Şemseddin Muhammed, devlet adamlığı yanında, aynı zamanda Arapça ve Farsça nazım ve nesirde eserleri olan, son derece becerikli ve güçlü bir şair ve yazardır. Hicrî yedinci yüzyıl İran edebiyatı tarihinde özel bir yere sahiptir. Bazı risaleleri, mektupları ve gazel, kaside ve kıtalardan oluşan şiirleri vardır. Görevi esnasında bilim adamlarını, fazılları ve sanatçıları himaye etmiş ve desteklemiştir.

ŞEMSEDDİN CÜVEYNİ'NİN GAZELİ VE TÜRKÇE ÇEVİRİSİ

Şemseddin Cüveynî'nin aşağıdaki üç eserden faydalanarak metnini kurduğumuz «غم مخور» redifli manzumesi 8 beyitlik bir gazeldir.

Bu gazel; Mahmûd Gulistâne'nin, *Enîsu'l-vahde ve Celîsu'l-halve* adlı eserinde 7 beyittir.⁶

Mahmûd Gulistâne, “في الفرج بعد الشدة واليسر بعد العسر والرجاء بعد الضر” (Şiddetten/sıkıntıdan sonra ferahlık, zorluktan sonra kolaylık ve darlıktan ve ümitsizlikten sonra ümitli olmak hakkında) adlı yirminci babda, bu babla ilgili olarak şairlerin Arapça ve Farsça şiirlerinden örnekler verirken Şemseddin Cüveynî'nin gazelini de aktarır.

Manzumenin başında Arapça olarak “li'l-merhum es-sa'îd Şemsuddîn Sâhib Dîvân el-Mâzî, berreda'llahu mazce'ahu” (Adı geçen merhum, kutlu (insan) Şemsuddin Sâhib Dîvân'ın, Allah kabrini/yattığı yeri serin tutsun) başlığı vardır.

للمرحوم السعيد شمس الدين صاحب ديوان الماضي برد الله مضجعه.

der Destgâh-i İlhanân”, *Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât ve Ulûm-i İnsânî-i Dânişgâh-i Tebriz*, Tebriz 1369 hş., S. 134, s. 1-26.

⁶ Gulistâne, *Enîsu'l-vahde ve Celîsu'l-halve*, s. 394-395.

Enîsu'l-vahde ve Celîsu'l-halve adlı eserin yazarı Mahmûd Gulistâne 801 (1398-1399) tarihinde vefat etmiştir. Eserin yazıldığı yıl kesin olarak belli değildir; fakat 730-750 (1329-1349) yılları arasında yazılmış olmalıdır; zira hicrî sekizinci yüzyılın başları şairlerinden, örneğin Evhadî-yi İsfahânî'den (ö. 738/1337) bir şiir bulunmakta ve doğal olarak bu zamandan sonra da bu eserde birşey yer almamaktadır [*Enîsu'l-vahde ve Celîsu'l-halve* (Mukaddime: Resûl Ca'feriyân), s. Pencâh u çehâr (Elli dört)].

Aynı yerde dipnotta başka iki yazmada ise “*li’s-Sâhib sa’îd Şemsuddin tâbe serâhu ve ce’ale’l-cennete me’vâhu*” cümlesinin yazılı olduğu kaydı vardır.

للساحب سعيد شمس الدين طاب ثراه و جعل الجنة مأواه .

Sâhib Sa’îd (Kutlu vezir) Şemsuddin’in toprağı temiz (bol) olsun ve sığınağı cennet olsun.

Şemseddin Âmulî (ö. 750/1350), 735-742 (1334-1341) yılları arasında yazmış olduğu *Nefâisu’l-fünûn fi ‘Arâyisi’l-‘uyûn* adlı eserinde “در تغییر ” (Durumların Değişmesi Hakkında) başlığında Arapça ve Farsça şiirlerden örnekler verirken Sâhib Şemseddin Cüveynî’nin gazeline de yer vermiş ve onu 5 beyit olarak yazmıştır. Bu beyitler, bir iki kelime veya bir mısradaki küçük farklılıklarla birlikte Gulistâne’nin *Enîsu’l-vahde*’sindekiyle aynıdır.

Aşağıdaki 8 beyitlik manzumeye göre, *Nefâisu’l-fünûn*’da, birinci beyitte (گرچه چون گردون کنون آواره و سرگشته) (خار) kelimesi (بی صبری) (بی تابى) terkibi yerine (بی صبری) terkibi yazılmıştır. 8. beyit de yoktur.⁷

İzzeddîn Abdul’azîz Kâşî’nin (ö. 756/1356’dan önce), hicrî sekizinci (miladî on dördüncü) yüzyılın ilk veya ikinci çeyreğinde yazmış olduğu *Ravzatu’n-nâzır ve Nuzhetu’l-hâtır* adlı congunda ise *Enîsu’l-vahde*’de olduğu gibi 7 beyittir; ancak yukarıdaki her iki eserde bulunan 3. beyit bu kitapta yoktur; onun yerine her iki kitapta olmayan bir beyit, -aşağıdaki 6. beyit-, bu eserde 5. beyit olarak yer almaktadır:⁸

کلبهٔ احزان شود روزی گلستان غم مخور

بشکفد گلهای وصل از خار هجران غم مخور

⁷ Şemseddin Âmulî, *Nefâisu’l-fünûn fi ‘Arâyisi’l-‘uyûn*, I, 252.

⁸ İzzeddin Abdulaziz Kâşî’nin, *Ravzatu’n-nâzır ve Nuzhetu’l-hâtır* adlı congunun tanıtıldığı, Seyyid Mehdî Nûriyân, Gulâmhuseyn Şerîfî ve Murtezâ Reşîdî Aşcerdî, “Bâg-ı Nazar ve Râmiş-i Dil (Muarrifî-yi Sefîneî Bî-mânend-i ez Karn-i Heştom)”, *Pejûhişnâme-i Zebân ve Edeb-i Fârsî, Govher-i Gûyâ*, Yıl 1, S. 3, İsfahan, Pâyiz 1386 hş., s. 39; 45-46 adlı makalede yine yedi beyit olarak yer almaktadır; ancak yukarıdaki 3. beyit bulunmamaktadır.

گر چو گردون از بد دوران او سرگشته‌ای⁹
 آید این سرگستگی روزی به پایان غم مخور
 در خم چوگان او چون گوی سرگردان مباش
 هست هم در حال ایزد حال گردان غم مخور¹⁰
 هر غمی را شادیی در پی بود، دل شاد دار
 هیچ دردی نیست کو را نیست درمان غم مخور

آیه «لا تقنطوا من رحمة الله» یاد کن
 هست «لا تقنط» امیدی بس فراوان غم مخور
 گر به تاریکی فتادی همچو اسکندر مترس
 روشنی یابی چو خضر از آب حیوان غم مخور¹¹
 بی سحر هرگز نمآند شام، بی صبری مکن
 هر چه دشوارست روزی گردد آسان¹² غم مخور
 تیره گردد روز خصم از یارب شب‌های تو

⁹ Bu mısra, *Nefâisu'l-fünûn'* da farklıdır: (Gerçi felek gibi şimdi avaresin, şaşkınsın; ama).

¹⁰ Bu beyit *Ravzatu'n-nâzır ve Nuzhetu'l-hâtır* adlı congta yoktur.

¹¹ Bu beyit, sadece *Ravzatu'n-nâzır ve Nuzhetu'l-hâtır* adlı congta var.

İzzeddin Abdulaziz Kâşî'nin, *Ravzatu'n-nâzır ve Nuzhetu'l-hâtır* adlı congunun tanıtıldığı, Seyyid Mehdî Nûriyân, Gulâmhuseyn Şerîfî ve Murtezâ Reşîdî Aşcerdî, "Bâg-ı Nazar ve Râmiş-i Dil (Muarri-fî-yi Sefîneî Bî-mânend-i ez Karn-i Heştom)", *Pejûhişnâme-i Zebân ve Edeb-i Fârsî, Govher-i Gûyâ*, Yıl 1, S. 3, İsfahan, Pâyiz 1386 hş., s. 45'de (s. 46'da son beyit var) adlı makalede yine yedi beyit olarak yer almaktadır; ancak yukarıdaki 3. beyit bulunmamaktadır.

¹² *Enîsu'l-vahte'* de آسان روزی گردد böyledir; ancak dipnottaki şekli yukarıdaki gibidir; bu şekli tercih edilmiştir. Nitekim *Nefâisu'l-fünûn'* da ve *Ravzatu'n-nâzır ve Nuzhetu'l-hâtır* adlı iki eserde de yukarıdaki gibidir.

تیر یارب بگذرد از سنگ و سندان، غم مخور

Hüzünler kulübesi olur bir gün gül bahçesi, üzülme.

Açar vuslat gülleri ayrılık dikeninden, üzülme.

Felek gibi onun devrinin kötülüğünden şaşkınsın; ama

Son bulur bu şaşkınlık bir gün, üzülme.

Onun çevgeninin eğri ucunda şaşkın olma top gibi;

Tanrı, hemen, şimdi değiştirir durumu, üzülme.

Her üzüntünün peşinde bir sevinç vardır; hoş tut gönlünü;

Hiçbir dert yoktur ki çaresi olmasın; üzülme.

“Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin!” ayetini hatırla;

“Ümitsiz olma!” da birçok ümit vardır, üzülme.

Karanlığa düşmüşsen eğer, İskender gibi korkma;

Hızır gibi aydınlık bulursun hayat suyundan, üzülme.

Sehersiz asla kalmaz akşam, sabırsızlık etme;

Her ne zorluk varsa, kolaylaşır bir gün, üzülme.

Kararır gündüzü düşmanın, geceleri “Ya Rabb” inle senin;

“Ya Rab!” oku, taşı da deler geçer örsü de, üzülme.

Bu gazelde şairin bir tür kendini veya başkalarını teselli ve teskin etme eylemi görülür. İnsan korku ve ümit arasında yaşamalıdır, ancak ümit daha ağır basmalıdır. İnsan hayatında hep hüznün, hep ayrılık, hep şaşkınlık, hep kötülüğe maruz kalmak, karanlığa düşmek yoktur. Bu olumsuz durum elbet bir gün sona erecek, hüznün kulübesi, gül bahçesine dönecek, ayrılık dikeninden vuslat gülleri açacak, zalimlerin kötülüğü sona erecek; Hızır gibi aydınlığı bulacaktır. Sabretmek gerekir, hiçbir akşam se-

hersiz kalmaz; her ne zorluk varsa bir gün kolaylaşır. Allah, bu olumsuzlukları, kullarını imtihan ederek, er veya geç, mutlaka değiştirir. Evet, her üzüntünün peşinde bir sevinç vardır; çaresi olmayan hiçbir dert yoktur. Üzülmemek, ümitsizliğe kapılmamak gerekir; çünkü Allah, "...Ey kendi nefisleri aleyhlerine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir (*Kur'ân-ı Kerîm*, 39 Zümer 53)." buyurmaktadır. Yeter ki insan kendisini yaratan Rabbisini tanıyıp bilsin, O'na kul olmaya çalışsın; geceleri O'na "Ya Rab! Ya Rab!..." diye dua edebilsin. Kulun bu dua ve yakarışları, Allah'ın yardımı ve inayetiyle düşmanın gündüzünü karartacaktır, çünkü "Ya Rab!" oku, taşı da deler geçer örsü de, üzülmemek gerekir.

SELMÂN-I SÂVECÎ

Lakabı Cemâlüddîn, mahlası Selmân'dır. Yaklaşık olarak 709 (1309) yılında Sâve şehrinde doğmuştur. Babası, Tebriz'de İlhanlılar sarayında maliye işlerinde görevli, siyak ilminde usta, kalem ehli, şiir ve şairlikte ünlü Alâeddin Muhammed Sâvecî'dir. Selman, iyi bir eğitim almış, zamanın revaçta olan ilimlerini ve divânî gelenekleri öğrenmiştir. Gençlik yıllarından itibaren şiirle meşgul olmuş, fasih ve belîğ bir şairdir.

İlk olarak vezir Gıyâseddin Muhammed b. Reşîdüddin Fazlullah'ın (ö. 736/1336) hizmetinde bulunmuş ve ona methiyeler yazmıştır. Ünlü masnû' kasidesi "Bedâyi'u'l-eshâr" onun hakkındadır. İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han (717-736/1317-1336) ve eşi Dilşâd Hâtun'un dikkatini çeken ve Han'ın vefatında mersiye yazan genç şair, İlhanlı Devleti'nin yıkılması üzerine 744'te (1343) Bağdat'a, Celâyirli/İlkanlı Devleti'nin kurucusu Şeyh Hasan-ı Bozorg ve onunla evlenen Dilşâd Hâtun'un sarayına gitmiş ve orada melikü's-şuarâ unvanını almıştır.

Şeyh Hasan-ı Bozorg'un ölümünden (757/1356) sonra, şehzade iken eğitimiyle meşgul olduğu Sultan Üveys'in (757-776/1356-1374) sarayında bulunmuş ve onun methi ve fetihleri hakkında birçok şiir yazmıştır.

Selman, Sultan Üveys'in yerine tahta geçen Sultan Hüseyin'e (776-784/1374-1382) -arası iyi olmasa da- şiirler söylemiş; ayrıca Muzafferî emirlerinden Şah Mahmud ve Şah Şucâ'a (760-786/1358-1384) da methiyeler kaleme almıştır.

Bu dönemde Selman, Ubeyd-i Zâkânî, Nâsır-ı Buhârî, Hâcû ve Mîr-i Kirmânî, Mevlâna Muzaffer-i Herevî, İbn Yemîn-i Tuğrâî, ve Hâfız-ı Şîrâzî gibi devrin ünlü şairleriyle görüşmüştür.

Muzafferîlerden Şah Şucâ' 777'de (1375) Tebriz'i birkaç ay süreyle ele geçirdiğinde onun için de bir methiye yazmıştır. 12 Safer 778'de (1 Temmuz 1376) vefat etmiştir. Kaside, gazel, kıta, terciibent, terkihibent ve rubai nazım türlerinden oluşan *Divan'ı* ve *Cemşîd u Hurşîd* ve *Firâknâme* mesnevileri vardır.¹³

Takî Tafazzulî, "Selman, gazelde Sadî ve Mevlâna'yı takip etmiştir; ancak gazel söylemedeki üslubu Hâfız'ın üslubuna daha yakındır. O, gazellerinin birçoğunu Hâfız'a nazire olarak yazmıştır ya da tesadüfen onları aynı vezin ve kafiyede yapmıştır."¹⁴ der; ancak Selmân'ın yaşça Hâfız'dan daha büyük ve melikü'ş-şuarâ olduğunu göz ardı etmiş veya Hâfız'ı -ki ihtiyacı yoktur-, yüceltmek için böyle bir yola baş vurmuştur; zira Selman değil Hâfız onun şiirlerine nazire yazmış olabilir ya da bir mecliste bir başka şairin veya şairlerin şiirlerine karşılıklı olarak cevap yazmış olabilirler.

Aynı zaman ve mekânda veya birbirine yakın yerlerde yaşayan, hatta birbirleriyle görüşen, şiirlerini okuyup şiirlerine cevap yazan, Selmân-ı Sâvecî, Cihân Melik Hâtun, Hâfız-ı Şîrâzî'den oluşan şairlerden biri, muhtemelen de bunların en yaşlısı olan melikü'ş-şuarâ unvanlı Selmân-ı Sâvecî, Şemseddin Cüveynî'nin söz konusu şiirine nazire yazmış, diğerleri de ona veya Şemseddin Cüveynî'ye cevap olarak aynı vezin, kafiye ve redifte benzer şiir yazmaya çalışmışlardır yahut hepsi bir mecliste bulunup Cüveynî'nin şiirine nazire kaleme almışlardır.

¹³ *Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî* (Haz. Mansur Müşfik; Mukaddime: Takî Tefazzulî), İntişârât-i Safî Alişah, Tahran 1367 hş., s. Yek-Siy u do (Bir-Otuz İki); *Kulliyât-ı Selmân-ı Sâvecî* (tsh. ve mukaddime: Abbâsali Vefâyî), Şirket-i Çâp-i Ferşive, Tahran 1376 hş., s. Şeş-Çihil u se (Altı-Otuz üç); Değirmençay, Veyis, *Selmân-ı Sâvecî'nin Masnu' Kasidesi Bedâyi'u'l-Eshâr*, Erzurum 1999, s. 3-6; Adnan Karaismailoğlu, "Selman-ı Sâvecî", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 446-447.

¹⁴ *Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî* (Mukaddime: Takî Tefazzulî), s. Bîst u heft (Yirmi yedi).

SELMÂN-I SÂVECÎ'NİN GAZELİ VE TÜRKÇE ÇEVİRİSİ

Selmân, غم مخور redifli gazelini¹⁵ Dilşâd Hâtun (717-752/1326-1351'den sonra)¹⁶ için yazmıştır; zira son beyitteki نوبت دلشاديست امروز [Bugün mutlu olman (Dilşâd')ın zamanıdır] cümlesinde دلشادی kelimesini tevriyeli olarak kullanmıştır.

Gazel, kullanılan tabirler bakımından daha ârifane ve daha kapsamlıdır; özellikle 4., 5., 6. ve 7. beyitler ve makta beyti mükemmel olup mutlulukla doludur.

Selmân, bu gazelde kendini veya muhatabını teselli ve teskin etmek ister; ancak Cüveynî'nin şiirindeki gibi değildir. Burada mecazî anlamda bir sevgili ve ona duyulan aşk var. Âşık, bu aşkıdan dolayı bazı sıkıntılara düşer olabilir; bunun için sabretmesi gerekir.

Zaman hep karanlık, şaşkınlık, üzüntü ve sıkıntı içinde geçmez; zaman hep karanlık gece değildir, elbette her gecenin bir sabahı olacaktır, üzüntü ve sıkıntı devri bitecektir. Sevgilinin yüzünün ateşiyle yanmak kıyamete kadar sürmez, bu ateş bir gün gül bahçesi olur, üzülmemeli, ümitsizliğe kapılmamalıdır. Âşık, sevgilinin zülfünün sevdasında başını kaybedebilir; eğer aşk meydanına adım atacaksa, mertçe atmalı; başının belasından korkmamalı, canının yok olmasına üzülmemelidir.

Kendini beğenen âşık olamaz; âşık için namus, şan ve şeref önemli değildir; o, kayıtsız olmalı, alçakgönüllü olmalıdır. Şarap içmeli, şaraptan tövbe etmemeli; şarap içtim veya içiyorum diye gizli gizli üzülmemelidir. Âşık olan, aşkı uğruna gözyaşı döken, yağmurda ıslanan, âşığın nasıl hareket edeceğini bilir ve ona bunu anlatır. Sabah yeli yârin mahremidir. Âşık yâre söyleyeceği sözlerini ona söyleyerek, onun vasıtasıyla sevgilisine ulaştırabilir.

¹⁵ *Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî*, s. 184-185. [Not: Selmân'ın bu gazeli, (*Kulliyât-ı Selmân-ı Sâvecî*, tsh./mukaddime: Abbâsali Vefâyî, Tahran 1376 hş.) adlı çalışmada yoktur.]

¹⁶ Dilşâd Hâtun: Emir Çopan'ın oğlu Dimeşk Hâce ve eşi Tursun Hatun'un dört kızından biridir. Babası 727'de (1326) Sultan Ebû Saîd Bahadır Han'ın (717-736/1317-1335) emriyle öldürüldüğünde çocuk yaşlardadır. Bir müddet sonra Sultan Ebû Saîd ile evlenir. 6 Şevval 736'da (18 Mayıs 1336) bir kız çocuğu dünyaya getirir; ancak kız çocuğu bir müddet sonra ölür. Sultan Ebû Saîd, 736'da (1336) hastalığa yakalanır ve vefat eder. Bu bilgiler ışığında Dilşâd Hatun muhtemelen 720'den (1320) bir iki yıl önce veya sonra dünyaya gelmiştir [Şehnâz Râzpûş, "Dilşâd Hâtun", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, 1393 hş., C. XVIII (www.rch.ac.ir/article'den nakil)].

Selman, son beyitte tecrid sanatı yaparak hem kendine hem muhatabına seslenir ve üzüntü zamanının, üzülmeye devrinin bittiğini; mutlu olmanın zamanı olduğunu söyler; “çünkü bugün, mutlu olma zamanıdır yani Dilşâd Hâtun’un zamanıdır; üzülmeye!” der.

بر دمد صبح نشاط از مطلع جان غم مخور
وین شب سودا رسد روزی به پایان غم مخور

ای دل سرگشته دور غم نماند پایدار
گر غمی پیش آمدت هم بگذرد آن غم مخور

تا قیامت ز آتش رویش نخواهی سوختن
بر تو گردد روزی این آتش گلستان غم مخور

گر سرت خود در سر سودای زلفش می رود
زان سر موئی مکن خاطر پریشان غم مخور

پای در میدان عشق ار می نهی مردانه نه
از بلای سر مترس از آفت جان غم مخور

خودپرستا دامن ناموس دامن گیر شد
لاابالی شو، ز خود دامن برافشان غم مخور

توبه از می کردن و غم خوردن می تا به کی
آشکارا می بشادی نوش و پنهان غم مخور

آب چشم از سرگذشتت، باز گوید کو بکو
آنکه آب از سر گذشتش گو ز باران غم مخور

محرم یار است باد صبح و اینک می رود
پیش او گر قصه‌ای داری بگو، هان غم مخور

روزگار غصه و دوران انده در گذشت
نوبت دلشادییست امروز، سلمان غم مخور

Doğar mutluluk sabahı can matlaından, üzülme.

Bu karanlık gece sona erer bir gün, üzülme.

Ey şaşkın gönül! Üzüntü devri kalmaz ebedî;

Bir sıkıntı gelmişse sana, o da geçer, üzülme.

Kıyamete kadar onun yüzünün ateşiyle yanmayacaksın;

Bu ateş sana gül bahçesi olur bir gün, üzülme.

Eğer onun zülfünün sevdası uğrunda giderse başın,

O bir saç kılı için gönlünü perişan etme, üzülme.

Eğer aşk meydanına adım atacaksan, mertçe at;

Başının belasından korkma, canının yok olmasına üzülme.

Ey kendini beğenmiş! Namus eteği engel oldu sana;

Senli benli ol, kayıtsız ol; alçakgönüllü ol, üzülme.

Şaraptan töbe etmek, şarap için üzülme, ne zamana kadar?

Açıkça iç şarabı mutlu ve neşeli; gizli gizli üzülme.

Başından gözyaşı akan söyler sana, o sokak bu sokak;

Başından su akana, işi bitene söyle: "Yağmurdan üzülme."

Yârin mahremidir sabah yeli; işte gidiyor şimdi;

Bir hikâyen varsa ona söyle; sakın üzülme.

Üzüntü zamanı, üzülmeye devri geçti gitti;
Bugün mutlu olman (Dilşâd')ın zamanıdır Selman, üzülmeye.

HÂFIZ-I ŞİRÂZÎ

Hâce Şemsuddin Muhammed, 726 (1325) veya 727 (1326) yılında Şîraz'da doğmuştur. Babasının adı Bahâuddin olup Salgurlular döneminde İsfahan'a bağlı Kuhpâye'den Şîraz'a gelmiştir. Annesi Kâzerûnludur.

Küçük yaşlarda babasını kaybetmiş; annesinin himayesinde büyümüşdür. İyi bir öğrenim görmüştür. *Kur'ân-ı Kerîm*'i ezberlediği için "Hâfız" lakabını almıştır. Dinî ilimlerin yanı sıra Fars ve Arap edebiyatına son derece hâkimdir. Şiirlerinden anlaşıldığı üzere evlenmiş ve en azından bir oğlu olmuştur.

Hâfız, büyük âlimlerin, edebiyatçıların ve âriflerin toplandığı, ilmî ve edebî büyük merkezlerden biri olan Şîraz'da öğrenim görmüştür. Hâfız, Attar, Mevlâna, Sa'dî ve Kemâleddîn-i İsfahânî ile çağdaşı Hâcû-yi Kirmânî, Selmân-ı Sâvecî, Evhâdî ve İmâd Fakih gibi şairlerden iktibaslarda bulunmuş, onların şiirlerine cevaplar yazmış veya beyitlerini tazmin etmiştir. Ancak ister nazire ister iktibâs şeklinde olsun yazdığı şiirlere daima kendi damgasını vurmuştur. Kaside, rubâî ve kıtalar da yazmış olmasına rağmen gazelleriyle şöhrete ulaşmıştır.

Hâfız, 703-758 (1303-1357) yıllarında Fars (Şîraz) ve İsfahân'da hüküm süren İncû hânedanının son hükümdarı Ebû İshak İncû (ö. 758/1357), onun vezirleri Kıvâmuddin Hasan ve İmâdüddin Mahmûd, Muzafferîlerden Şah Şücâ' (758-786/1358-1384) ve oğulları Zeynelâbidin (786-793/1384-1391) ve Şah Mansûr'a (789-795/1387-1393) methiyeler yazmıştır. Bir ara Şah Şücâ' ile arası açılınca Yezd'e gitmiş ve hakkında kasideler yazdığı Hâce Celâlüddin Turan Şah'a sığınmıştır. Ayrıca Celâyirîler/İlkânîler devletinin hükümdarı Sultan Ahmed Celâyir (ö. 813/1410) de Hâfız'ı sarayına davet etmiş, ancak Hâfız davete icabet edememiş ve adına iki şiir yazıp göndermiştir.

Hâfız, 792'de (1390) vefat etmiştir. Şîraz'da medfundur.¹⁷

¹⁷ Tahsin Yazıcı, "Hâfız-ı Şîrâzî", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 103-106; Berzegez Hâligi, Muhammed Rızâ, *Şâh-ı Nebât-ı Hâfız*, İntişârât-i Zevvâr, Tahran 1382 hş., s. yek-bist (bir-yirmi).

HÂFİZ-İ ŞİRÂZÎ'NİN GAZELİ VE TÜRKÇE ÇEVİRİSİ

Hâfız, önce de ifade edildiği gibi kendinden önce yaşayan veya çağdaşı olan birçok şairin şiirlerine nazireler yazmıştır. Bunlardan biri de Şemseddin Cüveynî'nin şiirine yazdığı «غم مخور» (üzülme) redifli gazelidir.¹⁸

Hurremşâhî; Hâfız'ın gazelinin, Şemseddin Muhammed Sahibdivan-ı Cüveynî'nin (ö. 683) gazeline -matla beytini vererek- nazire olduğunu ve kaynak olarak da Sa'îd Nefîsî'nin *Der Peyrâmûn-i Eşâr ve Ahvâl-i Hâfız* (1321 hş., s. 133-134) adlı eserinde Hâfız'ın çağdaşlarından olan Mahmûd b. Ali Hasenî'nin eseri, *Enîsu'l-vahde ve Celîsu'l-halve* kitabını gösterdiğini yazar; ayrıca bu konuda diğer kaynağın, bu gazelin tamamını beş beyit olarak nakletmiş olan *Nefâisu'l-fünûn* (I, 252) olduğunu aktarır. Daha sonra Selmân-ı Sâvecî'nin aynı vezin, kafiye ve redifte bir gazeli olduğunu yazar ve Selmân'ın gazelinin matla beytini de yazar.¹⁹ Benzer ifadeleri Ebul-Kâsım İncû-yi Şîrâzî de söyler; hatta Cüveynî'nin birinci ve üçüncü beyitlerini ve Selmân'ın matla beytini de aktarır.²⁰

Hâfız, Şemseddin Cüveynî'nin 8 beyitlik gazeline aynı vezin, kafiye ve redifte 10 beyitlik bir gazelle cevap vermiş; hatta Cüveynî'nin ilk mısraını, matla beytinin ikinci mısraı; dördüncü beytinin ikinci mısraını, bir iki kelime değiştirip sekizinci beytinin ikinci mısraı olarak tazmin etmiştir.

Hâfız'ın gazeliyle Cüveynî'nin gazeli, konu, içerik ve sonuç bakımından neredeyse aynı veya birbirine çok yakındır.

¹⁸ Gazelin metni: Hurremşâhî, *Hâfıznâme*, II, 826; *Dîvân-ı Hâce Şemsuddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî* (nşr. Muhammed Kazvînî-Kâsım Ganî), İntişârât-i Pûryâ, Tahran 1375 hş., s. 142; *Dîvân-ı Hâce Şemsuddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî* (tsh. Seyyid Ali Muhammed Refî'î), İntişârât-i Stâregân, Tahran 1372 hş., s. 389; Berzeger Hâligî, Muhammed Rızâ, *Şâh-ı Nebât-ı Hâfız*, İntişârât-i Zevvâr, Tahran 1382 hş., s. 613-614; Hamîdiyân, Sa'îd, *Şerh-i Şovk* (*Şerh ve Tahlîl-i Eş'âr-i Hâfız*), Neşr-i Katre, Tahran 1391 hş., IV, 613-614.

Not: Ebul-Kâsım İncû-yi Şîrâzî'nin neşrettiği Hâfız Divanı'nda mevcut gazelin bazı kelimelerinde ve beyitlerin sırasında farklılık vardır. Bkz: *Dîvân-ı Hâce Hâfız-ı Şîrâzî* (tsh. Ebul-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), İntişârât-i Câvidân, Tahran 1367 hş., s. 133.

¹⁹ Hurremşâhî, Bahâuddin, *Hâfıznâme*, Tahran 1366 hş., II, 826-827; *Dîvân-ı Hâce Hâfız-ı Şîrâzî* (tsh. Ebul-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), İntişârât-i Câvidân, Tahran 1367 hş., s. 133.

²⁰ *Dîvân-ı Hâce Hâfız-ı Şîrâzî* (tsh. Ebul-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), İntişârât-i Câvidân, Tahran 1367 hş., s. 133.

İnsan, korku ve ümit arasında yaşamalı; ancak ümidi korkusunun önüne geçmelidir. Allah Teâlâ, yarattığı insanı korkuyla, açlıkla, mallarından, bedeninden ve ürünlerinden azaltarak, sevdiklerini ellerinden alarak imtihan eder; onların bu durum karşısında sabretmesini öğütler. Sabrederse, “sabreden derviş mutluluğa ermiş” atasözünde olduğu gibi, eninde sonunda mutluluğa erecek, arzusuna kavuşacaktır. Hâfız da ilk beyitten itibaren bu hususlara işaret eder ve insanoğlunun üzülmemesini öğütler.

Yusuf kayboluştu; sonunda Kenan ülkesine dönmese de babası Yakup ile buluşmuşlar, hasret ve üzüntü sevince, hüznler kulübesi gül bahçesine dönüşmüştü. Hâfız, bu daha önce yaşanmış bu olayı örnek vererek, gam çeken, üzülen kişiye veya kendisine nasihatler eder, kötümser olmasını, durumunun iyileşeceğini, perişanlığının sona ereceğini, başının sakinleşeceğini söyler. Ömrü olursa, er ya da geç baharda, gül bahçesinde güllerine kavuşacaktır. Felek, insanın arzusuna uygun devran etmese de bu devran her zaman aynı kalmaz, üzülmemelidir.

İnsan gaybın sırrını bilemez; onun için başına gelen olumsuz şeylerden dolayı ümitsizliğe kapılmamalıdır; perde arkasında ne olduğunu biz bilemeyiz; her şeyde bir hayır vardır, onun için üzülmemek gerekir.

Yokluk seli varlık evini söküp götürebilir; tedbirli olmalı, kendisine kaptanlık edecek peygamberleri, onları bulamazsa, onların yerine geçecek veli kulları bulup onlarla arkadaşlık etmelidir; kaptan Nuh oldu mu, tufandan korkmamalıdır artık.

Tabi ki insanoğlunun bir hedefi olmalıdır; bu da sevgiliye kavuşmaktır. Sevgiliye giden yollar çok tehlikeli, çok uzak olabilir; onun uğrunda dere tepe demeden çölleri kat etmeli; eşkıyadan, rakibin baskısından, yırtıcı ve vahşî hiçbir varlıktan korkmamalıdır; çünkü sonu olamayan hiçbir yol yoktur. Hâlden hâle sokan, her şeyi evirip çeviren Allah, hâlimizi bilir. Böyle bir durumda, yoksulluk köşesinde, karanlık gecelerin yalnızlığında, insanın virdi dua ve *Kur’ân* dersi oldu mu üzülmemelidir; çünkü tek yâr ve yardımcı Allah’tır; Allah herkese yeter.

یوسف گم گشته بازآید به کنعان غم مخور

کلبهٔ احزان شود روزی گلستان غم مخور

ای دل غمدیده حالت به شود دل بد مکن

وین سر شوریده باز آید به سامان غم مخور
گر بهار عمر باشد باز بر تخت چمن
چتر گل در سر کشی ای مرغ خوشخوان غم مخور
دور گردون گر دو روزی بر مراد ما نرفت
دائما یکسان نباشد حال دوران غم مخور
هان مشو نومید چون واقف نه‌ای از سرّ غیب
باشد اندر پرده بازیهای پنهان غم مخور
ای دل ار سیل فنا بنیاد هستی بر کند
چون تو را نوح است کشتیبان ز طوفان غم مخور
در بیابان گر به شوق کعبه خواهی زد قدم
سرزنشها گر کند خار مگیلان غم مخور
گر چه منزل بس خطرناک است و مقصد بس بعید
هیچ راهی نیست کآن را نیست پایان غم مخور
حال ما در فرقت جانان و ابرام رقیب
جمله می‌داند خدای حال گردان غم مخور
حافظا در کنج فقر و خلوت شبهای تار
تا بود وردت دعا و درس قرآن غم مخور

Döner kaybolan Yusuf Kenan'a, üzülme.

Hüzünler kulübesi gül bahçesi olur bir gün, üzülme.

Ey gam çeken gönül, iyileşir durumun, kötümser olma;

Geçer bu perişanlığın, sakinleşir başın, üzülme.

*Gelirse ömrün baharı, yine çimenlik tahtında
Gülden şemsiye çekersin başına, ey güzel sesli bülbül, üzülme.*

*Dönme de felek bizim muradımızca bir iki gün,
Her zaman aynı kalmaz bu devran, üzülme.*

*Sakın ümitsiz olma, bilemezsin gaybın sırrını;
Perde arkasında olur gizli oyunlar, üzülme.*

*Ey gönül, söküp götürürse de yokluk seli varlık evini,
Kaptanın Nuh oldu mu, tufandan korkma, üzülme.*

*Çölde Kâbe aşkıyla yürüyeceksen eğer,
Paylasa da seni muğlân dikenini, üzülme.*

*Konak çok tehlikeli, hedef çok uzak olsa da
Sonu olmayan hiçbir yol yoktur, üzülme.*

*Sevgilinin ayrılığında, rakibin baskısında, hâlimizi
Bilir tamamen halden hale sokan Allah, üzülme.*

*Hâfız! Yoksulluk köşesinde, karanlık gecelerin yalnızlığında
Virdin dua ve Kur'ân dersi oldukça, üzülme.*

CİHÂN MELİK HÂTUN

Selmân-ı Sâvecî, Hâfız-ı Şîrâzî, Ubeyd-i Zâkânî ve Sultan Ahmed Celâyir ile çağdaş olup zarif ve zevkli; şiire ve şairliğe son derece âşık bir kadındır. Özellikle gazel söylemede beceriklidir. Şah Şeyh Ebû İshak'ın (744-758/1343-1356) büyük kardeşi Şah Mesûd İncü'nun (ö. 743/1342) kızıdır. Amcası Şah Şeyh Ebû İshak'ın nedimi Emînuddîn Cehrumî ile evlenmiştir. Şiirde "Cihân" mahlasını kullanmıştır.

Babası Celâleddin Mesûd Şah, Mahmud Şah İncu'nun büyük oğludur. Annesi, Hâce Reşîduddin Fazlullah'ın kızı veya torunu veyahut Gıyâsuddîn Muhammed Vezir'in'in kızkardeşi veya kızıdır. Cihân Melik, babasının hükümeti zamanında ve onun ölümünden sonra amcası Şah Şeyh Ebû İshak'ın himayesi altında bir şehzade hanım gibi yetişmiş ve zamanın ilimleri yanında edebiyatla da tanışmıştır.

Amcasının vefatından sonra Emir Mübârizüddin ve Muzafferîler'in Şiraz'a hâkim oldukları dönemde çok sıkıntı çekmiştir. Hâfız gibi Şah Şücâ'a ümit bağlamış ve onun hakkında birçok methiye söylemiştir. Ayrıca Üveys-i İlkânî'nin oğlu Sultan Ahmed Bahadır Han'ı da medhetmiştir. Bir rivayete göre divanını Sultan Ahmed'e veya Şah Şücâ'a hediye etmiştir.

Cihân Melik'in doğum ve ölüm tarihleri tam olarak belli değildir; ancak denilebilir ki 725 (1324) veya daha sonraki bir yılda doğmuş ve 784 (1382) veya daha sonraki bir yılda vefat etmiştir. Zira babasının annesiyle evliliğini 725 (1324) yılı veya ondan bir müddet sonra yazmışlardır; ayrıca Cihân Melik, yukarıda da ifade edildiği gibi 784 (1382) yılında tahta geçen İlkânî Ahmed Bahadır Han'ı da aşağıda birkaç beytine yer verilen 27 beyitlik bir kasideyle²¹ methetmiştir:

آمد نسیم و بوی او آورد سوی من

بادا فدای جان نسیم تو جان و تن

وه وه چه گویمت که چه خندان و شاد داشت

ما را نسیم وصل او پس از سوی قرن...

خورشید آسمان بزرگی مغیث دین

مهر سپهر مردمی و شاه پیلتن

احمد بهادر آنکه ز تأیید عدل او

²¹ *Dîvân-ı Kâmil-i Cihân Melik Hâtun* (haz. Pûrenduht Kâşânîrâd-Kâmil Ahmednejâd), Zuvvâr Yayınları, Tahran 1374 hş., s. 6-7.

هر تیر را اساس محبت سوی مجن

*Nesim yeli geldi ve onun kokusunu getirdi bana
Feda olsun bu can ve beden senin nesiminin canına.*

*Barekallah ne diyeyim sana, ne kadar mutlu ve mesut idi,
Nesim yeli bize Karen'den gelen Üveys'in vuslatı gibiydi...*

*Büyük gökyüzünün güneşi, dinin yardımcısı,
Cömertlik göğünün güneşi, fil bedenli (Cihân) padişahı,*

*Ahmed Bahadır ki onun adaletinin gücünden
Sipere doğru gider her ok, temeli muhabbetten.*

Cihân Melik, Ubeyd-i Zâkânî (ö. 772/1370) ile çağdaş olup onunla şiirsel münazaralar ve müşaareler²² yapmışlardır. Her iki şair, aynı zaman ve mekânda yaşamışlardır. Cihân Melik'in gazelleri daha çok Sa'dî'nin gazelleri tarzındadır; ancak çağdaşları Hâcû ve Hâfız'ın tarzlarından da bir şeyler almıştır. Cihân Melik, Hâfız ile görüşmüştür; onun birçok şiiri Hâfız'ın şiirine benzemektedir. Elbette onların şiirindeki etkileme ve etkilene, Sa'dî'nin şiirinin Cihân Melik'in şiirine etkisi ölçüsünde değildir.²³

CİHÂN MELİK HÂTUN'UN GAZELLERİ VE TÜRKÇE ÇEVİRİSİ

Cihân Melik'in, Şemseddin Cüveynî'nin «غم مخور» (üzülme) redifli gazeliyle aynı vezin ve kafiye iki gazeli vardır.²⁴ Ancak «غم مخور» redifli ilk gazeli Hâfız mı önce söyledi yoksa Cihân Melik mi, bu belli değildir. Her iki şair de muhtemelen Şemseddin Cüveynî'nin veya ona nazire olarak Selmân-ı Sâvecî'nin yazmış olduğu gazele nazire söylemişler veya her üç

²² Müşaare: Karşılıklı şiir söyleme; bir şairinin manzum eserine diğer bir şairin aynı vezin ve kafiye nazire yazmasıdır.

²³ *Dîvân-ı Kâmil-i Cihân Melik Hâtun*, s. Yek-Deh (Bir-On); 281-282; Safâ, Zebihullah, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, Tahran 1374 hş., II, 182; Esedî, Zehra, "Bânû-yi Gazel-i Fârsî der Asr-i Hâfız", *Ferheng*, Tahran, Bahar 1385 hş., S. 57, s. 1-3; Ali Mîrensârî, "Cihan Melik Hâtun", *Dâiretu'l-meârif-i Bozorg-i İslâmî*, XIX, 50-51 (<https://cgie.org.ir/fa/3358>'den nakil).

²⁴ *Dîvân-ı Kâmil-i Cihân Melik Hâtun*, s. 281-282.

şair aynı şiir meclisinde bulunup Cüveynî'nin şiirine irticalen cevap vermişlerdir.

Cihân Melik'in ilk gazelinin makta beyti içerik olarak Cüveynî'nin altıncı beyti ile benzerlik gösterir. Cihân Melik'in bu gazeli, vezin, kafiye ve redif olarak Hâfız'ın gazeliyle aynıdır; ancak içerik, hayal ve benzerlik açısından farklıdır.

Cihân Melik'in ilk gazeli de korku ve ümit arasındaki insanın ümit yönünün ağır basmasını, insanın imtihan edildiğini, bu hususta sabretmesi gerektiğini öğütler niteliktedir. Cihân Melik, gazelin başında hasta ve dertli olan, sevgilinin ayrılığında şaşkın, yâri görmek için sabırsızlanan muhatabını veya kendisini teselli eder; sevgiliye kavuşacağı günün geleceğini, mutlu olacağını, feleğin cefasının sona ereceğini söyler. Sonra bül-büle, kendine veya muhatabına seslenerek güle kavuşmak için bir an bile susmamasını, bahçede feryadı figan etmesini, bahçivandan korkmamasını öğütler. Gül yanaklı güzelden uzak kalanın, ayrılık dikenine esir olacağını söyler. Sözü tekrar gönle, kendine veya muhatabına döndürür; ayrılık dikenine esir oldum diye korkmamasını, gülün bir gün bahçeye geleceğini, kendisini gizlemeyeceğini anlatır. Her gecenin bir sabahı olduğu gibi ayrılık gecesinin de vuslat sabahı vardır. "İskender gibi daha ne kadar dolaşacaksın dünyanın etrafını? Hızır nasıl tattıysa hayat suyunu, [tadarsın sen de] üzülme" diyerek kendisinin veya muhatabının ergeç sevgilisine kavuşacağını yineler.

Cihân Melik'in divanındaki ikinci gazel, Hâfız'ın gazeline daha fazla benzemektedir. Matla beyti, Hâfız'ın dördüncü beyti, üçüncü beyti Hâfız'ın matla beyti, -hatta beytin ilk mısraı, Hâfız'ın matla beytinin ilk mısraı ile aynıdır-; beşinci beyti, Hâfız'ın yedinci beytiyle, sekizinci beyti de Hâfız'ın üçüncü beytiyle, makta beyti de yine Hâfız'ın makta beytiyle ortak yönlere, ortak düşüncelere sahiptir. Benzer mazmunlar kullanılmıştır: Yakup, hüznler kulübesi, kaybolmuş Yusuf'un Kenan'a dönmesi, Kâbe, muğîlan diken, gül, bül-bül, felek, cefa, dünyanın durumlarının değişmesi, bu devranın her zaman aynı kalmaması... Gazelin dördüncü beyti, Cüveynî'nin beşinci beytiyle, makta beyti de Cüveynî'nin ikinci beytiyle benzerlik gösterir: Allah'ın rahmetinden, lütfu ihsanından ümidi kesmemek, onun devrinin kötülüğü, dünya işinden bıkip usanmak, şaşkınlığın son bulması; zamanın, hayatın düzene girmesi...

Cihân Melik, ilk gazelinde olduğu gibi kendisinin veya muhatabının feleğin cefası, dünya tufanının aşk ateşine atması, hüznler kulübesinde hüznlere gark olması, şerefının yerle bir olması gibi bazı şeylerle imtihan edildiğini, buna karşı sabırlı ve dayanıklı olmasını, üzülmemesi öğütler; dünyanın durumlarının değişeceğini, kaybolmuş Yusuf Kenan'a döndüğü gibi mutlu günlerin tekrar geleceğini, bunun yakın olduğunu, Tanrı'nın lütfundan ve rahmetinden ümit kesilmemesini; korku ve ümit arasında ümitli olanların, ümidi ağır basanların arzularına kavuşacaklarını, bu nedenle üzülmemesini salık verir. Tabidir ki bu yolda Maksat Kâbe'si gibi bir hedefi olmalı insanın. Bu hedefe ulaşırken muğîlan dikeninin acısı gibi daha başka birçok tehlikelerle yüz yüze kalacaktır; buna razı olması, üzülmemesi gerekir; zira gülünü seven dikenine katlanır. Sevginin derdi dermandan daha iyidir; sabretmek gerekir. Gerçi gönül derdinin dermanı yoktur, ama yine de üzülmemelidir.

Dünyanın işine güvenilmez; her zaman isteğimize göre devran etmez. Her şeye rağmen mutlu olmak gerekir; elbet bir gün su akarsu yatağına gelecek, işler rayına oturacaktır; sabretmek gerekir. Bülbül sesi duymak istiyorsak, karga sesine sabretmeliyiz; sabredersek, bülbül yine gelir gül bahçesine.

Şair son beytinde tecrid sanatıyla hem kendine hem de muhatabına seslenir; uzun süre dünya işinden bıkip usanmanın yersiz olduğunu; hayatın eninde sonunda düzene gireceğini hatırlatır, üzülmemesini yineler.

ای دل پردرد بر امید درمان غم مخور

در رسد تشریف روز وصل جانان غم مخور

ای دل آشفته در هجران آن آرام جان

در جهان سرگشته شو از بهر سامان غم مخور

گر شکيبا نيستی ای دیده، از دیدار یار

گر بدوزد هر زمان چشمت به پیکان غم مخور

چون نیی واقف بر اسرار ضمیر روزگار

عاقبت خواهد گذشت این جور دوران غم مخور

بلبلا در هجر روی گل مشو یک دم خموش
شور در باغ افکن و از باغبانان غم مخور

هر که ما را دور کرد از صحبت آن گل عذار
هم شود روزی اسیر خار هجران غم مخور

ای دل ار گشتی اسیر خار هجران باک نیست
ناگهان روزی درآید گل به بستان غم مخور

نوعروس خوشدلی در پرده اندوه هجر
بیش از این از ما ندارد روی پنهان غم مخور

از شب هجران برآید عاقبت صبح وصال
سر ز مشرق بر کند خورشید تابان غم مخور

چون سکندر چند گردی در طلب گرد جهان
خضر چون خواهد چشیدن آب حیوان غم مخور^{۲۵}

*Ey dertli gönül! Derman ümidi için üzülme.
Sevgiliye kavuşacağın gün gelir, üzülme.*

*Ey perişan gönül! O cana huzur verenin ayrılığında
Dünyada derbeder ol; rahat için, huzur için üzülme.*

*Yârin yüzüne [bakmaya] dayanamıyorsan ey göz,
Gözün, oklara baksa da her zaman, üzülme.*

*Dünyanın içindeki sırlara vakıf değilsin de
Bu devranın cefası eninde sonunda bitecektir, üzülme.*

²⁵ *Dîvân-ı Kâmil-i Cihân Melik Hâtun*, s. 281-282.

*Ey bülbül! Gülün yüzünün ayrılığında bir an bile susma;
Bahçede feryadı figan et, bahçıvanlardan dolayı üzülme.*

*Bizi o gül yanaklımın sohbetinden uzaklaştıran,
Elbet bir gün ayrılık dikenine esir olur, üzülme.*

*Ey gönül! Eğer ayrılık dikenine esir olduysan, korkma;
Ansızın, bir gün giriverir gül gül bahçesine, üzülme.*

*Ayrılık gamının perdesinde mutlu bir yeni gelin,
Yüzünü bundan daha fazla gizlemez bizden, üzülme.*

*Er geç ayrılık gecesinden çıkar vuslat sabahı,
Doğudan baş çıkarır parlayan güneş, üzülme.*

*İskender gibi daha ne kadar dolaşacaksın dünyanın etrafını?
Hızır nasıl tattıysa hayat suyunu, [tadarsın sen de] üzülme.*

ای دل ار سرگشته‌ای از جور دوران غم مخور
باشد احوال جهان افتان و خیزان غم مخور

تندباد چرخ چون در آتش عشقت فکند
آبرویت گر شود با خاک یکسان غم مخور

گر چه چون یعقوب گشتی ساکن بیت الحزن
یوسف گم گشته باز آید به کنعان غم مخور

در طلب باش و مباش از لطف یزدان نا امید
هم به آمیدی رسند امیدواران غم مخور

کعبهٔ مقصود خواهی رو متاب از بادیه
دل بنه بر درد از خار مغیلان غم مخور

درد او بهتر ز درمان است بنشین صبر کن
درد دل را گر نیابی هیچ درمان غم مخور

اعتمادی نیست بر کار جهان خرسند باش
آب باز آید به جوی رفته، ای جان غم مخور

باغبانا صبر کن با زحمت زاغان بساز
بلبل شوریده باز آید به بستان غم مخور

ای جهان تا کی دل از کار جهان داری ملول
روزگارت عاقبت گردد به سامان غم مخور^{۲۶}

*Ey gönül! Eğer şaşırmuşsan feleğin cefasından, üzülme;
Dünyanın durumları [değişir], bir iner bir çıkar, üzülme.*

*Dünya tufanı aşk ateşine attıysa da seni,
Şerefın yerle yeksan olduysa da üzülme.*

*Gerçi Yakup gibi hüznler kulübesini mesken tutmuşsun; ama
[Hüzünlenme]; kaybolmuş Yusuf yine döner Kenan'a, üzülme.*

*İste, Tanrı'nın lütfu ihsanından ümidini kesme;
Ümitli olanlar elbet ulaşırlar ümitlerine, üzülme.*

Maksat Kâbe'sini istersen, yüz çevirme çölden;

²⁶ *Dîvân-ı Kâmil-i Cihân Melik Hâtun*, s. 282.

Razı ol muğilan dikeninin acısına, ondan üzülme.

*Onun derdi dermandan daha iyidir, otur, sabret;
Gönül derdine hiçbir derman bulmasan da üzülme.*

*Güvenilmez dünyanın işine; mutlu ol, mesut ol;
Su yine gelir akarsu yatağına ey can, üzülme.*

*Ey bahçrovan! Sabret, kargaların zahmetine alış,
Şaşkın bülbül yine gelir gül bahçesine, üzülme.*

*Ey Cihân! Daha ne kadar dünya işinden bizar olacaksın?
Hayatın eninde donunda düzene girer, üzülme.*

SULTAN AHMED CELÂYİR

Moğol ırkına bağlı İlkanîler/Celâyirîler kabilesinden Şeyh Uveys'in oğludur. Dedesi Şeyh Hasan-ı Bozorg, nenesi Dilşâd Hâtun'dur.

Şeyh Hasan-ı Bozorg Hülâgu Han'ın komutanlarından olup 736'da (1335) veya 740'da (1340) Celâyiroğulları devletini kurmuştur. Sultan Ahmed, bir beytinde dedesi, nenesi ve babasını anar:

بنده مجرم تو احمد ويس
يادگار حسن ابا دلشاد

*Senin suçlu kulun, Veyis oğlu Ahmed,
Hasan ile Dilşâd'ın hatırası.²⁷*

Sultan Ahmed, muhtemelen 769 (1356) yılında doğmuştur. Hükümdar çocuğu olduğu için sarayda yetişmiş ve iyi bir eğitim almıştır. Farsça, Arapça ve Türkçe şiirler söyleyen, sanatkâr, sanatsever, hoş mizaçlı, tasvir

²⁷ Değirmençay, Veyis, *Sultan Ahmed Celâyir, Kitâbu Levâmi'î'l-enoâr* (Yedinci Diwan), Erzurum 2001, s. 21.

ve tezhipte, ok atmada, kakmacılıkta, hat sanatında ve musiki ilminde usta bir hükümdardır.

Sultan Ahmed, büyük kardeşi Sultan Hüseyin'in saltanatı sırasında Basra valisi olmuş, 11 Safer 784 (26 Nisan 1382) yılında Tebriz'de ağabeyini öldürerek Celâyroğulları tahtına oturmuştur. 813 (1410) yılında Kara Yusuf ile yaptığı savaşta yenilmiş ve bir müddet sonra öldürülmüştür.

Rûdekî (ö. 329/940), Unsurî (ö. 431/1040), Enverî (ö. 538/1187), Nizâmî (ö. 610/1214), Sa'dî (ö. 691/1292) ve Evhadî (ö. 738/1337) gibi şairleri örnek almış; şiirleriyle övünmüş, Sa'dî gibi güzel şiirler söylediğini ve hatta ondan ve Selmân'dan daha üstün olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Şiirlerinin yer aldığı yedi adet divanı vardır.

Babası gibi şiire ilgi duymuş, şairleri gözetmiştir. Sarayında babasını yetiştiren ve hükümdarlığı sırasında saray şairi de olan Selman-ı Sâvecî'nin yanında, Ubeyd-i Zâkânî, Nâsır-ı Buhârâyî, Assâr-ı Tebrîzî gibi büyük şairleri barındırıp himaye etmiştir. Hatta Hâfız-ı Şîrâzî'yi birkaç defa Bağdat'a davet etmiş, Hâfız bazı sebeplerden dolayı Bağdat'a gelememiş, ancak onun için aşağıda matla ve makta beyitleri verilen 8 ve 10 beyitlik iki gazel yazıp Bağdat'a göndermiştir:²⁸

کلک مشکین تو روزی که ز ما یاد کند

ببرد اجر دو صد بنده که آزاد کند...

ره نبردیم به مقصود خود اندر شیراز

خرم آن روز که حافظ ره بغداد کند

Bizi hatırladığı gün senin mis kokulu kalemin,

Nail olur ecrine azat ettiği iki yüz kölenin...

Şiraz'da kendi amacıma nail olamadım [bugün].

²⁸ Değirmençay, Veyis, *Kitâbu'l-garbiyyât (Altıncı Divan)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2000, s. 2-13; 26-50; *Divân-ı Hâce Şemsuddin Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî* (nşr. Muhammed Kazvînî-Kâsım Ganî), s. 109, 258; Hâfız, Şemsuddin Muhammed, *Divân-ı Hâfız* (tsh. Seyyid Ali Muhammed Ref'î), s. 323, 612; Berzegez Hâligî, Muhammed Rızâ, *Şâh-ı Nebât-ı Hâfız*, s. 471, 1041-1042.

Ne güzel Hâfız'ın Bağdat'ın yolunu tuttuğu gün.

احمد الله على معدلة السلطان
احمد شيخ اويس حسن ايلخانى...

ای نسیم سحری خاک در یار بیار
که کند حافظ از او دیده دل نورانی

*Allah'a hamd ederim sultanın adaleti için
İlhanlı Hasan oğlu Şeyh Uveys oğlu Ahmed [için]...*

*Ey seher yeli! Yârin eşiğinin toprağını getir de
Hâfız aydınlatsın onunla kalp gözünü [kendini de].*

Sultan Ahmed de Hâfız'ın iki gazeline karşılık 10 beyitlik bir gazelle cevap vermiştir. Gazelin ilk ve son beyitleri:²⁹

یار برفتم ز دست نیم شبان نیم مست
در پی او می روم تا در آن بت پرست ...

حافظ دین شمس دین کاشف علم مبین
سالک راه یقین مست صباح الست

Sevgili! Gece yarısı, yarı sarhoş bir halde geçmişim kendimden;

O putatapanın eşiğine kadar koşuyorum onun peşinden...

Dinin Hâfız'ı, dinin güneşi (Şemsüddin), ilm-i mübînin kâşifi,

²⁹ Değirmençay, *Kitâbu'l-garbiyyât (Altıncı Divan)*, s. 2-13; 41-42; Armutlu, Sadık, *Sultan Ahmed Celâyir, Hayatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili* (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1990, s. 76-77 (Çalışmada ilk mısra *حافظ دین شمس دین کاشف هنر مبین* şeklinde olup tarafımızdan düzeltilmiştir).

Kesin bilgi yolunun yolcusu, elest şarabının sarhoşu, mesti.

SULTAN AHMED'İN GAZELİ VE TÜRKÇE ÇEVİRİSİ

Sultan Ahmed, muhtemelen Cihân Melik Hatun'un «غم مخور» (üzülme) redifli ilk şiirine nazire olarak, aynı vezin (üç tefileli), aynı kafiye ve redifte 6 beyitlik bir gazel³⁰ söylemiştir. Zira Ahmed'in gazeli, Cihân Melik'in ilk gazeliyle konu, içerek ve kullanılan mazmunlar bakımından birbirine çok benzemektedir: Sevgilinin ayrılığı, yara, dert, keder, bülbül, bahçivandan korkmamak, gizlenmek...

Sultan Ahmed de gazelinde bir tür kendini veya başkalarını teselli ve teskin eder. Ancak onun şiiri diğer şairlerin şiiri kadar edebî ve etkileyici değildir.

Şair, işleri yolunda gitmeyen, çıkmazda olan, yaralanmış ve kavuşma hasreti çekenleri veya kendilerini teselli eder. İşlerin düzene gireceğini, bitmez denilen yolun sona ereceğini; her yaranın, her derdin bir ilacı olduğunu, hep ayrılık olmayacağını, sevenin sevgilisine kavuşacağını söyler, üzülmemeyi öğütler. Sevgilinin yüzünün ışığı aydan ve güneşten daha parlak ve daha aydınlıktır; onunla yol alınır. Gönül sırrını gizlemek zordur; insan ne kadar gizlemeye çalışırsa çalışsın gizleyemez; yüzüne yansır, üzülmemek gerekir.

Bu uzun ve çetin yolda insan erlerin eteğini tutmalıdır; böyle oldu mu vezirden, emirden ve sultandan, hiç kimseden korkmaz, çekinmez. Artık vuslat bahçesine girip gül toplayabilir; bahçıvanlardan korkup üzülmesine gerek yoktur.

کار ما آید به سامان غم مخور

راه ما آید به پایان غم مخور

گر بود مرهم ز پیکان غم مدار

ور بود وصلش ز هجران غم مخور

³⁰ Değirmençay, *Kitâbu'l-garbiyyât (Altıncı Divan)*, s. 42; 52-53 (Metin Kısmı).

پرتوان عکس رویش را ببین
از مه و خورشید تابان غم مخور

جهد کردی راز دل پنهان کنی
آشکارا گشت پنهان غم مخور

چون گرفتی دامن مردان به چنگ
از وزیر و میر و سلطان غم مخور

احمدا در رو به بستان وصال
گل بچین از باغبانان غم مخور

Bizim işimiz düzene girer, üzülme.

Bizim yolumuz sona erer, üzülme.

Merhem varsa, oktan mahzun olma,

Kaouşma varsa, ayrılıktan üzülme.

Onun yüzünün yansıyan ışıklarına bak;

Parlayan aydan ve güneşten üzülme.

Gönül sırrını gizlemeye çalıştın, ama

Aşikâr oldu gizli [sır], üzülme.

Erlerin eteğini tuttun mu elinle

Vezirden, emirden, sultandan üzülme.

Ey Ahmed! Gir vuslat bahçesine,

Gül topla, bahçıvanlardan üzülme.

İMÂDÜDDİN NESİMÎ

Farklı ad, lakap ve mahlaslarla anılan şairin adı İmâdüddin, mahlası Nesîmî, künyesi Ebu'l-fazl'dır.

Doğum ve ölüm tarihi ve yeri hakkında farklı rivayetler vardır. XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış ve 820'de (1417) veya daha sonraki bir yılda Halep'te derisi yüzülerek öldürülmüştür.

Nesîmî, Türkçe, Farsça ve Arapça üç ayrı dilde divanı olan büyük ve güçlü bir şairdir. Eserlerinden iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır.

Nesîmî'nin hayatındaki en önemli olay, Fazlullah-ı Hurûfî³¹ ile buluşmasıdır. O, Fazlullah'ın ortaya çıkardığı, yedi ana hat, yedi baba hat ve bunların hâl ve mahâl itibariyle çarpımından oluşan toplam yirmi sekiz veya Farsçadaki (p, ç, j, g) harflerinin eklenmesiyle ortaya çıkan otuz iki sayısını her türlü dinî prensipleri anlama ve ilâhî sırları çözmede yeterli bulmuş ve bu sayılarda *Kur'ân-ı Kerim*'in sırlarının çözüldüğüne inanmıştır. Büyük bir şevk ve heyecanla öğrendikleri şeyleri başkalarına da telkin etmeyi üzerine alıp Fazlullah'ın açığa vurmaktan çekindiği şeyleri açıkça söylemekten çekinmemiş; belağatı ve büyüleyici edebî üslubu ile dinleyenleri etkilemiştir. Hurûfî halifesi ve şeyhi olmuş, etrafında büyük bir mürit kitlesi oluşturmuş güçlü bir şairdir. Hz. Peygamber, Hz. Ali ve on iki imam hakkında birçok methiye söylemiştir. On iki imama, özellikle Hz. Ali ve on ikinci imam Mehdi'ye yani ona göre Fazlullah'a son derece bağlıdır. Hz. Ali'yi ve Fazlullah'ı sanki ilahlaştırmıştır.³²

³¹ Fazlullah-ı Hurûfî: 740'da (1340) Esterâbâd şehrinde doğmuştur. 775'de (1374) kendisine şer'î hükümleri tevil bilgisinin verildiğini, rüya yoluyla gerçeği bulduğunu iddia etmiş ve harfler ve hatlar yoluyla dinî emirleri tevil edip Hurûfîlik tarikatını kurmuştur. 788 (1386) yılında kurduğu bu tarikatı yaymaya başlamış; ancak fakihlerin, düşüncelerinin şeriata aykırı olduğunu bildirmeleri üzerine Miranşah'ın emriyle yakalanıp Alıncak Kalesi'nde hapsedilmiştir. Yargılama sonucunda Şirvan hâkimi Şeyh İbrahim veya onun kadısı Bâyezid'in fetvasıyla 796 (1394) yılında öldürülmüştür (Gölpınarlı, Abdülbaki, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, Ankara 1973, s. 3-7; Aksu, Hüsamettin, "Fazlullah-ı Hurûfî", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 278).

³² Geniş bilgi için bkz. Değirmençay, Veyis, *İmâdüddin Nesîmî ve Farsça Divanı*, İstanbul 2013, s. XL-XLIII; Ayan, Hüseyin, *Nesîmî Divanı*, Ankara 1990.

Târîh-i Irak yazarının da dediği gibi, eğer Nesîmî'nin şiiri olmasaydı, Fazlullah ve onun fırkası kısa zamanda ortadan kalkardı.³³ Nesîmî'nin şiirinin Bektaşî ve Kâkâî adlı Hurûfi taraftarları arasındaki nüfuzu, divanının bu zümre arasında mukaddes kitap olmasına neden olmuştur.³⁴

Nesîmî, Attar (ö. 618/1221), Mevlâna Celâleddin (ö. 672/1273), Sa'dî-yi Şîrâzî (ö. 691/1291), Emir Hüsrev-i Dihlevî (ö. 725/1324) ve Hâfız-ı Şîrâzî'yi (ö. 792/1390) örnek almış, onlara nazire şiirler söylemiştir.

Penderî, Nesîmî'nin Farsça şiirlerinde orta bir şair olduğunu; teşbihler ve terkipler bakımından, kendinden önceki diğer şairlerden daha yeni bir söze sahip olmadığını; ancak öncüklerin teşbihleriyle Hurûfi düşünceleri arasındaki bağları ortaya çıkarmada, şiirinin kendine özgü bir yeniliğe sahip olduğunu; Hâfız'ın gazellerine nazire söylemeye çalıştığını, ancak hiçbir zaman onun sanatının zirvesine çıkamadığını ifade eder.³⁵

İmâdüddin Nesîmî'nin Gazeli ve Türkçe Çevirisi

Nesîmî'nin «غم مخور» redifli şiiri, Hâfız-ı Şîrâzî'nin gazeline nazire olup aynı vezin, kafiye ve redifte 32 beyitlik bir gazeldir.³⁶

Hâfız'ın gazelindeki birçok mazmun yanında, özellikle 8., 19. ve 31. beyitleri Hâfız'ın 4., 6. ve 7. beyitleriyle büyük oranda benzerlik göstermektedir; ancak Nesîmî, öğütler verip kendisini veya okuyucusunu teselli ve teskin etmekle birlikte, konu olarak tamamen kendi inancı olan Hurûfilik öğretilerine yer vermiş, Hurûfilik propagandası yapmış, mürşidi Fazlullah-ı Hurûfî'yi son derece yücelterek övmüştür.³⁷

Nesîmî, hemen ilk beyitte tevriyeli bir şekilde Hakk'ın Fazl'ına yaslanarak kurtuluş reçetesinin Hakk'ın Fazl'ında yani Fazlullah-ı Hurûfî'ye bağlanmakta olduğunu söyler. Ayrılık derdinden dolayı takatsiz kalan, hastalığa yakalanan Fazlullah'a bağlanır ve sabrederse, sevgilisine kavuşur, mutlu olur, iyileşir. Tanrı'nın Fazl'ı yani Fazlullah cömertlik eder,

³³ *Târîhu'l-Irak Beyn-i İhtilâleyn*, III, 48 (Penderî, a.g.e., s. 32'den nakil).

³⁴ *el-Kâkâiye fi't-Târîh*, s. 53-54, 67 ve 108 (Penderî, a.g.e., s. 32'den nakil).

³⁵ Penderî, a.g.e., s. 32.

³⁶ Penderî, a.g.e., s. 212-213 (157. gazel). Gazel, Rüstem Aliof'un hazırlayıp yayımladığı divanda yazma nüshadaki birkaç kelime tercihleri dışında 30 beyit olup 11. ve 22. beyitler eksiktir (Aliof, Rüstem, *Dîvân-ı Fârsî-yi Fazlullâh-ı Naîmî ve İmâduddîn Nesîmî-yi Şîrvânî*, İntişârât-ı Dunyâ, Tahran 1353 hş., s. s. 134-136).

³⁷ Penderî, a.g.e., s. 212-213 (157. gazel).

onun elinden tutar. Açmış gül yani sevgili olmadan çimenliğin yani dünyanın bir değeri olmaz; gonca geri geldi mi âlem gül bahçesine döner.

Nesîmî de önceki şairler gibi önce, ayrılık, sevgiliden uzak kalmak, feleğin kadehinden yüzlerce çeşit zehir içmek, günlerin perişan olması, sevgilinin dağınık zülfüne gönül bağlamak, sevgilinin gülen dudağı olmadığından geceleri gözyaşı dökmek, ağlayan göz, dünyanın birkaç gün isteginin tersine dönmesi, ezelde sevgilinin aşkı konusunda doğru söz vermek, yağmur gibi yağan ok, melâmet oku, sevgilinin şeklen görünmemesi, gözden kaybolması; dünyanın müminin zindanı³⁸ olması; şeytan ve iblis; amber kokulu zülfün kıvrımı; şeytanın eziyeti, feleğin sayısız zulmü ve kahrı; Ye'cüc'ün³⁹ fitnesiyle dünyanın tufanlarla dolup taşması ve benzeri mutsuzluk sebeplerini sıralar; daha sonra Fazlullah'a yaslanmak, ona bağlanmak, sabretmek; felek dönmektedir, hep zehir sunmaz, elbet birgün panzehir de sunar; sevgiliye kavuşma gününü görmek; dünya sürekli aynı şekilde dönmeyecektir; vuslat; aşkı sonsuza dek aynı söz ve anlaşma üzerindedir; Selsebil, Kevser ırmakları; Adn cennetleri, siyah gözlü huriler, yârin vuslatı ve yâre kavuşmak; âşıkların yağmur gibi yağın oktan, melâmet okundan korkmadıkları; sonsuz vuslat, sevgiliyle buluşma; zindan ebedî değildir; Hak Teâlâ'nın Fazl'ı ile isimleri öğrenmek, ism-i âzamı okumak; nesim rüzgârı sevgilinin amber kokulu zülfünden koku getirir; âşıkların canının muskası *Kur'ân'*dır; Rahmân'ın sonsuz rahmeti; Nuh ile birlikte gemide olmak gibi mutluluk vesilelerini bir bir sayar.

Nesîmî, yirminci beyitten itibaren ise sekiz beyitte konuyu tamamen değiştirir; dinî ve tasavvufî bir hale büründürür, mutluluğa götüren yolu anlatır: İnsan, *sevâdü'l-vech fi'd-dâreyn'*⁴⁰ yani fenâfillah makamını elde

³⁸ "Dünya müminin zindanıdır.": "Dünya müminin zindanıdır ve kâfirin cennetidir." (Hadis-i Şerif), İbn Mâce, Ebû 'Abdillah Muhammed, *Sünen* (nşr. Muhammed Fu'âd 'Abdullah), İstanbul 1992, II, 1378.

³⁹ Ye'cüc: Ye'cüc ve Me'cüc, Yeryüzünde bozguncu bir toplumun adıdır. Kur'an'da Zülkarneyn iki seddin arasına varınca, oradaki halk ona, Ye'cüc ve Me'cüc'ün bozguncu bir toplum olduğunu, aralarına bir set yapmasını söylerler; o da bu seti yapar; fakat zamanı gelince bu set dümdüz olacaktır ve Ye'cüc ve Me'cüc dalga dalga dünyaya yayılacaklar ve sûrun üfürüleceği bildirilir (*Kur'an-ı Kerim*, 18 Kehf 94-100).

⁴⁰ *Sevâdü'l-vech fi'd-dâreyn'*: İki dünyada da yüzkarası, yüzü kara olmak demektir. Mutlak fena, hakiki fakr. Ne zahirde ne batında, ne dünyada ne de ahirette varlığından iz kalmayacak şekilde salikin tamamıyla Allah'ta fani yani yok olması. Hakiki fakr,

edince Kârûn'un hazinesine, Süleyman'ın saltanatına sahip olur. *Sekâhum'* dan yani "Rableri onlara tertemiz bir içki içirir" den (*Kur'ân-ı Kerîm*, 76 İnsan 21) mârifet şarabını içtiği zaman, hayat suyu içen Hızır gibi olur. Hem de bir gün o şah sayesinde gönlünün muradına erer. Çünkü şah, fakirin ve zenginın gönüllerinin muradını verir. Nesîmî, öğütlerine devam eder; Hakk'ın katında malın ve mülkün fazla bir bekası olmadığını, kişinin malı, mülkü olmamışsa mutlu olması, fazla üzülmemesi gerektiğini söyler. Kişi, *Küntü kenzen mahfiyyen*⁴¹ yani "Gizli bir hazine idim" hazinesinin incisine sahip oldu mu üzülmemelidir. Her basiretsiz bunu anlayamaz. Kişi, ulûhiyet denizinin dalgıçlarından olduğun zaman denize girebilir; okyanus suyundan korkup üzülmesine gerek yoktur. Dünyanın sûreti maden ocağı, mânası ise cevherdir. İnsan maden cevheri, mücevher uzmanı oldu mu, üzülmemelidir. Hırs, tamah ve şehvet dükkânının kapısını kapattığı zaman, bu ticaretten bir zerre bile zarar görmez.

Nesîmî, son dört beyitte konuyu yine tamamen değiştirir; sanki dinî ve tasavvufî alandan çıkarır ve gazel türünde çokça işlenen mecazî sevgili veya sözde mecazî, ama özde hakikî sevgilinin güzellik unsurlarını, onlarla ilgili âşığın yapması gerekenleri anlatır. Ona göre güzelin yüzü ve saçı, âşığın imanı ve küfrüdür. Buna inandı mı âşık üzülmemelidir artık. Âşığın canının meskeni cennet bahçesi oldu mu, bir gün beden sarayı yıkılsa da üzülmemelidir. Âşık, canını ve başını onun zülfünün çevgenine top yapmalıdır; o güneşi istiyorsa, çevgenden dolayı üzülmemelidir. Nesîmî gibi Kâbe'ye gitmek istiyorsa, yolunun azığını gönül kanı yapmalı, dikeninden dolayı korkmamalı, üzülmemelidir.

Nesîmî, son beyitte sözü tekrar kendine veya başkalarına döndürür; son olarak söyleyeceğini söyler ve Allah'ın Fazl'ının yani Fazlullah'ın nazarının üzerinde olduğu kişiye, onun kelepçesinin veya zindanının hepten lütuf ve ihsan olacağını söyler ve üzülmemesini yineler.

sevâd-ı azam, esas yokluğa dönüş; "Fakr tam olunca, o Allah'tır." Tasavvufta fenâfillah makamı, yani Allah'ta yok olmaktır (Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2012, s. 314).

⁴¹ *Gizli bir hazine idim*: "Gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim; mahlûkatı yarattım; kendimi onlara tanıttım; onlar da beni tanıdılar." veya "Gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim; mahlûkatı yarattım; böylece onlar beni tanıdılar." (Hadis-i Kudsi olduğu rivayet edilir), Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ'*, Halep, ts., II, 191.

تکیه کن بر فضل حق ای دل ز هجران غم مخور
وصل یار آید شوی ز آن خرم ای جان غم مخور

گرچه جانسوزست درد هجر جانان صبر کن
کز وصال او رسی روزی به درمان غم مخور

بی گل خندان نماند دائم اطراف چمن
غنچه باز آید شود عالم گلستان غم مخور

گرچه از درد فراق ای جان ز پا افتاده‌ای
از کرم دستت بگیرد فضل یزدان غم مخور

گرچه خوردی هر دم از دست فلک صد گونه زهر
هم به تریاکی رسی زین چرخ گردان غم مخور

گر پریشان روزگاری بی سر زلف نگار
بسته‌ای دل را در آن زلف پریشان غم مخور

بی لب خندان او شبها شدی گر اشکبار
باز یابی روز وصل ای چشم گریان غم مخور

یک دو روزی دور اگر گردید بر عکس مراد
همچنین دائم نخواهد گشت دوران غم مخور

گرچه مشکل می نماید بر دل عاشق فراق
چون کند وصلش عنایت گردد آسان غم مخور

در ازل چون بسته‌ای با عشق او عهد درست
تا ابد عشقش بدان عهدست و پیمان غم مخور

سلسبیل و کوثر و جنات عدن و حور عین

وصل یارست آن چو حاصل کرده‌ای زان غم مخور

نیست از تیر ملامت عاشقان را ترس و باک
گر تو زایشانی یقین از تیرباران غم مخور

چون ترا با وصل جانان اتصالی سرمدی است
گر به صورت غایب است از دیده جانان غم مخور

چون به فضل حق تعالی عارف اسما شدی
اسم اعظم را بخوان از دیو و شیطان غم مخور

وقت آن آمد که بگشاید نسیم از روی لطف
نافه‌ای زان جعد زلف عنبرافشان غم مخور

گرچه رنجوری ز رنج دیو باشد خلق را
حرز جان عاشقان چون هست قرآن غم مخور

جور گردون گرچه بسیارست و قهرش بی شمار
رحمت رحمان چو بی حدّ است و پایان غم مخور

گر جهان از فتنهٔ یاجوج پرطوفان شود
چون تویی با نوح در کشتی ز طوفان غم مخور

چون سواد الوجه فی الدّارین حاصل کرده‌ای
گنج قارون داری و ملک سلیمان غم مخور

از سقّاهم چون شراب معرفت نوشیده‌ای
هستی آن خضری که نوشد آب حیوان غم مخور

هم رسی روزی به مقصود دل از شاهی که او

می دهد کام دل درویش و سلطان غم مخور

چون ندارد پیش حق چندان بقایی ملک و مال
گر نشد جمع آن ترا خوش باش و چندان غم مخور

کنت کنزا مخفیا ادراک هر بی دیده نیست
چون تو داری گوهر آن گنج پنهان غم مخور

چون ز غواصان دریای الوهیت شدی
در دل دریا شو و از آب عمان غم مخور

صورت و نقش جهان کان است و معنی گوهرش
چون تویی گوهرشناس ای گوهر کان غم مخور

چون در دگان حرص و آز و شهوت بسته‌ای
زین تجارت نیستت یک حبه خسران غم مخور

روی و موی آن نگار ایمان و کفر عاشق است
گر بدین آورده‌ای ای عاشق ایمان غم مخور

جان عاشق را چو مسکن روضه دارالبقاست
گر شود روزی سرای جسم ویران غم مخور

گوی چوگان سر زلفش کن ای دل جان و سر
میل آن خورشید اگر داری ز چوگان غم مخور

گر هوای کعبه داری در ره ای عاشق چو ما
زاد راحت خون دل کن وز مغیلان غم مخور

ای نسیمی با تو چون دارد نظر فضل اله
بند و زندانش همه لطف است و احسان غم مخور

*Hakk'ın Fazl'ına yaslan ey gönül, ayrılıktan üzülme.
Yâre kavuşursun, onunla mutlu olursun ey can, üzülme.*

*Sevgilinin ayrılık derdi can yakıcıdır, ama sabret;
Ona kavuştun mu bir gün, iyileşirsin, üzülme.*

*Açmış gül olmadan daim kalmaz çimenin etrafı;
Gonca geri gelir, âlem gül bahçesine döner, üzülme.*

*Gerçi ayrılık derdinden takatin kesilmiş; ama ey gönül,
Tanrı'nın Fazl'ı cömertlik eder, elinden tutar, üzülme.*

*Gerçi feleğin kadehinden her an yüzlerce çeşit zehir içtin; ama
Bu dönen gökyüzünden panzehire de kavuşursun, üzülme.*

*Eğer sevgilinin zülfünün ucu olmadan perişan ise günlerin,
O dağmık zülfe gönül bağlamışsındır, üzülme.*

*Onun gülen dudağı olmadığında gözyaşı döktüysen geceleri,
Ey ağlayan göz, ona kavuşma gününü tekrar bulursun, üzülme.*

*Dünya bir iki gün istediğinin tersine döndüyse eğer,
Dünya sürekli aynı şekilde dönmeyecektir, üzülme.*

*Gerçi ayrılık âşığın gönlünde zor görünür; ama
Vuslat ona yöneldiği zaman kolaylaşır, üzülme.*

*Ezelde onun aşkına karşı doğru dürüst söz verdiysen eğer,
Aşkı sonsuza dek aynı söz ve anlaşma üzerindedir, üzülme.*

*Selsebil, Keşer, Adn cennetleri ve siyah gözlü huriler,
Yârin vuslatıdır; onu elde ettin mi, ondan dolayı üzülme.*

*Âşıklar melâmet okundan korkmaz, endişe etmezler.
Sen onlardan isen kesin, yağmur gibi yağın oktan üzülme.*

*Senin sevgiliyle buluşman sonsuz vuslattır, kavuşmadır;
Sevgili şeklen görünmemiş, gözden kaybolmuşsa üzülme.*

*Gerçi peygamber dünya için müminin zindanı demiştir; ama
Bu zindan ebedî değildir; o yüzden zindandan dolayı üzülme.*

*Hak Teâlâ'nın Fazl'ıyla isimleri öğrendiğin zaman
İsm-i âzâmı oku; şeytandan ve iblisten dolayı üzülme.*

*Geldi o zaman ki nesim rüzgârı lütfederek saçsın
Bir misk o amber kokulu zülfün kırırımından, üzülme.*

*Gerçi insanların üzüntüsü şeytanın eziyetindedir; ama
Âşıkların canının muskası Kur'ân oldu mu üzülme.*

*Gerçi feleğin zulmü çoktur, kahrı sayısızdır; ama
Rahmân'ın rahmeti de sonsuzdur, sınırsızdır; üzülme.*

*Dünya Ye'cüc'ün fitnesinden dolayı tufanlarla dolsa da
Sen, Nuh ile birlikte gemide isen, tufandan dolayı üzülme.*

*Sevâdü'l-vech fi'd-dâreyn'i elde ettiğin zaman,
Kârun'un hazinesine, Süleyman'ın saltanatına sahip olursun, üzülme.*

Sekâhum'dan⁴² mârifet şarabını içtiğin zaman

⁴² Onlara... içirir: "Üzerlerinde yeşil ince ipekli, parlak atlastan giysiler vardır; gü-
müşten bileziklerle süslenmişlerdir. Rableri onlara tertemiz bir içki içirir." (Kur'an-ı
Kerim, 76 İnsan 21).

Hayat suyu içen o Hızır'sındır sen, üzülme.

*Hem de bir gün o şah sayesinde gönlünün muradına erersin;
O, fakirin ve zenginin gönüllerinin muradını verir, üzülme.*

*Hakk'ın katında malın ve mülkün fazla bir bekası yoktur.
Eğer senin malın mülkün olmamışsa mutlu ol, fazla üzülme.*

*Küntü kenzen mahfiyyen'i her basiretsiz anlayamaz.
Sen o gizli hazinenin incisine sahip oldun mu üzülme.*

*Ulûhiyet denizinin dalgıçlarından olduğun zaman
Gir denize, okyanus suyundan korkup üzülme.*

*Dünyanın şekli, sûreti maden ocağı, mânası ise cevheridir.
Sen mücevher uzmanı oldun mu, ey maden cevheri, üzülme.*

*Hırs, tamah ve şehvet dükkânının kapısını kapattığın zaman
Bu ticaretten bir zerre zararın olmaz senin; üzülme.*

*O güzelin yüzü ve saçı, âşığın imanı ve küfrüdür.
Ey âşık, buna inanmışsan eğer, üzülme.*

*Âşığın canının meskeni cennet bahçesi oldu mu,
Beden sarayı yıkılsa da bir gün, üzülme.*

*Ey gönül! Canımı ve başımı onun zülfünün çevgenine top yap;
Eğer o güneşi istiyorsan, çevgenden dolayı üzülme.*

*Ey âşık! Eğer bizim gibi Kâbe'ye gitmek istiyorsan,
Yolunun azığını gönül kanı yap, dikeninden dolayı üzülme.*

*Ey Nesîmî! Allah'ın Fazl'ının nazarı senin üzerinde oldu mu,
Onun kelepçesi ve zindanı hepten lütuf ve ihsandır, üzülme.*

SÂİB-i TEBRİZİ

Sâib-i Tebrîzî: Mîrzâ Muhammed Ali b. Mîrzâ Abdîrrahîm Tebrîzî İsfahânî, 999'da (1591) Tebriz'de doğmuştur.

Babası Mirza Abdürrahim, Tebriz'in önde gelen tüccarlarından idi. Sâib çok küçük yaşta iken ailesi Safevî Hükümdarı I. Abbas'ın emriyle Tebriz'den İsfahan'a göç etti. Sâib, iyi bir eğitim aldı. Gençliğinde hacca gitti, dönüşte Osmanlı Devleti'nin bazı şehirlerini gezerek ülkesine geri döndü. Ancak kendisini çekemeyen bazı kimselerin Osmanlı sarayı ile ilişkisi olduğuna dair dedikodular çıkardığını haber alınca burada durmayarak Hindistan'a hareket etti (1034/1625). Yolda Herât ve Kâbil'e uğradı. Kâbil'de Nevvâb Zafer Han diye tanınan Mirza Ahsenullah'tan saygı gördü, onu metheden kasideler yazdı. Kâbil'e Leşker Han yönetici olarak tayin edilince Burhânîpûr'a dönen Zafer Han, Sâib'i de kendisiyle birlikte götürdü ve Şah Cihân'a takdim etti (1039/1629-30). Şah Cihân kendisini Müsteid Han unvanıyla taltif ederek binbaşı rütbesiyle maiyetine aldı. Sâib'in babası oğlunu almak üzere Ekberâbâd'a (Agra) geldiği sırada Keşmir'e tayin edilen Zafer Han onu da yanında götürdü. Sâib daha sonra babasıyla birlikte İsfahan'a döndü. Ardından Meşhed, Kum, Kazvin, Erdebil, Yezd ve Tebriz'de kaldı. Şah II. Abbas döneminde (1642-1667) onun gözdeleri arasına girdi ve melikü's-suarâ unvanını aldı. Ancak Şah Süleyman'ın cülûsu münasebetiyle (1667) yazdığı kasidede kullandığı bir ifade yüzünden gözden düştü. 1081 (1670-71) veya 1087 (1676) yılında vefat etti ve İsfahan'da Sâib Tekkesi adını taşıyan türbesine defnedildi. Fars edebiyatında yeni bir ekol kurmuş ve Hint üslûbunun sayılı temsilcileri arasında yer almıştır. Farsça şiirlerinden oluşan Divanı vardır.⁴³

SÂİB-i TEBRİZİ'NİN GAZELİ VE TÜRKÇE ÇEVİRİSİ

Sâib-i Tebrîzî'nin de aynı vezin ve kafiyede «غم مخور» redifli on dört beyitlik bir gazeli⁴⁴ vardır. Sâib'in gazelini hangi şairin şiirini örnek alarak

⁴³ S. Cengiz Sadıkoğlu, "Sâib-i Tebrîzî", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 541-542.

⁴⁴ *Dîvân-ı Sâib-i Tebrîzî* (haz. Muhammed Kahraman), Şirket-i İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahran 1368 hş., V, 2236; <https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazal-kasa/sh4632>.

yazdığı belli değildir. Sâib, bu şiirinde hat «خط»⁴⁵ kelimesini yedi defa, gereğinden fazla kullandığı için şiir kendi güzelliğini ve çekiciliğini yitirmişdir.

Sâib de şiirinde sevgilinin; ayva tüyleri, lâl dudağı, insafsız kara gözleri, kâfir gamzesi, pervasız güzelliği, hat kervanı, hatt-ı muşkîni; hat kümesindeki güzelliğinin amansız ateşi ve zülfünün yağmalaması gibi sebep olduğu sonu gelmeyen gamların bir gün biteceğini; sevgilinin lâl [dudağ]ından ayva tüyelerinin yeşereceğini; Hızır nasıl hayat suyuyla suya doymuşsa âşığın da suya doyacağını, kara gözlerin insafa geleceğini, kâfir gamzesinin Müslüman olacağını; âlemin, hattın adaletiyle gül bahçesi olacağını; çene çukurunda mahpus gönlün dışarı çıkacağını; hatt-ı muşkînin, zülfün işine el atacağını ve sonu gelmeyen gamların sona ereceğini, hat kümesindeki güzelliğin amansız ateşinin, takatsiz gönülde gül bahçesi olacağını, hattın, gönlü zülfün yağmalamasından koruyacağını; yıkık, harabe ülkenin Büyük Mısır olacağını; gecenin içinde ümit sabahının gizli olduğunu ve yakanın açık yani tan yerinden doğacağını; eteğin kokusunun Mısır zindanında kalmayıp Kenan pirinin aklına düşeceğini; susuz kişinin gözünün, çiğ döken yanğından bağış denizine dalıp suya gark olacağını; söz yoluyla secdeye kapanmış karıncaya Süleyman'ın kendi eliyle taht vereceğini; alçak yeryüzünün ulu padişahın, kâmil insanın hizmetçisi olduğunu, kuyudan ve zindandan dolayı üzülmemek gerektiğini;

⁴⁵ Hat: Çizgi, yazı, el yazısı, güzel yazı, kalemin kâğıt üzerindeki izi, senet, satır, ulaşım sağlayan bir taşıtın uğradığı yerlerin bütünü, yol, iki nokta arasındaki ara, iki noktayı birbirine bağlayan şey, saf, sıra, kanal, hudut, sınır, biçim, sûre, âyet, mektup, hüküm, ferman, kader, alın yazısı; dudağın kenarında veya yanakta çıkan veya zülfe yakın olan tüy, ince tüy, ayva tüyü [Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 2000, s. 237-240; www.tdk.gov.tr; www.vajehyab.com; Afîfî, Rahîm, *Ferhengnâme-i Şi'r-i Fârsî I-III*, Tahran 1391 hş., I, 795-804].

Hat kelimesiyle sevgili söz konusu olunca daha çok ayva tüyü kastedilmiştir. Ayva tüyü yanak, yüz, dudak, çene, saç ve ben gibi güzellik unsurlarıyla beraber anılır. Kelimenin yazı anlamına gelmesinden dolayı yanak bir sayfa, tüyler de bu yanak sayfasına yazılmış türlü yazılar olarak telakki edilir. Yazı ile ilgili ferman, nakş, hatt-ı hümayun, sûre, âyet, mektup gibi benzetmelere konu olur. Ayva tüyünün güzeli, yeni çıkmaya başlamış olanıdır. Bundan dolayı yeniliği ve tazeliği dile getiren sebze, sebzezâr, çemen, bahar, nev gibi kelimelerle tavsif edilmiştir (Kürşat Şamil Şahin, "Klâsik Türk Edebiyatında Sevgilinin Ayva Tüyü/Hat", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Güz 2012, C. 5, S.23, 387).

sahilin eteği geminin eline ulaştığı zaman, tufanın heyecanlı gözüne top-
rak atacağını, hatt-ı şebrenk yani güzelin yüzündeki yeşil tüyler gibi,
Sâib'in de onun suya doymuş dudağından, hayat suyunda sulara gark
olacağını söyler, üzülmemesi için kendisini ya da âşığı teselli ve teskin
eder.

سبزه خط می دمد از لعل جانان غم مخور
می شود سیراب خضر از آب حیوان غم مخور

بر سر انصاف خواهد آمد آن چشم سیاه
می شود آن غمزه کافر مسلمان غم مخور

حسن بی پروا به فکر عاشقان خواهد فتاد
می شود عالم ز عدل خط گلستان غم مخور

از نزول کاروان خط به منزلگاه حسن
دل برون می آید از چاه زنخدان غم مخور

خط مشکین می کند کوتاه دست زلف را
می رسد غمهای بی پایان به پایان غم مخور

آتش بی زینهار حسن در دوران خط
بر دل بیتاب خواهد شد گلستان غم مخور

خط حمایت می کند دل را ز دست انداز زلف
مصر اعظم می شود این ملک ویران غم مخور

صبح آمیدی که پنهان است در دلهای شب
می شود طالع از آن چاک گریبان غم مخور

بوی پیراهن نخواهد ماند در زندان مصر

خواهد افتادن به فکر پیرکنعان غم مخور
دیده لب تشنه از رخسار شبنم خیز او
غوطه خواهد خورد در دریای احسان غم مخور
از ره گفتار این مور به خاک افتاده را
می دهد مسند ز دست خود سلیمان غم مخور
گرد خواری پیش خیز شهسوار عزت است
زینهار ای ماه مصر از چاه و زندان غم مخور
چون فتد دامان ساحل کشتی ما را به دست
خاک خواهد زد به چشم شور طوفان غم مخور
چون خط شبرنگ صائب از لب سیراب او
غوطه ها خواهی زدن در آب حیوان غم مخور

Sebze-i hat⁴⁶ yeşerir cananın lâl [dudağ]ından, üzülme.

Hızır hayat suyuyla suya doyar, üzülme.

İnsafa gelecek o kara göz,

O kâfir gamze Müslüman olur, üzülme.

Pervasız güzellik âşıkların aklına düşecektir;

Âlem, hattın⁴⁷ adaletiyle gül bahçesi olur, üzülme.

Hat⁴⁸ kervanının güzellik konağına inişiyle

⁴⁶ Sebze-i hat/hatt-ı sebz: Gencin dudakları üstünde veya güzelin yüzünde yeni bitmiş dudak tüyü, ayva tüyü, kıl (Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 239; Afîfî, *Ferhengnâme-i Şi'r-i Fârsî*, I, 801; II, 1331; www.vajehyab.com/?q=خط).

⁴⁷ Hat: Hüküm, ferman, âyet, sûre.

⁴⁸ Hat: Yol; güzellerin yüzündeki tüy, ayva tüyü.

Gönül dışarı çıkar çene çukurundan, üzülme.

*Hatt-ı muşkîn⁴⁹ el uzatır zülfün işine;
Sonu gelmeyen gamlar sona erer, üzülme.*

*Hat⁵⁰ kümesindeki güzelliğin amansız ateşi,
Takatsiz gönülde gül bahçesi olur, üzülme.*

*Hat,⁵¹ gönlü zülfün yağmalamasından korur;
Bu yıkık, harabe ülke Büyük Mısır olur, üzülme.*

*Gecenin içlerinde gizli olan ümit sabahı,
O yakanın açık [tan] yerinden doğar, üzülme.*

*Eteğin kokusu Mısır zindanında kalmayacak;
Kenan pirinin aklına düşecektir, üzülme.*

*Susuz kişinin gözü, onun çiğ döken yanağından
Bağış denizine dalacak [suya gark olacak]tır, üzülme.*

*Söz yolunda secdeye kapanmış bu karıncaya
Taht verir Süleyman kendi eliyle, üzülme.*

*Alçak yeryüzü, hizmetçisidir ulu padişahın,⁵²
Sakın ey Mısır ayı, kuyudan ve zindandan üzülme.*

*Sahilin eteği bizim gemimizin eline düştüğü zaman,
Tufanın heyecanlı gözüne toprak atacaktır, üzülme.*

⁴⁹ Hatt-ı muşkîn: Güzellerin yanağında veya yüzündeki mis kokulu siyah tüy, hatt-ı siyah (www.vajehyab.com). Hatt-ı muşkbar: Hoş kokulu mektup; sevgilinin güzel ve hoş kokulu yüzü (Afîfî, *Ferhengnâme-i Şî'r-i Fârsî*, I, 803).

⁵⁰ Hat: Güzellerin yüzündeki tüy; ayva tüyü.

⁵¹ Hat: Güzellerin yüzündeki tüy; ayva tüyü.

⁵² Şehsüvâr-i izzet: İşini iyi bilen usta binici; veli, kâmil insan; ulu, yüce padişah.

*Hatt-ı şebrenk⁵³ gibi, Sâib, onun suya doymuş dudağından,
Hayat suyunda sulara gark olacaksın, üzülme.*

KAYNAKÇA

- Adnan Karaismailoğlu, “Selman-ı Sâvecî”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 446-447.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ' I-II*, Haleb, ts.
- Afîfî, Rahîm, *Ferhengnâme-i Şi'r-i Fârsî I-III*, Tahran 1391 hş.
- Ali Mîrensârî, “Cihân Melik Hâtun”, *Dâiretu'l-meârif-i Bozorg-i İslâmî*, XIX, 50-51.
- Aliof, Rüstem, *Dîvân-ı Fârsî-yi Fazlullâh-ı Naîmî ve İmâduddîn Nesîmî-yi Şîrvânî*, İntişârât-ı Dunyâ, Tahran 1353 hş.
- Armutlu, Sadık, *Sultan Ahmed Celâyir, Hayatı, Divanının Tenkitli Metni ve Tahlili* (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1990.
- Ayan, Hüseyin, *Nesîmî Divanı*, Ankara 1990.
- Berzeger Hâligî, Muhammed Rızâ, *Şâh-ı Nebât-ı Hâfız*, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran 1382 hş.
- Burslan, Kıvamüddin ve Erdem, Hasan Hüsnü, *Riyâzu's-sâlihîn ve Tercesmesi I-III*, Ankara 1981.
- Davud İsfehâniyân, “Hândân-i Cüveynî der Destgâh-i İlhanân”, *Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât ve Ulûm-i İnsânî-i Dânişgâh-i Tebriz*, Tebriz 1369 hş., S. 134, s. 1-26.
- Değirmençay, Veyis, *Selmân-ı Sâvecî'nin Masnu' Kasidesi Bedâyi'u'l-Eshâr*, Erzurum 1999.
- , *Kitâbu'l-garbiyyât (Altıncı Divan)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2000.
- , *Sultan Ahmed Celâyir, Kitâbu Levâmi'ı'l-envâr (Yedinci Divan)*, Erzurum 2001.
- , *İmâdüddin Nesîmî ve Farsça Divanı*, İstanbul 2013.

⁵³ Hatt-ı şebrenk: Siyah veya yeşil hat; güzelin yüzündeki yeşil tüyler, ayva tüyü (www.vajehyab.com).

- Dîvân-ı Hâce Hâfız-ı Şîrâzî* (tsh. Ebul-Kâsım İncû-yi Şîrâzî), İntişârât-i Câvidân, Tahran 1367 hş.
- Dîvân-ı Hâce Şemsuddin Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî* (tsh. Seyyid Ali Muhammed Refî'î), İntişârât-i Stâregân, Tahran 1372 hş.
- Dîvân-ı Hâfız* (tsh. Seyyid Ali Muhammed Refî'î), Sitâregân Yayınları, Tahran 1372 hş.
- Dîvân-ı Hâce Şemsuddin Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî* (nşr. Muhammed Kazvînî-Kâsım Ganî), İntişârât-i Pûryâ, Tahran 1375 hş.
- Dîvân-ı Sâib-i Tebrîzî I-VI* (haz. Muhammed Kahraman), Şirket-i İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahran 1368 hş.
- Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî* (Haz. Mansur Müşfik; Mukaddime: Takî Tefazulî), İntişârât-i Safî Alişah, Tahran 1367 hş.
- Esedî, Zehra, "Bânû-yi Gazel-i Fârsî der Asr-i Hâfız", *Ferheng*, Tahran, Bahar 1385 hş., S. 57, s. 1-22.
- Gulistâne, Mahmûd b. Mahmûd b. Ali el-Hasenî, *Enîsu'l-vahde ve Celîsu'l-halve* (tsh. Muctebâ Mutahharî "İlhâmî"), Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, Tahran 1395 hş.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, "Nesîmî", *İA (İslam Asiklopedisi)*, İstanbul, 1964, IX, 206-207.
- Hamîdiyân, Sa'îd, *Şerh-i Şovk (Şerh ve Tahlîl-i Eş'âr-i Hâfız) I-V*, Neşr-i Katre, Tahran 1391 hş.
- Hurremşâhî, Bahâuddin, *Hâfıznâme I-II*, İntişârât-i Surûş, Tahran 1366.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillah Muhammed, *Sünen I-II* (nşr. Muhammed Fu'âd 'Abdullah), İstanbul 1992.
- Karaman, Hayreddin, ve dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir I-V*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 2008.
- Kulliyât-ı Selmân-ı Sâvecî* (tsh./mukaddime: Abbâsali Vefâyî), Şirket-i Çâp-ı Ferşîve, Tahran 1376 hş.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edib, *Seyyid Nesîmî Dîvânı'ndan Seçmeler*, Ankara 1985.
- Latîfî, *Latîfî Tezkiresi* (haz. Mustafa İsen), Ankara 1990.
- Mehmedzâde, Hamîd, *Dîvân-ı Fârsî-yi Nesîmî*, Bakü 1972.
- Muzaffer Ürekli, "Celâyirîliler", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 264-265.

- Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 2000.
- Penderî, Yedullah-ı Celâlî, *Zindegî ve Eş'âr-ı 'Îmâdüddîn Nesîmî*, Tahran 1382 hş.
- Rıza Kurtuluş, "İncûlar", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 280-281.
- , "Muzafferîler", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 419-420.
- Seyyid Mehdî Nûriyân, Gulâmhuseyn Şerîfî ve Murtezâ Reşîdî Aşcerdî, "Bâg-ı Nazar ve Râmîş-i Dil (Muarriî-yi Sefîneî Bî-mânend-i ez Karn-i Heştom)", *Pejûhişnâme-i Zebân ve Edeb-i Fârsî, Gooher-i Gûyâ*, Yıl 1, S. 3, İsfahan, Pâyiz 1386 hş., s. 33-62.
- Şehnâz Râzpûş, "Dilşâd Hâtun", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, 1393 hş., C. XVIII (www.rch.ac.ir/article'den nakil).
- Şemseddin Âmulî, Muhammed b. Mahmûd, *Nefâisu'l-fünûn fi 'Arâyisi'l-uyûn I-III* (tsh. Ebu'l-hasan Şa'rânî), İntişârât-i İslâmiyye, Tahran 1381 hş.
- Tahsin Yazıcı, "Cüveynî, Şemseddin", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 144-146.
- Tahsin Yazıcı, "Hâfız-ı Şîrâzî", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 103-106.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2012.
- Ünver, Mustafa, *Hurûflük ve Kuran Nesîmî Örneği*, Ankara 2003.
- Yıldırım, Nimet, *Sultan Ahmed Celâyir ve "Kitâbu'l-mukaddime" Adlı Divanı*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,) İstanbul 1991.

İRAN'IN İDARİ COĞRAFYA ANALİZİ

PROF.DR. ZEKİ KODAY *

Öz

Bu makalede İran'ın idari coğrafya bölünmelerinin şimdiki ve geçmişteki durumu incelenmiştir. İran'da idari yönetim şekli eyalet sistemidir. Eyaletler, atanmış valiler ile yönetilir. Her eyalet (ostan) Türkiye'deki illere eş anlamda tutulabilir. Buna istinaden her eyalette (ostanda), ilçe (şehristan), bölüm-naahiye (bahş) ve dehestan olarak adlandırılan kırsal alanlar vardır. 2016 nüfus sayımına ve 2015 son idari yapılanmasına göre İran'da 31 eyalet (ostan), 429 ilçe (şehristan), 1057 bölüm (bahş) ve 2589 kırsal alan (dehistan) bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, idari bölünme, eyalet sistemi.

ABSTRACT

This article examines the past and present situation of Iran's administrative geography divisions. The Administrative Management Type in Iran is the state system. The states are governed by appointed governors. Each state (ostan) to be held in the province synonymous in Turkey. Based on this, in every state (ostan), there are rural areas called district (city), department.-sub-district (bahş) and dehestan. Based on the 2016 census and based on the last country division of 2015, Iran has 31 ghosts (ostan), 429 counties (city), 1057 divisions (bahs) and 2589 rural areas (dehestants).

Keywords: Iran, administrative division, state system.

* PROF.DR. ZEKİ KODAY, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi. Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Geography Email:zkoday@atauni.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2126-9573>. (Makale Geliş Tarihi: 12.11.2019 / Kabul Tarihi: 06.01.2020)

چکیده

در این نوشتار ساختار جغرافیای سیاسی - اداری ایران از دیرباز تاکنون مورد بررسی قرار گرفته است. ساختار اداری حکومت در ایران ایالتی (استانی) می باشد. ایالات (استان ها) توسط استانداران اداره می گردند. هر استان می تواند هم تراز ایل ها (استان های) ترکیه قرار گیرد. بر همین اساس در هر استان، شهرستان، بخش و دهستان موجود می باشد. براساس سرشماری ۲۰۱۶ و تقسیمات کشوری سال ۲۰۱۵ ایران ۳۱ استان، ۴۲۹ شهرستان، ۱۰۵۷ بخش و ۲۵۸۹ دهستان دارد

کلید واژه ها: ایران، تقسیمات کشوری، سیستم ایالتی.

GİRİŞ

İran, güneybatı Asya'da yer alan ve güneyde Umman Basra körfezi, kuzeyde ise Hazar Denizi ile çevrili olan önemli bir ülkedir. İran; Orta-doğu, Kafkasya ve Asya topraklarına yayılan jeo-stratejik bir alanda ve zengin doğal kaynaklara sahip bir ülke olarak önem taşımaktadır. Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Irak, Pakistan, Afganistan ve Türkmenistan ile kara sınırına sahiptir. İran'ın başkenti Tahran, resmi dili Farsça ve resmi dini ise İslamiyet, mezhebi ise Şii'lik'tir. Nüfusu 80 milyon dolayındadır. 1.648.195 km² yüzölçümü ile dünyanın en büyük 18. büyük ülkesidir.

Bu makalede; İran'ın İdari Coğrafya Analizi konu olarak ele alınacaktır. Ülkedeki doğal ve beşeri çeşitlilik, geçim kaynakları, dil, sosyal, etnik, ırksal ve tarihsel çeşitlilikler, bu farklılıklar ve ülkenin coğrafi bölgelerindeki çeşitlilikler, coğrafi bölünmelerin ve arazi oluşumunun bir sonucu olarak birimlerin oluşturulmasına ve zemin hazırlamasına sebep olmuştur. Her ülke, yönetimin ve ekonominin iyileştirmesi ve güvenliğinin kolaylıkla sağlanması için daha küçük idari birimlere ayrılır ve siyasi idari olarak bölünür.

Kıtalar ve adalar üzerinde devlet sınırlarıyla belirlenmiş ülke arazilerini hiçbir bölümlenme yapmadan yönetmek mümkün değildir. Ülkelerin alansal büyüklüğü, fiziki coğrafya özellikleri, sosyoekonomik yapısı, hepsinden önemlisi yerleşim alanlarının nicelik ve niteliği farklı kademe-

lenme ve bölünüşe yol açmaktadır. Geniş alanlar kaplayan ülkelerde birinci derecede en büyük yönetsel bölgeleri eyaletler veya otonom bölgeler oluşturmaktadır. Örneğin, federal devlet yapısına sahip olan ABD'de 50, Almanya'da 16, Hindistan'da 25 federal yönetim (eyalet) vardır (Özçağlar, 2015: 55).

İRAN'DA ÜLKENİN BÖLGELERE BÖLÜNME TARİHİ

Eski bir uygarlık olan İran'ın idari yapısı da oldukça eskilere dayanır. İlk bölünme Achaemenid döneminde yapıldı ve İran eyaletlere bölündü. Her idari birimin idaresinde yer alan bir belediye başkanı, bir kumandanı ve bir sekreteri vardır. Kaçar döneminde İran, beş egemenliğe (hükümet) ve on iki hükümdarlığa (valilik) ayrıldı. Bu beş egemenlik şu şekilde oluşmaktaydı:

İlk hükümet: Azerbaycan, Hemedan ve Zencan

İkinci hükümet: Kürdistan, Loristan, Kirmanşah, Irak sınırı

Üçüncü hükümet: Fars, Basra Körfezi'nin limanları ve adaları, Kohgiluyeh, Bahtiyari ve Huzistan

Dördüncü hükümet: Horasan ve Sistan

Beşinci hükümet: Kirman ve Belûcistan

1907'deki bölünme kanunları, "Eyaletler ve İl Örgütü Kuruluşu" adı altında yapılan anayasal hareket sonrasında onaylanmış ve ülke dört egemenliğe ve 12 eyalet bölünmüştür. Bu yasaya göre, İran adı altında dört egemenlik vardır:

Azerbaycan

Kirman ve Belûcistan

Fars ve Limanlar

Horasan ve Sistan

Bu yasaya göre, İran'ın adı altında 12 eyalet var:

Astarabad

Mazenderan

Gilan

Zencan

Kürdistan
 Loristan
 Kirmanşah
 Hemedan
 İsfahan
 Yezd
 Irak (Arak)
 Huzistan ve Tahran

İkinci yasa, 1937 yılı içinde Ulusal Meclis tarafından kabul edildi ve ülkenin bölünme yasasını değiştirilerek ülke 6 il ve 50 ilçeye bölündü ve aynı yılda bu yasanın birinci maddesindeki bazı değişikliklerle göre İran, 10 ile ve 49 ilçe şeklinde dağıtıldı. Aynı zamanda, bu yasanın onaylanmasıyla birlikte bölüm birimlerinin adları ve birim yöneticileri de değiştirildi. Her il birkaç ilçeden, her ilçe birkaç bölümden, her bölüm birkaç kırsal bölgeden ve her kırsal bölge bir kaç köyden oluşur (Khabazniya, 2016).

1983'te ülkedeki bölünmeler için tanımlamalar ve kriterlerin üçüncü kanunu, İslami Danışma Meclisinde onaylanmış, asıl çerçevesi 1937 yasaı olan bu yasa, coğrafi birimlerde büyük bir değişiklik oluşturmamıştır. Ancak 1979'da İran İslam Devriminin zaferi sonrasında ülkenin kamu kurum ve kuruluşlarıyla idari birimlerin bölümlerinin yeniden adlandırılmasında büyük değişiklikler yapılmıştır. Böylece yeniden adlandırılma sonucunda ve bazı idari birimlerin adları değiştirilmiştir. Örnek olarak Yam olarak bilinen ilçe Payam olarak değiştirilmiştir. İran İslam Devriminden önce sayısı 24 olan illerin sayısında herhangi bir değişiklik olmamış, iller aynen kalmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. İller (1979)

İller	Doğu Azarbeycan, Batı Azarbeycan, İsfahan, İlam, Buşehr, Tahran, Çeharmahal ve Bahtiyari, Horasan, Huzistan, Zencan, Semnan, Sistan ve Belûcistan, Fars, Kürdistan, Kirman, Kirmanşah, Kohgiluyeh ve Boyerahmad, Gilan, Loristan, Mazendaran, Merkezi, Hürmüzgan, Hemedan, Yezd.
-------	--

Harita1: İran'da İllerin idari Bölünüş Haritası (1979).

GÜNÜMÜZDE İRAN'IN İDARI BÖLÜNÜŞÜ

2015 yılı ülke idari bölünmesine ve 2016 nüfus genel sayımına dayanarak, İran'da 31 il (ostan), 429 ilçe (Şehrestan), 1057 bölüm (bahş) ve 2589 kırsal alan (dehestan) bulunmaktadır. Bu illerin adları ve nüfusları aşağıda tablo halinde gösterilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. İller ve 2016 Nüfus Miktarları.

İl	İl merkezi	Nüfus	İl	İl merkezi	Nüfus
Doğu Azarbaycan (Azarbaycane Şargi)	Tebriz	3.910.000	Fars	Şiraz	4.851.000
Batı Azarbaycan (Azarbaycane Garbi)	Urmiye	3.265.000	Kazvin	Kazvin	1.274.000
Erdebil	Erdebil	1.270.000	Kum	Kum	1.292.000

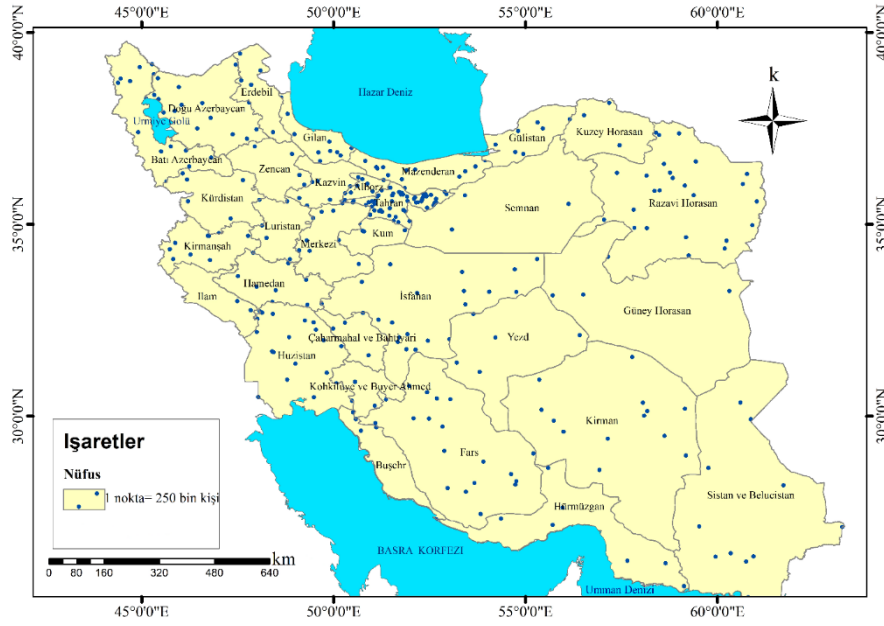
İsfahan	İsfahan	5.121.000	Kürdistan	Sanandac	1.603.000
Elburz	Kerec	2.712.000	Kirman	Kirman	3.165.000
İlam	İlam	580.000	Kirmanşah	Kirmanşah	1.952.000
Buşehr	Bandare Buşehr	1.163.000	Kohgiluyeh ve Boyerahmad	Yasouc	713.000
Tahran	Tahran	13.268.000	Gülistan	Gorgan	1.869.000
Çeharmahal ve Bahtiyari	Şehr-i Kürd	948.000	Gilan	Rasht	2.531.000
Güney Horasan(Horasan-i Cunubi)	Bircand	769.000	Loristan	Hürremâbâd	1.761.000
Horasan Rezevi	Meşhed	6.435.000	Mazandaran	Sari	3.284.000
Kuzey Horasan(Horasan-i Şomali)	Bojnoord	863.000	Merkezi	Arak(Irak)	1.429.000
Huzistan	Ahvaz	4.711.000	Hormozgan	Bandar abbas	1.776.000
Zencan	Zencan	1.057.000	Hemedan	Hemedan	1.738.000
Semnan	Semnan	702.000	Yezd	Yezd	1.139.000
Sistan ve Balûcistan	Zahedan	2.775.000			
Toplam					79.926.000

Bir milyondan fazla nüfusu olan ilçeler	Tahran, Meşhed, İsfahan, Kerec, Şiraz, Tebriz, Kum, Ahvaz
500.000'den fazla nüfusu olan ilçeler	Kirmanşah, Urmiye, Reşt, Zahedan, Hemedan, Kirman, Yezd, Erdebil, Bandar Abbas, Arak(Irak)

100.000'den fazla nüfusu olan ilçeler	İslamşehr, Kazvin, Zencan, Hürremâbâd, Sanandac, Malard, Kuds, Kashan, Gûrgan, Gülistan, Sâri, Şehriyar, Dezful, Humeyni Şehr, Borucerd, Nişabur, Sebzevar, Necefâbâd, Amûl, Babûl, Varamin, Âbadan, Pakdeşt, Hoy, Saveh, Boccord, Gaim Şehr, Buşehr, Karçak, Sircan, Bircand, İlam, Bukan, Meraga, Melayer, Şehr-i Kürd, Mahşehr, Semnan, Rafsancan, Mahâbâd, Günbed-i Kavus, Şahin Şehr, Şahrûd, Sakkız, Mervdeşt, Zabul, Tûrbet-i Haydariye, Hürremşehr, Andimeşk, Merend, Şahrıza, Miyanuab, İzeh, Bender Enzeli, Cehrom, Ciroft, Merivan, Kemal Şehr, Yasuc, Nazarâbâd, Behbahan, Bam, Fasa,Goçan, Mescid-i Süleyman, Muhammedşehr, Dorud, Borazcan, Fardis, Nesimşehr, Andişeh, İranşehr, Baneh, Çabaha, Ribatkerim, Kaşmer, Şuştar, Lahican, Ahar, Tûrbet-i Cam
---------------------------------------	--

Tablo 3. Nüfus Miktarlarının 100.000'den fazla olan ilçeler

Nüfus yoğunluğu en az olan 5 eyalet; Güney Horasan (5.46), Semnan (7.20), Sistan ve Belucistan (15.14), Yezd (15.40), Kirman (17.50) eyaletleridir. Genel olarak İran; kuzeyde, Azerbaycan'a ve Zagros'a yakın merkezi bölgelerde en yüksek nüfus yoğunluğuna sahiptir ve doğal olarak İran'ın iç kısımları, çöllerin olduğu bölgeler en az yoğunluğa sahiptir.

Harita3: İran'daki Nüfus dağılışı Haritası (2015).

BAZI İDARİ BİRİMLERLE İLGİLİ TANIMLAR

İran idari bakımdan eyaletlerden, eyaletler ilçelerden, ilçeler bölümlerinden, bölümlerde kırsal alanlardan oluşmuştur. Burada İran'daki idari birimler daha ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Eyalet (Ostan): Ülke idari birimlerinden belli bir coğrafi konuma sahip bir birimi oluşturmaktadır. Birkaç ilçenin politik, sosyal, kültürel, ekonomik ve doğal durumlara göre birleşmelerinden meydana gelmektedir. Eyalet vali(Ostandar) tarafından yönetilir. Devletin en üst düzey hükümet temsilcisi olarak görev yaptıkları topraklarda valiler, bakanlıkların, kurumları ve kuruluşlarının fonlarını kullanan diğer kurumlarla ilgili olarak devletin kamu politikasını uygulamakla yükümlüdürler. Vali, Cumhur-

başkanına ve bakanlar konseyine karşı hükümetin yüksek temsilcisi olarak görev yapmaktan ve içişleri bakanlığının temsilcisinin vilayetteki görev alanının ve yetkilerinin icrasından sorumludur. Valiler, İçişleri Bakanlığı'na karşı sorumludur. En son nüfus sayımına göre en çok nüfusu olan Eyalet Tahran olup nüfusu 13.268.000, en az nüfusa sahip eyalet ise İlam nüfusu 580.000'dir.

İlçe (Şehrestan): Bir ülkenin bölünmelerinden belli bir coğrafi bölgeye sahip bir birimi ki birkaç komşu bölümün sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel koşullarının birleşiminden oluşur. Her bir ilçede genellikle birkaç kentsel yerleşim birimi (Şehir) ve kırsal yerleşmeler (Dehestan) bulunur. İlçenin son nüfus sayımına göre en çok nüfusu olan ilçe Tahran 8.737.510 ve en az nüfusa sahip ilçe Abumusa (Hürmüzgan ilinde) olup 7.402 nüfusa sahiptir.

İlçeyi Fermandar (Kaymakam) yönetir. Fermandar, ilçe idari birimindeki en yüksek yetkili mülki amir olup, ilçe idari birimindeki devlet daireleri ile hükümet organlarının planlarını, bütçesini ve koordinasyonunu yönetir, ilçede faaliyet gösteren departmanların, kolluk kuvvetlerinin, belediye meclisleri konseyi, belediye ve kamu sivil toplum örgütlerinin eyaletlerle (valilikle) iletişim ve koordinasyonunu sağlar.

Bölüm(Bahş): Doğal ve sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal koşullar bakımından bir benzerlik birimi getiren çeşitli çiftlikler, yerler, köyler ve kasabalar da dâhil olmak üzere komşu köylerin birleşimini içeren belirli bir coğrafi aralığa sahip bir bölünme birimidir.

Bölümlerde elverişli coğrafi konuma sahip yerlerde nüfus, 20 ila 30 bin kişi arasındadır. Az gelişmiş bölgelerde, coğrafi şartların fazla elverişli olmadığı, (sınıra yakın yerler, dağlık alanlar, çöl gibi) yerlerde nüfus 10.000'e kadar düşebilir.

Bölümün resmi yöneticisi ve bahşdari denilen yönetim biriminin başındaki kişiye bahşdar denilir. Bahşdari, fermandariyenin denetim ve gözetiminde olan bir yan kuruluştur. Kurum, vatandaşlara bölüm düzeyinde güvenlik sağlama sorumluluğuna sahiptir ve kolluk güçleri, kontrolü altındaki güvenlik güçleri ile birlikte çalışmaktadır.

Kırsal Alanlar (Dehestan): Çeşitli köylerin, mahallelerin ve tarlaların bir araya getirilmesiyle oluşan ülkenin en küçük bölünmeleri veya belirli bir coğrafi alan, doğal, kültürel, ekonomik ve sosyal çevre açısından sis-

temde hizmet ve planlama olanağı sağlanan en küçük idari birimdir. Yer-yüzü şekilleri ve iklim koşulları dikkate alınarak kırsal alanın nüfus sayısı 4 ila 8 bin kişi arasında değişmektedir. Kırsal alanları dehdar yönetir. Dehdari merkezi bir yürütme organıdır ve kendi bölgelerindeki merkezi hükümeti temsil etmektedir.

ÜLKENİN İDARİ BÖLÜMLERİ SİSTEMİ

İdari bölünüm sistemine göre kırsal bölge bölümü, bölüm ilçeyi, ilçeler birleşerek eyaleti, eyaletler de birleşerek İran devletini oluşturmaktadır. Herhangi bir idari değişiklik, lojistik alanının belirlenmesi, değiştirilmesinin ve birimlerinin yeniden adlandırılması il hariç, İçişleri Bakanlığının önerisi ve Bakanlar Kurulunun onayı üzerine olur. Belediye başkanının seçimi şehir şuralarının görevleri arasındadır. Şehir şuraları halk tarafından seçilmektedir. Belediye başkanları dört yıllığına seçilir. İki yüz binden fazla nüfuslu şehirlerde ve il merkezlerinde belediye başkanı şehir şurasının önerisi ve İçişleri Bakanının kararı ile seçilir. Nüfusu 200.000 den az olan şehirlerde ise belediye başkanı şehir şuralarının önerisi ve valinin onayı ile seçilir. İçişleri Bakanı ve Vali, seçilen belediye başkanının atamasını 10 gün içerisinde onaylamak zorundadır (Mansur, 2006: 58-59). Belediyelerin yaşama ve karar verme organları şuralar, yürütme organları ise belediye başkanlarıdır. Belediye başkanı, şehir şurası tarafından, şehir şurası olmayan yerlerde ise, İçişleri Bakanı tarafından dört yıllığına atanır. Belediye başkanları sadece iki dönem arka arkaya atanabilirler.

Tablo 4: İran'da Mülki İdari Bölümler ve Mülki Amirleri

Ülke bölme birimi	İl (Eyalet)	İlçe (Şehristan)	Bölüm (Bahş)	Kırsal bölge (Dehestan)
Sorumlu	Vali	Fermandar	Bahşdar	Dehdar
İdari Birim	Valilik	Fermandari	Bahşdari	Dehdari

KAYNAKÇA

Khabazniya, Masoome (2016), *Tarihçe-yi Taksimât-i Keşverî Der Îrân ve Kârbord-i ân dar Sarşomarî*.

Mansur, Cihangir (2006), *Kanûn-i Şehr ve Şehrdarîha*, İntişarat-i Didar, Tahran 1385.

Özçağlar, A. (2015). Yönetmel Coğrafya. Ankara: Nika Yayın Evi.

<https://www.amar.org.ir>.

<https://www.moi.ir>

NİMETULLAH NAHÇIVÂNÎ'NİN HAYATI VE KABR-İ ŞERİFİ (TÜRBESİ)

PROF. DR. HÜSEYİN YURTTAŞ* - DR. ÖĞR. ÜYESİ ZERRİN KÖŞKLÜ **

Öz

Nimetullah Nahçivânî Azerbaycan'a bağlı özerk Nahçivan Cumhuriyeti'nde dünyaya gelmiştir. Yaşadığı ortam ve dönem savaşların, istilaların, çeşitli olayların yaşandığı bir tarih dilimidir. Bu durumdan etkilendiği düşünülen Nahçivânî Tebriz'e göç etmiştir. Sultan Yakup zamanında âlimlere sağlanan olumlu ortam Tebriz'i bilim dünyası açısından önemli bir noktaya getirmiştir. Sultan Yakup'tan sonra İran'da ortam, bu nedenle Nahcivan i, âlimlere daha huzurlu ve iyi bir ortam sunan Osmanlı İmparatorluğu topraklarına göç etmiştir. Tebriz'den ayrılış tarihi 1498 olarak belirlenmiştir. Anadolu'ya gelip Akşehir'e yerleşmesi yaklaşık bir yıl sürmüştür. 1499'daki Akşehir'e yerleşme tarihine kadar nerelere uğradığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Seçimini Konya çevresinden yapmış olmasında Akşehir'in iklimi, manevi atmosferi etkili olmalıdır. Nimetullah Nahçivânî, Akşehir'de vefatına kadar kaldığı süre içerisinde irşad ile uğraşmış, eserler üretmiş, pek çok talebe yetiştirmiştir. Akşehir'e yerleşmesinden 15 yıl sonra 1514'de (920 Hicri) vefat etmiş, Köyceğiz Mahallesi'nin Baştekke Yolu üzerindeki kabrine defnedilmiştir. Nimetullah Nahçivânî'nin üstü açık kabrinin çevresi genişçe demir parmaklıklarla çevre-

* PROF. DR. HÜSEYİN YURTTAŞ, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Atatürk University Faculty of Letters Department of Art History. hyurttas@atauni.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3968-5321>.

** DR. ÖĞR. ÜYESİ ZERRİN KÖŞKLÜ, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Atatürk University Faculty of Letters Department of Art History. zkosklu@atauni.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6681-0589>. (Makale Geliş Tarihi: 29.01.2020 / Kabul Tarihi: 14.02.2020)

lenmiştir. Bir set üzerinde yer alan mezar ayrıca ikinci bir demir parmaklıkla çevrilidir. İçteki demir parmaklığın içerisinde mermer levhalarla kaplanmış kabir yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nimetullah Nahçıvânî, Akşehir, Nahçıvan, Nahçıvânî Türbesi.

ABSTRACT

Nimetullah Nahçıvani was born in Nakhchivan Autonomous Republic, which is an exclave of Azerbaijan. The period and the place in which he lived was a period and place of wars, invasions, and important historical events. It is thought that Nahçıvani was negatively affected by these events and thus decided to move to Tabriz. The positive conditions provided for scholars during the reign of Sultan Yakup made Tabriz a place of significant scientific developments. After Sultan Yakup, the political conditions in Iran got worse; therefore, Nahçıvânî moved to the land of Ottoman Empire, which offered a more peaceful and better environment of living for scholars. The year 1498 is known to be the date when he left Tabriz. It took almost a year for him to come to Anatolia and settle in Akşehir. There is no information as to where he was until he settled in Akşehir in 1499. The reason why he preferred to live around Konya could be related to the spiritual atmosphere of the region. Nimetullah Nahçıvânî tried to show people the right way to live, wrote Works about that issue and educated many disciples till he died in Akşehir. He died in 1514 (in 920 of the hegira calendar), fifteen years after he settled in Akşehir, and was buried to his tomb, which is presently located near the road to Baştekke of Köyceğiz Quarter. The tomb is railed and has no cover over. It is situated on a set and inside the inner rail is the grave covered by White marble plates.

Keywords: Nimetullah Nahçıvânî, Akşehir, Nahçıvan.

چکیده

نعمت الله نخجوانی در کشور جمهوری آذربایجان از توابع نخجوان در استان قفقاز به دنیا آمد. وجود مصائب اجتماعی، جنگ‌های دوره‌ای و وقایع مختلف زندگی در عصر او، بخشی از تاریخ زندگی اوست. نخجوانی تحت تاثیر این وضعیت نابسامان به تبریز مهاجرت

می‌کند. از حیث علما و جنبش‌های ادبی گوناگون، دوره سلطان یعقوب به یکی از مهمترین دوره‌های ادبی ایران تبدیل شد. بعد از حکومت سلطان یعقوب، علمای قفقاز به دلیل اختلافات مذهبی و تحت تعقیب قرار گرفتن به مناطق امن امپراطوری عثمانی مهاجرت کردند. زمان سفر او از تبریز در تاریخ ۱۹۴۸ به ثبت رسیده است. وی نزدیک به یک سال در آق‌شهر آناطولی سکنی گزید. در خصوص زندگی او در آق‌شهر در سال ۱۹۴۹ اطلاعات چندانی در دست نیست. نعمت الله نخجوانی تا لحظه مرگ در آق‌شهر به گردآوری و خلق آثار بی‌نظیر، ارشاد و تربیت شاگردان برجسته‌ای پرداخت. پانزده سال پس از اقامتش در آق‌شهر در سال ۱۵۱۴ (۹۲۰ هجری شمسی) وفات کرد و در مسیر راه باشته که در محله کویچگیز مدفون شده است. منطقه وسیعی از اطراف مزار نعمت الله نخجوانی با حصار آهنی احاطه شده است. این مزار محصور که در محوطه بزرگی واقع شده است از لوح‌های سنگ مرمری پوشیده شده است.

کلید واژه ها: نعمت الله نخجوانی، آق‌شهر، نخجوانی.

Nimetullah Nahçivânî Azerbaycan'a bağlı özerk Nahçivan Cumhuriyeti'nde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi hakkında bilgi yoktur. Babasının adı Mahmud'dur. Şeyh Alvan, Ulvan er-Rumi, Alvan-ı Akşehri, Nimetullah Sultan, Baba Nimetullah gibi lâkâblarla anılmaktadır.¹ Doğduğu yere nispeten Nahçivânî olarak tanınır. Nahçivan'daki tahsilini geçim sıkıntısı içerisinde gerçekleştirdiği belirtilir. Yaşadığı ortam ve dönem savaşların, istilaların, çeşitli olayların yaşandığı bir tarih dilimidir. Azerbaycan ve çevresi 12-14.yüzyıllar arasında oldukça hareketli bir ortamdır. Büyük Selçuklular, Moğollar, Harzemşahlar ve Timur istilaları bölgede etkin olmuştur. Daha sonraki asırlarda Karakoyunlular ve Akkoyunlular ardından da Safeviler bölgede etkin olmuş, dolayısıyla 12. yüzyıl ile 16. yüzyıl arası savaşlar ve iç çatışmalar yaşanmıştır. Bu durumdan etkilendiği düşünülen Nahçivânî Tebriz'e göç etmiştir. Tebriz'e geldiği bu sürede Uzun Hasan bölgeye hâkimdir. Uzun Hasan'dan sonra yönetimde olan Sultan Yakup zamanında âlimlere sağlanan olumlu ortam Tebriz'i bilim dünyası

¹ Yaşar Kurt, "Nimetullah B. Mahmud" TDV. İslam Ansiklopedisi, C.33, İstanbul, 2007, 132-133; İbrahim Görener, "İlmi Cazibe Yurdu Osmanlı'da Çok Yönlü Bir Müfessir", Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları, I. 282.

açısından önemli bir konuma getirmiştir. Bu verimli ortam içerisinde Ni-metullah Nahçivânî meşhur Tefsiri, *el-Fevatihü'l-İlâhiye ve'l Mefatihü'l – Gâybiye'*yi yazmıştır. Sultan Yakup'tan sonra İran'da ortam bozulmuş, bu nedenle Nahçivânî, ilim adamlarına, âlimlere daha huzurlu ve iyi bir ortam sunan Osmanlı İmparatorluğu topraklarına göç etmiştir. Tebriz'den ayrılış tarihi 1498 olarak belirlenmiş, Anadolu'ya gelip Akşehir'e yerleşmesi yaklaşık bir yıl sürmüştür. 1499'deki Akşehir'e yerleşme tarihine kadar nerelere uğradığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Seçimini Konya çevresinden yana kullanmış olmasında, Akşehir'in iklimi ve manevi atmosferinin etkisi olmalıdır. Nimetullah Nahçivânî, Akşehir'de vefatına kadar kaldığı süre içerisinde irşad ile uğraşmış, eserler üretmiş, pek çok da talebe yetiştirmiştir. Akli ve nakli ilimlerde kendisini yetiştirmiş iyi bir alim olduğu bilinmektedir. Akşehir'e yerleşmesinden 15 yıl sonra 1514'de (920 Hicri) vefat etmiş, Köyceğiz Mahallesi'nin Baştekke yolu üzerindeki kabrine defnedilmiştir²

Yazmış olduğu tefsiri 1908 yılında Matbaa-i Osmaniyye'de iki cilt halinde yayınlanmıştır. Tefsirinin dışındaki diğer eserleri şunlardır:

Şerh-i Gülşen-i Râz

Mahmud-i Şebüsterî'ye ait eserin şerhidir. (Süleymaniye Kit. Lala İsmail nr.168)

Terceme-i Nakş-i Fusûs-i Muhyiddin

İbnü'l- Arabî'nin eserinin Farsçaya çevrilmiş halidir. (Süleymaniye Kit. Pevlev Paşa nr.615 ,Raşid Efendi nr. 1041)

Hidayetü'l- İhvân

Tasavvufi konular ele alınmıştır. Türkçeye çevrilmiştir.

(Nuruosmaniye Kütüphanesi nr.1972)

² İbrahim Hakkı Konyalı, Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir: Tarihî Turistik Kılavuz, İstanbul 1945, 477, 676.

³ Konyalı, 477-479 ; İbrahim Görener, 283.

Risâle-i Mükâşefe

(Süleymaniye Ktp. Ali Emiri nr.615)

Istîlâhatü's – Sûfiyye (Arapça)

(Millet Kitabı. Ali Emiri nr.4339)

Hidâye (Farsça)

(Millet kitep. Ali Emiri nr. 1028)

Risâle-i Tahkîkât

(Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa nr 615)

Risâle-i Nükât

(Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa nr. 615)

Risâle-i Vücûd-ı Mutlak

(Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa nr. 615, Nuruosmaniye Kütüphanesi nr. 4849)

Risâle-i Esîle ve'l- Ecvibe

(Nuru Osmaniye Kütüphanesi nr. 4840)

Risâle-i Zikriyye

(Nuru Osmaniye Kütüphanesi nr. 4899)^f

Beyzâvi'nin *Envârü't- Tenzîl'*ine bir haşiye yazmıştır.

Eserlerinde sûfi yön belirgindir. Ancak bağlı olduğu tarikat kesin olarak belli değildir. Yazarı bilinmeyen bir risalede Nakşibendi silsilesine

⁴ Kurt, 132-133.

⁵ Hayrettin İvgin, "Türkiye/Akşehir'de Medfun Mutasavvıf Nimetullah Nahçıvani ve Türbesi", Bilim Eksen Dergisi, S.19, 37-38.

mensup Ubeydullah Ahrâr'ın (Öl. 1490) müritleri arasında gösterilmektedir (Silsilei't Turuk Fi't -Tasavvuf nr. 606)⁶

Taşköprülüzade'nin (15. yüzyıl) Şakâik-i Numaniyye adlı eserinde Nimetullah ile ilgili çok az bilginin bulunmasının sebebini, onun fakirliği zenginliğe tercih etmesini, şöhretten uzak durması olarak gösterilir. Nimetullah para karşılığı hileli fetva veren fıkıh adamlarını fasıklıkla itham etmiş, sahte şeyhlere lanet okumuştur!⁷

Eserlerinin çoğunu Farsça yazmıştır. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmektedir. Eserlerinde Tasavvuf, Fıkıh, Hadis, Kelam, Akaid ve Felsefe konularını işlemiştir. En önemli eseri olan Tefsir'inde (901-1495 yılında Tebriz'de tamamlamıştır) Kurân-ı Kerîm'in bütün ayetleri Tasavvufi olarak tefsir edilmiştir. Bu eserini oluştururken hiçbir tefsire başvurmadığı rivayet edilir. Her surenin başlangıcında içeriğine uygun bir giriş yapmış, surenin sonuç kısmında alınması gereken dersi özet bir şekilde sunmuştur. Tefsirinde her fırsatta Vahdet-i Vücut nazariyesini işlemiştir. Bazı sayfalarında dipnot kullanması açısından da önemlidir. Tefsiri okuyanların Tasavvufi bir anlayışla onu okumaları gerektiğini belirtmiştir. Tefsirin, Müellif hattı nüshası (901-1495) Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmet Kütüphanesinde 61 numarada kayıtlıdır. Yazısı nesih olup 405 varaktır. Matbaa nüshası Akşehir Halk Kütüphanesinde bulunmaktadır. Tefsir, 2486 sayfa olarak 3 cilt halinde Türkçe olarak 2014 yılında yayınlanmıştır!⁸

Muhyiddin İbnü'l- Arabî, Sadreddîn Konevî, İbnü'l - Fârız ve Hz. Ali'den alıntılar yapmıştır.

Nimetullah Nahçivânî bir Türk oğludur. Şair Haki şöyle der:

“O Nimet Tekkesi cana bugün Firdevs-i garrâdır. (parlak Cennet bahçesi)

Mün'îm (nimet veren) etmiş anı dünya birbirinden âlâdır.

Varıp anda karar etsen bilürsün misli dünyadır.”

⁶ Kurt, 132-133.

⁷ Kurt, 132-133.

⁸ Kurt, 132-133.

Anadolu Selçuklu döneminden itibaren (1.Kılıçarsalan) Türk yurdu olan Akşehir 1467'de Karamanoğullarından Osmanlı'ya geçmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında da önemli bir karargâh olarak kullanılmıştır (1921-22). Nimetullah Nahçivani'nin Anadolu'ya gelişiyle Akşehir'e yerleştiği tarih arasındaki bir yıllık süreyi nerede geçirdiği hakkında bilgi yoktur. Akşehir'de çokça talebe yetiştiren ve halkın aydınlanmasına çaba gösteren Nimetullah Nahçivani burada bir zaviye kurmuştur. Ancak sultan II. Bayezid adına yapılan Akşehir Vakıfları Tahririnde (H. 906/M. 1500) bu zaviyeye yer verilmemiştir. Daha sonra H. 922/M. 1584 tarihinde sultan III. Murat tarafından yaptırılan tahrirde bu zaviyenin varlığından haberdar olabilmekteyiz. Bu kayda ve vakfiyesine göre oğlu Mevlana Hacı Ali Çelebi zaviyenin mütevellî ve şeyhini nasp ve tayin edecek, icap eden tamirler ve tecditler de kendisinin emir ve onayıyla yapılacaktır. Bahse konu zaviyeden günümüze hiçbir kalıntı ulaşmamıştır. Osmanlı Müellifleri, Nimetullah'ın H. 902/M. 1496 tarihinde öldüğünü belirtmişlerdir. Keşfü'z-Zünûn sahibi Kâtip Çelebi'de ölüm yılını açık bırakmıştır. Sonradan yapılan mezar taşı üzerinde H. 887/M. 1482 tarihi geçmektedir. Matbu tefsirine esas tutulan en eski yazmanın arkasında görülen hal tercümesinde Nimetullah'ın H. 920 / M. 1514 tarihinde öldüğü belirtilmiştir. H. 902 / M. 1496 yılında tefsirini Tebriz'de tamamladığına ve H. 905 / M. 1499'da Akşehir'e geldiğine göre genel olarak kabul edilen ölüm yılı 1514'tür. Bu sebeple gerek mezar taşı üzerinde yer alan tarih, gerekse de Osmanlı Müelliflerinde ki ölüm tarihlerinin yanlış olduğu aşikârdır.⁹

Nimetullah kuvvetli bir âlim, çok inceleyen bir tasavvufçudur. Dayanaksız olan eski eserleri tenkit etmiş, taklit etmenin zincirini kırarak görüşlerinde daima samimi olmuştur. İşte bu derinleşmesi sayesinde iki ciltlik tefsirini yazarken bu hususta daha öncesinde yazılan eserlerin hiç birisine bakma lüzumu duymamıştır. Arapça, Farsça ve Türkçeyi çok iyi bilen Nimetullah'ın Arapça tefsirinde yüksek bir üslup hâkimdir. Bu önemli eser Tetkik-i Müellefat-ı Şer'iyye Meclisinin 18 Rebiülevvel 1325 tarih ve 35 numaralı ruhsatnamesi üzerine H.1326/M. 1908 tarihinde Matbaa-i Osmaniyye'de iki cilt halinde basılmıştır. Basımında Tırnovalı müderris Hafız Mehmet Efendi'nin katkıları büyüktür. H.901/M.1495 yılında kendi

⁹ Konyalı, 676-678.

eliyle yazmış olduğu Tefsirinin bir cildi İstanbul/ Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesinde yer almaktadır.¹ Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi adlı eserinde “Velhâsıl bu mübarek tefsirde idrakinden aciz bulunduğumuz birçok hakâik ve dakâyık münderiçtir” demiştir.

Bir diğer eseri olan “*Gülşen-i Râz, Şerhi*, H720 / M.1320 yılında ölen Şeyh Mahmut Şebisterî'nin mesnevi tarzındaki tasavvufi eserlerinin Farsça uzun bir şerhi olarak yazılmıştır. İstanbul kütüphanelerinde birçok yazması bulunan eserin, Bursa İnebey Kütüphanesinde oldukça güzel bir nüshası bulunmaktadır. Türkçeye ilk defa kazandırılan Nahçıvânî'ye ait Hidâyetül-İhvân adlı risâlede Vücûd, Vâcibu'l-Vücûd, Mârifetullah ve Rü'yetullah konularında felsefeci ve kelâmcılar, akıl konusuna yaklaşımları merkeze alınarak tenkit edilmiştir. Nahçıvânî kelâmcı ve felsefecilerin yanı sıra “doğru yola vâsıl olmadan” geçim elde etmek, dükkânı döndürmek, tebaa çoğaltmak, avam arasında zenginlik ve itibâr elde etmek maksadıyla “şeyhlik taslayan”ları da şiddetle eleştirmiştir. Nahçıvânî tenkit tarafı ağır basan bir mutasavvıf olmakla beraber kendisini “şöhretlerden ve âdetlerden sıyrılan, her zaman ve her hâl ü kârda kendilerine tecellî eden derviş” ve “fakirlerin hizmetçisi ve ayaklarının tozu” olarak tavsîf eder. Nahçıvânî âriflerden, mârifet ve tevhid yolunda sarsılmadan renkten renge girmeden temkin üzere sâbit, kınayanın kınamasından korkmayan şiddetli şekilde kendilerine saldıranların saldırısından çekinmeden kalplerinin kanını Allah yolunda akıtanlar olarak bahseder. Nahçıvânî eserinde çokça âyet zikretmesinin yanı sıra hadîslere de yer vermiş ve konuları âyet ve hadîsler müvâcehesinde işlemiştir. Diğer eserlerinde olduğu gibi bu risâlede de vahdet-i vücûd görüşüne sâdık kalmıştır. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'den “hakikat denizini harekete geçiren tarikat sırlarını ortaya koyan Şeyh-i Ekber” diye bahseder ve Fusûsu'l-Hikem'inden nakiller yapar. Şeyh-i Kebîr dediği Sadreddin Konevî'nin Nusûs'unun yanı sıra Hz. Alî'den fakr konusunda, İbnü'l-Fârız'dan -ismini zikretmeksiniz- aşk ve muhabbet konusunda birçok şiir nakleder”¹ Nahçıvânî

¹Kurt, 132.

¹ <http://ilkharf.com.tr/kitap/hidayetul-ihvan/169> Erişim Tarihi 02.07.2019

hakkında yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmış, hakkında anma toplantıları ve konferanslar düzenlenmiştir.

Nimetullah Nahçıvani'nin Kabr-i Şerifi

Nimetullah Nahçıvani'nin kabrinin bulunduğu Akşehir, Konya'ya bağlı bir ilçedir. Sultan Dağlarının eteğine kurulmuştur. Şehrin nüfusu 95.000 civarındadır (Harita 1).

Kabir Akşehir'in Köyceğiz Mahallesi'nin üstünde Tekkeye giden yolun sağında ve Akşehir Deresinin solunda yer alır. Kabrin üstü açıktır (Harita 2). Nimetullah Nahçıvani'nin kabrinin çevresi genişçe demir parmaklıklarla çevrelenmiştir. Bir set üzerinde yer alan mezar ayrıca ikinci bir demir parmaklıkla çevrilidir. İçteki demir parmaklığın içerisinde 3.45 x 2.00 m. ölçülerinde mermer levhalarla kaplanmış kabir yer almaktadır. Bu kaplama beton bir platform üzerine yerleştirilmiştir. Günümüzdeki mermer kaplamalı kabir 1989 tarihinde yaptırılmıştır. Kabrin daha önceleri taşlarla kaplı olduğu ifade edilmektedir. Başucunda Nimetullah'ın ölümü ile yaşıt olduğu söylenen bir çınar ağacı bulunmaktadır. Türbenin yakınında akan derenin suları çevreye ayrı bir güzellik ve ahenk katmaktadır. Çeşitli ağaçların gölgelediği alan Akşehirliilerin mesire yeridir. Seçilen mezar alanı, geçmişteki huzurlu günlerin günümüze taşınmasına vesile olmuş gibidir (Çizim 1-2) (Foto. 1-2).

Kitabeler:¹

Belirtilen kitabelere göre iki defa tamir ettirilmiştir. İlk yapılan tamir H.1268/M.1852 yılında gerçekleştirilmiş, kitabesini de Akşehir Belediye Reisi Abdür-rauf Efendi yazmıştır.

0.32 x 0.43 m ölçülerindedir.

هو دوست

كبار اهل الالهدن ومفسرين عظامدن

خواجه نعمة الله قدس سره

حضرتلرينك مرقد منوره لريدر

¹ Kitabelerin okunuşunda yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Nevzat H. YANIK'a ve kabrin ölçülerini alan Argun KOCADAĞISTAN'a teşekkür ederiz.

تاریخ تعمیرى فى سنه ۱ ذى ۱۲۶۸

Hû Dost

Kibâr-ı ehlullahdan ve müfessirîn-i îzâmdan

Hâce Nimetullah kuddise sırruhu (Allah onun sırrını mukaddes kılsın)

Hazretlerinin merkad-i münevvereleridir.

Tarih-i ta'miri fi sene z (zilhicce) 1268 (1852) (Foto. 3)

İkinci tamir ise Tevfik Bey'in yardımlarıyla H.1307/M.1889 yılında yaptırılmıştır. Kitabesini Konya Defterdarı Esad Efendi yazmıştır. Nimetullah Nahçıvânî'nin ilk mezarının nasıl olduğunu ve mezar taşlarında nelerin yazıldığı konusunda bilgi yoktur. Talik hatla yazılan mezar taşında verilen tarihin yanlış yazıldığı anlaşılmaktadır. 1.25 x 0.57 m. ölçülerindedir. Kitabe kabrin güney cephesinde yer almaktadır. Sülüs hatlıdır. Abdurrauf Efendi yazmıştır.

۱- حقیقت سرافراز اولیادر حضرت نعمت

بابا کیم حی معنویدر ایدر هرکس آنی تصدیق

۲- حقیقت حقیقه واجب رعایت قدری اعلادر

مقامی جدله سائر مراته اولوب تطبیق

۳- حقیقت منظره ویردی شرف بو مرقد زیبا

ایدلدى منقبتله پک مبارک اولدیغی تدقیق

۴- حقیقت موجب شاندر سراپا دلشین اولدی

کتوردی عاقبت طرز نوینه صدقله تشویق

۵- حقیقت یمن وجوهله دیدی تاریخی {عرفان}

زهى زینتله قویدى هله انجمنی {توفیق}

{اشبو تاریخ تعمیرینه جوهر آثاریدر سنه ۱۳۰۷}

{دیگر تاریخ از آثار رفیق سنه ۱۳۰۷}

Hakikat serefrâz-ı evliyadır Hazreti Ni'met
Baba kim hâyı ma'nevidir êder herkes anı tasdik.
Hakikat hakkına vacib-i riayet kadri âlâdır.
Makam-ı cedle sair meberrâta olub tatbîk.
hakikât manzara verdi şeref bu merkad-i zîba,
İdildi menkıbetle pek mübarek olduğu tedkîk
Hakikat mucib-i şandır serâpâ dilnişîn oldu.
Getürdi âkıbet tarz-ı nevîne sıdkile teşvîk.
Hakikât yümn ve cevherle dâdi tarihini “ İrfan”
Zehi zînetlere koydi hele encâmını “Tevfîk”

İşbu tarih-i ta'mirine cevher âsârıdır sene 1307 (1889-1890)

Diğer tarih ez âsârı rekîk sene 1307 (1889-1890) (Foto. 4)

Bir diğer kitabe yine güney cephede, büyük yazıtın batısına yerleştirilmiştir. Abdurrauf Efendi tarafından yazılmıştır.

بالاده كه خط ثلث رئیس بلدی

عبد الرؤوف افندی اثری

Bâlâdaki hatt-ı sülüs Reis-i Beledi

Abdurraûf Efendi eserî

Diğer kitabe batı yönde bulunur. Bir mezar taşının parçasıdır. Mezar taşının alt kısmı kırılmıştır. Dolayısıyla kime ait olduğu belli değildir. 0.33 x 0.29 m. ölçülerindeki mezar taşında yer alan sülüs hatlı yazıda dikkati çeken husus tarih kısmının ilk satırda yer almış olmasıdır. Bu tarz Akşehir yöresinde görülmektedir.

هو الحی م سنه ۱۲۷۷

بنی قیل مغفرت یا رب یزدان

بحق عرش اعظم نور قرآن

Hüve'l-Hayy m (Muharrem) sene 1277 (1860-1861)

Beni kıl ma'fret Yârabbi Yezdân

Bîhakkı arş-ı a'zam nûr-i Kurân

..... (Foto. 5)

Doğu yönde yer alan kitabe talik hatlıdır. 1.01x 0.42 m. ölçülerindedir.

هو الخلاق الباقي

سنه ۸۸۷ تاریخنده و سلطان بایزید ولی

عصرنده کبار خواجهکان نقشیبندیه دن

قطب الاقطاب صاحب تفسیر قرآن و شارح کلشن راز

و مؤلف رسائل عربیه و فارسیه

الشیخ بابا نعمة الله نخجواني قدس سره العالی

حضرتلرینک تربیه شریفه مبارکه سیدر

تاریخ تعمیریری {توفیق اثری} در

۱۳۰۷

تبرکا قونیه دفتردارى اسعد افندی یازدی

Hüve'l- Hallâku'l-Bâkî

Sene 887 (1482) tarihinde ve Sultan Bâyezîdi Velî

Asrında kibâr-ı hâcegân-ı Nakşibendiyyeden

Kutbü'l-akdâb sâhib-i Tefsir-i Kurân ve Şârih-i Gülşen-i Râz

Ve müellifi resâil-i Arabiyye ve Fârisiyye

Eş-Şeyh Baba Nimetullah Nehcivânî kuddise sırruhu'l-âlî,

Hazretlerinin türbe-i Şerife-i mübârekesidir.

Târih-i ta'mûri "tevfîki eseri" dir.

1307 (1889-1890)

Teberrûken Konya Defterdarı Es'ad Efendi yazdı (**Foto. 6**).

H.15-5-935/M.1528 tarihinde ölen Akşehir Müftüsü Debbağ Zade Hacı Ali Rıza Efendi de buraya gömülmüştür.

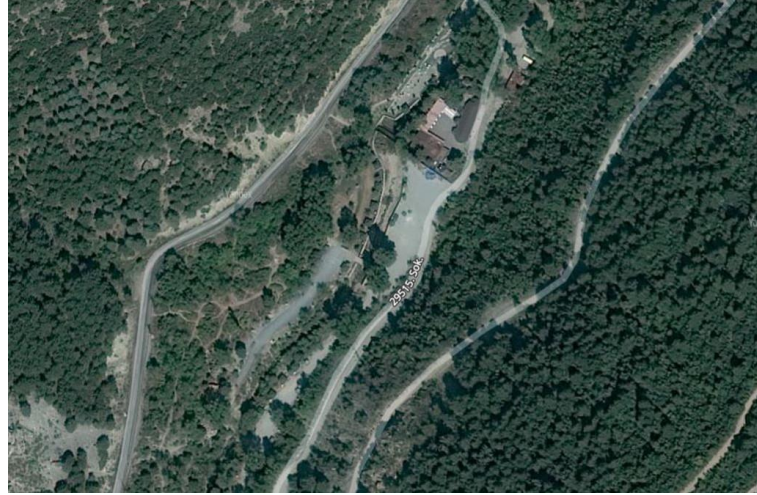
KAYNAKÇA

- Ateş, Süleyman; "Osmanlı Müfessirleri", Osmanlı Ansiklopedisi, C.8, Ankara, 1999,143-162
- Bayar, Muharrem; Akşehir Tarihi, Akşehir, 2014.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi, Tabakatü'l Müfessirin*, 1-2, İstanbul, 2008.
- Görener, İbrahim; "İlmî Cazibe Yurdu Osmanlı'da Çok Yönlü Bir Müfessir: Nimetullâh-i Nahcuvânî" , Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları, Kayseri, 2010, 281-294.
- İvgin, Hayrettin; "Akşehir'de Defn Olunmuş Mutasavvıf, Nimetullah Nahçivani", *Nemetullah Naxçivani: Taleyi ve Sanati*, Naxçivan, 2019, 77-87.
- İvgin, Hayrettin, "Türkiye/Akşehir'de Medfun Mutasavvıf Nimetullah Nahçivani ve Türbesi", *Bilimsel Eksen Dergisi*, S. 19, Ankara, 2016, 34-42.
- Konyalı, İbrahim Hakkı; Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir, Tarihi-Turistik Kılavuz, İstanbul, 1945.
- Kurt, Yaşar; "Nimetullah b. Mahmûd", TDV. İslam Ansiklopedisi, C.33, Ankara, 2007, 132-133.
- Özönder, Hasan; Konya Velileri, Konya, 1980.
- Quliyev Ebulfez; "Nemetullah Naxçivani İrsinin Öyrenilmesi Tarixinden" *Nemetullah Naxçivani: Taleyi ve Sanati*, Naxçivan, 2019, 30-41.
- Tosun, Necdet; "Osmanlı Dönemi Sufilerinin Fars Dili ve Literatürüne Katkıları ve Bir Örnek Olarak Baba Nimetullah Nahçivânî'nin Şerh-İ Gülşen-İ Raz'ı", *Ekev Akademi Dergisi*, S.22, 2005, 103-110.
- Uz, M. Ali; Baha Veled'den Günümüze Konya Âlimleri ve Velileri, Konya, 1993.

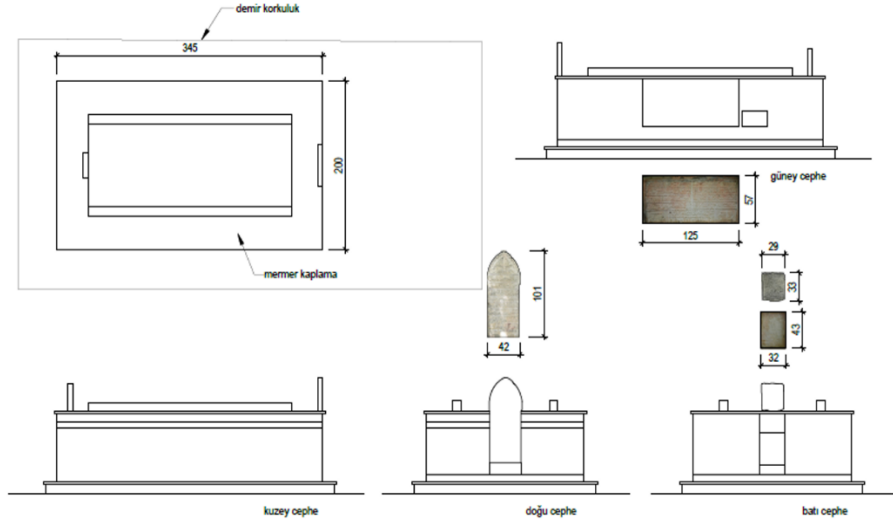
Yüce, Abdülhakim; "Nahcivan'lı Ünlü Müfessir ve Mutasavvuf: Nahcivânî" *I. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu 05-08 Temmuz 2010 Kağızman-Kars*, Kars, 2013, 459-461.

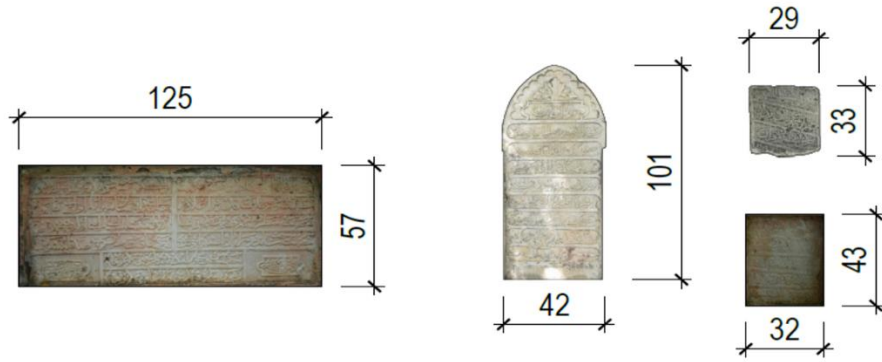
Harita 1: Akşehir Uydu Görüntüsü (Google Earth)

Harita 2: Nimetullah Nahcivânî Kabri Uydu Görüntüsü (Google Earth)

Çizim 1: Nimetullah Nahçıvanî Kabri Çizimi

Çizim 2: Nimetullah Nahçıvanî Kabri Üzerinde Yer Alan Kitabe Ölçüleri

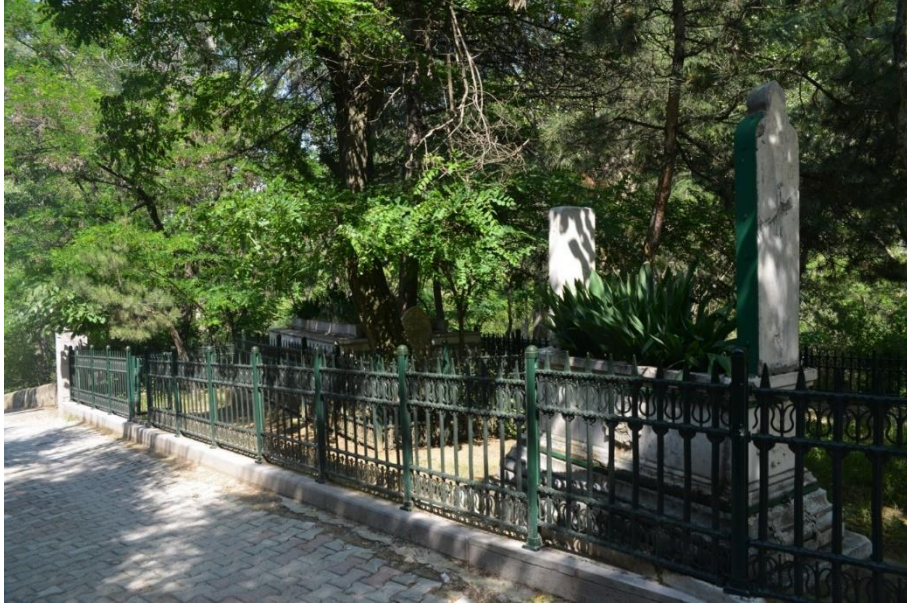

Foto. 1: Nimetullah Nahçıvanî Kabri Genel Görüntüsü

Foto. 2: Nimetullah Nahçıvanî Kabri Genel Görüntüsü

هو دوست
كبار اهل اللمهن ومفسرين عظامدن
خواجه نعمة الله قدس سره
حضرتلرينك مرقد منوره لريدر
تاريخ تعميرى فى سنه 1 ذ 1268

Foto. 3: Nimetullah Nahçivanî Kabri Kitabeleri

- 1- حقیقت سرافراز اولیادر حضرت نعمت
بابا کیم حی معنویدر ایدر هرکس آنی تصدیق
- 2- حقیقت حقیقه واجب رعایت قدری اعلادر
مقامی جدله سائر میراته اولوب تطبیق
- 3- حقیقت منظره ویردی شرف بو مرفد زیبا
ایلدی منقبته پک مبارک اولدیغی تدقیق
- 4- حقیقت موجب شاندر سراپا دلنشین اولدی
کتوردی عاقبت طرز نوینه صدقله تشویق
- 5- حقیقت یمن و جوهرله دیدی تاریخی {عرفان}
زهی زینتله قویدی هله انجانی {توفیق}

{اشبو تاریخ تعمیرینه جوهر آثاریدر سنه 1307}

{دیگر تاریخ از آثار رفیق سنه 1307}

Foto. 4: Nimetullah Nahçıvanî Kabri Kitabeleri

هو الحي م سنه 1277
بنی قیل مغفرت یا رب یزدان
بحق عرش اعظم نور قرآن

Foto. 5: Nimetullah Nahçıvanî Kabri Kitabeleri

هو الخلاق الباقي
سنه 887 تاريخنده و سلطان بايزيد ولى
عصرنده كيار خواجهان نقشبنديه دن
قطب الاقطاب صاحب تفسير قرآن و شارح كلشن راز
و مؤلف رسائل عربيه و فارسيه
الشيخ بابا نعمة الله نخجواني قدس سره العالى
حضر تلى نيك تربيه شريفه مباركه سيدر
تاريخ تعميري {توفيق اثرى} در
1307
تبركا قونيه دفتردارى اسعد افندى يازدى

Foto. 6: Nimetullah Nahçivanî Kabri Kitabeleri

ÖRNEK MASAL ÇÖZÜMLEMESİ İLE HALK VE SANATSAL MASAL ARASINDAKİ FARKLILIKLAR

DOÇ. DR. CEMİLE AKYILDIZ ERCAN *

Öz

Masallar hayal gücümüzü besler ve bizleri içinde olağanüstü olayların geçtiği farklı dünyalara götürür. Özellikle masal denilince ilk aklımıza Jacob ve Wilhelm Grimm Kardeşler'in masalları gelir. Grimm kardeşler köy köy, kasaba kasaba dolaşarak kendilerine anlatılan masalları derleyerek 1812 yılında *Çocuk ve Ev Masalları* adı altında yayınlamışlardır. Diğer bir masalcı ise yine Grimm Kardeşler gibi tanınan Danimarkalı yazar Hans Christian Andersen'dir. Grimm Kardeşlerin derlediği masallar nesilden nesile aktarılmış olan anonim masallardır ve Andersen'in masalları ise yazarın hayal dünyasından beslenerek kaleme alınan masallardır. Andersen tarafından yazılan masallar sanatsal masal, Grimm Kardeşler'in masalları ise halk masalları kategorisine girer. Bir yazar tarafından kaleme alınması halk ve sanatsal masallardaki en belirgin özelliktir. Çalışmamızda halk masalı ve sanatsal masal arasındaki farklılıkları birer masal çözümlemesi ile ortaya koymaya çalışacağız. Masal okuyucularının en sevdiği *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler* ile *Kibritçi Kız* masalından yola çıkarak farklılıklara değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: Grimm Kardeşler, Hans Christian Andersen, Halk Masalı, Sanatsal Masal, Pamuk Prenses, Kibritçi Kız.

* DOÇ. DR. CEMİLE AKYILDIZ ERCAN, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Atatürk University, Faculty of Letters, Department of German Language and Literature, Email: yildizercan@atauni.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3395-9651>. (Makale Geliş Tarihi: 14.11.2019 / Kabul Tarihi: 06.01.2020)

ABSTRACT

Fairy tales feed our power of imagination and take us to different worlds where extraordinary events happen. It is the fairy tales of Grimm Brothers that first come to our minds as far as fairy tales are concerned. Grimm Brothers visited various villages and towns, compiled the fairy tales told to them by residents of these villages and towns, and finally published them under the title of *Children's and Household Tales* in 1812. Another writer of fairy tales is the Danish writer Hans Christian Andersen. What was compiled by Grimm Brothers are anonymous tales transferred from one generation to another while Andersen's tales are fed by the imaginative power of the author. Fairy tales written by Andersen are artistic tales while Grimm Brothers' tales belong to folkloric tales. The most obvious aspect of both folkloric fairy tales and artistic fairy tales is that they are penned by an author. This study is intended to demonstrate the differences between a folkloric fairy tale and artistic fairy tale through analyses of two fairy tales, one exemplifying the folkloric fairy tales and the other exemplifying artistic fairy tales. *Snow White and Seven Dwarfs* and *The Little Match Girl*, both of which remain to be most-liked examples of fairy tales, will be analysed to demonstrate the differences between two types

Keywords: Grimm Brothers, Hans Christian Andersen, Folkloric Fairy Tale, Artistic Fairy Tale, Snow White, The Little Match Girl.

چکیده

امثال و حکم (داستان) نیروی تخیل را پرورش داده و انسان را به دنیای ماورایی که حوادث در آن رخ داده منتقل می کند. وقتی سخن از داستان می آید اولین چیزی که به ذهن می رسد داستان های برادران ژاکوب و ویلیام گریمین می باشد. برادران گریمین با گشتن روستا به روستا و محله به محله داستان هایی را که شنیده اند را گردآوری نموده اند و در سال 1812 داستان های کودک و خانه را منتشر کرده اند. از دیگر داستان سرایان مشهور می توان به نویسنده دانمارکی هانس کریستین اندرسون اشاره کرد. داستانی که برادران گریمین جمع آوری نموده اند از جمله قصه های بی نام می باشد که نسل به نسل منتقل شده است. و داستان های اندرسون از جمله قصه هایی است که دنیای خیال انسان را پرورش می دهد. داستان های اندرسون هنری و داستان برادران گریمین

در زمره داستان های مردمی قرار می گیرد. در این مقاله فرق بین داستان هنری و مردمی را با پردازش یک داستان از هرکدام مورد مطالعه قرار خواهیم داد. دو داستان محبوب سفید برفی و هفت کوتله و دختر کبریتفروش برای این بررسی در نظر گرفته شده است. **کلید واژه ها:** برادران گریمین، هانس کریستین اندرسون، داستان مردمی، داستان هنری، سفید برفی، دختر کبریت فروش.

GİRİŞ

Her insan yaşamının bir masala benzediğini söylemek yanlış olmaz kanımızca, çünkü masallar hem hayal hem de dış dünyamızda yaşadığımız olayları açığa vurur. Masallar her zaman okuyana ve dinleyene keyif vermiş, fantastik bir dünyaya yolculuğu olanaklı kılmıştır. Öncelikle çocuklara hitap ettiği düşünülse de masallar, kendilerine çok yönlü inceleme ve araştırma olanağı vermiştir. Özellikle son yıllarda masallarla iç içe geçmiş filmler, kitaplar ve diziler insanları cezbetmiş ve hala da cezbetmeye devam etmektedir. Masal denilince ilk akla gelenler kanımızca Kurbağa Prens, Pamuk Prens ve Yedi Cüceler, Hänsel ve Gretel, Uyuyan Güzel, Kükedisi, Kibritçi Kız, Kurşun Asker ve daha nice'si.

Masal eşittir çocukluk da diyebiliriz, çünkü hiç şüphesiz çocuğun hayal dünyası ile masalın gerçekdışı dünyası birbirine çok yakındır. Çocuklar hayal dünyalarında gelişen olaylarla masal diyarındaki olayları birbirleriyle bağlantılayabilir hatta masal kahramanları ile özdeşleşebilir. Masallar, söylenceler toplumların çocukluk çağıdır, ilkel bir zihniyetle ama zengin bir hayal gücü ile gelişmiştir.

Masallar, sosyal bilimlerin vazgeçilmez inceleme ve araştırma alanı olmuş bu bağlamda çeşitli araştırmalar yapılmış ve yapılmaya da devam edecektir. Bu bağlamda Fin'li masal araştırmacısı Antti Aarne 1910 yılında Finlandiya, Danimarka ve Almanya'daki masalları incelemiş ve belki de masal incelemesinde kendinden en çok söz ettiren Rus masal araştırmacısı Vladimir Propp'u örnek olarak vermek olanaklıdır.

Propp, masalları inceleyerek, masallardaki ortak paydaları tespit etmiş ve tespitlerini otuz bir madde şeklinde sınıflandırmıştır. Bunlardan bazıları, aileden birinin uzaklaştırılması, yasağın çiğnenmesi, büyüülü yardımcının yardımını alabilmesi açısından kahramanın sınanması, kahramanın

kimliğini gizleyerek başka bir mekâna ya da ülkeye gitmesi, zor bir görevin üstesinden gelmesi, düşmanın yenilmesi ve en son madde olarak mutlu sonun oluşabilmesi için gerekli olan kahramanın evlenmesi ve tahta çıkması (Çev. Rifat, 2008: 28-65) gibi maddelerden meydana gelmektedir.

Fransız yazar Charles Perault (1628-1703) 1697 yılında masal derlemesi yayınlar. Bu derlemenin giriş bölümünde *“Her yerde erdem ödüllendirilir, kötülük cezalandırılır. Bu anlatılar, dürüst, sabırlı, ağırbaşlı, çalışkan ve itaat etmenin ne kadar yararlı olduğunu, aynı zamanda bu özelliklere sahip olmayan için nasıl kötü sonuçları olduğunu gösterir”* (Schödel, 2005: 39-40) şeklindeki ifadeleri ile masalarda verilen mesajlara dikkat çeker.

Bernd Wollenweber, masalların fantastik ve gerçekdışı olmadığını aksine gerçekleri yansıttığını ifade eder ve bunların on üç madde olduğunu açıklayarak bazı maddeleri de kendi arasında bölümlere ayırır. Bizlerde çalışmamızda birkaç madde örnek vermekle yetineceğiz. Wollenweber’e göre, masallar hem toplumsal hem de kişisel ilişkilerde gerçek çatışmaları yansıtır, şiddeti söz konusu ederken yine toplumsal ve kişisel ilişkilerde bunların yansımalarının olduğunu, masalların basit bir şema gösterdiğini yani toplumsal sınıfın en alt sınıfında ve en üst sınıfında olan kişileri yansıttığını ifade eder. Örneğin değirmencinin oğlu kral olabilir ya da kral halk tarafından cezalandırılıp basit bir hayat sürebilir. (Schödel, 2005: 62-64)

Masallar, arka planda vermek istediği iletilerle donatılmış, olay örgüsünün içinde yer alan kötülük ve acımasızlık masal kahramanının mutlu olması için önkoşul gibidir. Masalarda karşıtlığın uyumu vardır ve konu oluş bunların çatışması üzerine kurulmuştur. Her ne kadar ilk başta masal karanlık yüzünü gösterse de aynı zamanda bunların karşısında aydınlık yüzünü, umudu ve güveni de verir. Yaşamın kendi doğasında bulunan ve olmazsa olmazı olan zıtlıkları içinde barındırır. Böylece masallar, kötülüğün karşısında iyiliği, umutsuzluğun karşısında umudu, korkaklığın karşısında cesaret gibi bir sürü karşıtlıkları harmanlayarak kendisini okuyucuya/dinleyiciye sunar. Bütün bunlar olay örgüsünün vazgeçilmezidir, çünkü bu yolla masal kahramanı mutluluğa, iyiliğe, başarıya giden yolu öğrenebilir ve bir birey olarak olgunlaşabilir.

Masallarda kahramanlar başlarına gelen kötü olaylar karşısında şikâyet edip sızlanmazlar, aksine bunu kabul edip yaşadıkları olumsuzlukların üzerine cesurca, kararlı bir şekilde giderler ve bu duruşlarından dolayı sonunda hak ettikleri ödülü alırlar. Bu durum aslında mesajlar içermektedir, cesurca korkmadan inancını kaybetmeden olayların üzerine gidildiğinde, hayatın güzellikleri ve mutlulukları beraberinde getireceği düşüncesini verir. Dilsel olarak da çocukların gelişimine, kelime bilgisine katkılar sunar masallar. Çünkü çocuk, masalarda geçen bilmediği kelimeleri sorarak öğrenir, tekerlemeleri, deyimleri belirli süre sonrasında kendiliğinden kullanmaya başlar. Bilişsel gelişime katkıda bulunan masallar, çocukların oyunlarında da kendisini tekrarlar ve onların yaratıcılığına da katkıda bulunur. Çocukların hayal dünyasını besleyen en önemli gıdadır. Masallar arka planında hem kültürel tarihi hem de psikolojik anlamlarla dolu olayları yansıtır.

Dünya’da en tanınmış olan masal çalışmalarından biri “*Elf Leyle ve’l - Leyle*” yani bilinen adıyla *Binbir Gece Masalları*’dır. 1429 yılında Türk çevirmen Abdi tarafından “*Camasbname*” adıyla çevrilmiştir. Binbir Gece Masalları çerçeve öykünün içerisinde iç içe girmiş öyküler yani masallardan oluşur. Esas öykü kadınların sadakatsizliğini konu alan ve aynı zamanda bir kadının yani Şehrazat’ın hayatını korumak için Şehriyar’a masal anlatımı ile birlikte başlar. İç içe girmiş bu masallar 264 masaldan oluşur ve Hint masal tekniğini yansıtır. (Bilkan, 2009: 24)

Masal denilince ilk akla gelen kanımızca Grimm Kardeşler’in masallarıdır. 200 yıl geçmesine karşın Grimm masalları dünya çapında en çok okunan ve tanınan masal derlemesidir. Grimm Kardeşler, 1807 yılından itibaren köy köy kasaba kasaba dolaşarak sözlü olarak kendilerine anlatılan masalları kaleme almışlar ve “*Çocuk ve Ev Masalları*” (*Kinderund Hausmaerchen*) adı altında ilk baskısını 1812 yılında okuyucuları ile buluşturmışlardır. Elbette ki bu iki kardeşin yaşadığı edebiyat döneminin yaklaşımı da önemlidir. Hint Edebiyatının Alman Romantizminin başlıca kaynaklarından biri olması ve Schlegel Kardeşlerin Hint Edebiyatından çeviriler yapması bu dönemdeki kültürel ve folklorik gelişmelere katkılar sunmuştur. Bilkan “*Masal Estetiği*” çalışmasında, masalın Hint mitolojisinden, antik Yunandan, çeşitli kültür ve dinlerden etkilenecek yayıldığı yönünde ki görüşlerin (Bilkan, 2009: 15) ve hatta “*masal ağacının Hindistan kökenli*” (Bilkan, 2009: 17) olduğu şeklinde birçok masal araştırmacısının tespiti olduğunu belirtir.

Grimm Kardeşler Romantik dönemde yaşamış ve Heidelberg Romantik ekolünde etkin rol oynamışlardır. Hem masalcı kardeşler hem de Achim von Arnim ve Clemens Brentano'nun 1807 yılında "Des Knaben Wunderhorn" (Büyülü Boynuz) adlı halk şarkılarını derledikleri yayınlarla birlikte, o dönem yaşayan birçok yazar, sanatsal masallar da yazmaya başlamıştır. Masal Romantik dönemde önemsenen bir yazın türü olarak karşımıza çıkar, çünkü masal dünyası yazarlara sınırsız bir hayal gücünü özgürce kullanma olanağı vermiştir. Yazarları bellidir, anonim değildir, sanatsal masal yazarlarına Wilhelm Hauff, Oscar Wilde, E.T.A Hoffmann, Ludwig Bechstein gibi isimleri örnek verebiliriz. Özellikle Romantik dönemde gelişme gösterir sanatsal masallar. Bunu Şirin şu şekilde ifade eder:

Masal Edebiyatı'nın klasik masala dönük yüzü romantik akımın doğuşuyla yeni bir masal damarını müjdeli: "Sanat masalı" damarıydı bu masal damarı. Rasyonalizme tepki niteliğindeki romantik akım, bilinci bilinç dışı ile, gerçeği ise sihirli bir dünya ile birleştirmeyi başardı. Klasizmin şekilciliğine karşı irrasyonel bir duyarlılığı geliştiren bu akım, yeni masalı gündeme getirdi(Şirin, 1998: 47)

Halk masallarının ne zaman nerede doğduğu bilinmemesine karşın, sanatsal masallar bir yazar tarafından yazıldığı için ne zaman ve nerede yazıldığı bellidir. Halk masallarında anlatım zaman zaman değişikliğe uğrasa da sanatsal masalarda değişmez. Sanatsal masalda yazarın hayal gücünü, kendi felsefisini aktarmaktan hoşlandığı ama bununla birlikte esin kaynağının halk masalının imajları, sembolleri ve tipleri olduğu da dile getirilir. (Şirin, 1998: 48)

Masalların, kısaca karşımıza halk masalları ve sanatsal masallar olarak çıktığını söyleyebiliriz. Halk masalları anonimdir ve olay örgüsünde anlatılan kahramanlar ilk başlarda mutsuz, şanssız, başarısız, ötekileştirilmiş ve bunların üstesinden gelmeleri için karşılıklarına çıkan sınavların üstesinden gelmeleri gerekmektedir. Kahramanların üstesinden gelmesi gerekli olan sınavlar sabır ister, cesaret ister. Böylece halk masalların sonunda bütün kötülöklere karşın iyilik ve dürüstlük kazanabilsin.

Ama sanatsal masalarda bu durum her zaman geçerli değildir. Sanatsal masalarda halk masallarında olduğu gibi basit bir dil değil, aksine girift ve sanatsal bir dil kullanılır. Masal kahramanlarının sadece iyi ya da kötü olarak sınıflandırılmasıyla birlikte ortaya çıkan prototipler, sanatsal masalarda farklılık gösterebilir. Mekân olarak söz konusu olan yer her yerde olabilir ya da hiçbir yerde olmayabilir, ama sanatsal masalarda mekân daha belirgindir. Yer, zaman ve kişi belirsizliğinin aksine sanatsal masalarda bunlar biraz daha belirgin olabilir. Halk masaları gibi içinde fantastik öğeler bulundurur ve olağanüstü, büyülü nesnelere, motiflere de yer verir. Halk masalarında olduğu gibi “bir varmış bir yokmuş”, “sonsuza kadar mutlu yaşadılar” gibi kalıp cümleler ve her zaman mutlu son yoktur. Belki de en önemli özelliği halk masalarında olduğu gibi sonunun her zaman mutlu bitmesi değil aksine Hans Christian Andersen’in *Kibritle Kız* ya da *Kurşun Asker* masalında olduğu gibi bazen mutsuz bitmesidir.

Halk ve sanatsal masallarının arasındaki farklılıkları Grimm Kardeşler’in *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler* ve Hans Christian Andersen’in *Kibritle Kız* masalından yola çıkarak göstermeye çalışacağız. Bu iki masalı tercih etmemizin nedeni, masal severler tarafından bilinmesi ve kanımızca sevilmesidir.

Bir varmış bir yokmuş diye başlayan halk masaları bizleri kahramanla birlikte büyülü diyarlara, yeni yeni maceralara ve en önemlisi bütün olumsuzluklara karşın mutluluklara umutlara sürükler. Masalarda karşımıza çıkan prensler, prensesler, büyücüler cadılar iyilik perileri, cüceler, üvey anne, üvey kız kardeşler, büyülü/konuşan hayvanlar, bitkiler, nesnelere eziyet gören kız çocukları ya da erkek çocukları ve bunların başına gelen olaylar özellikle çocukların ruh dünyasına gökkuşağı renkleri gibi girip onların hayal gücünü beslerken, diğer taraftan da toplumdaki geçerli olan kültürel ve geleneksel düşünce yapısını da verir.

Öncelikle hepimizin çok iyi bildiği Grimm Kardeşlerin derlediği masalardan biri olan *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler* masalı ile başlamak istiyoruz. *Pamuk Prenses*’in doğmasıyla birlikte ölen annenin yerini kısa süre sonra cadı/üvey anne alır. Masalda karşımıza çıkan ve masalın olmazsa olmazı olan kötülük için karşımıza kötülükle özdeşleşmiş olan ve asıl kahramanımıza zarar verecek, her türlü kötülüğü yapabilecek cadı, üvey anne, üvey kız kardeş gibi yan kahramanlar gerekir. Bunların masadaki konumu, rolü kötülük yapmak, mutlu olan kahramanın düzenini

bozmak ve zarar vermektir. İlk başlarda annesini kaybeden Pamuk Prenses gibi. Çoğu masalın başında kahramanlar, babaları aracılığıyla öz anneleri olmasa bile mutludurlar, ama masalın olay örgüsünün içine bir kötülük girmesi gerekir ki masal amacına ulaşsın. Masalda babalar hayatta iken bu üvey annelerin ufak tefek kötülükleri dışında fazla kötücül yönleri ortaya çıkmaz ve kısa zaman sonra felaketi biraz daha uç noktaya taşımak için masal anlatıcısı babayı ya evden uzaklaştırır ya da öldürür. Babanın uzaklaşması/ölmesi kötülüklerin tam olarak ortaya çıkması ve kahramanın bütün kötülükleri/olumsuzlukları yaşaması için önemlidir. Tıpkı incelediğimiz masaldaki babanın öldükten sonra kötülük işlevini yerine getirecek olan üvey anne/cadıda olduğu gibi. Onun kendinden daha güzel olduğunu büyüdü aynasından öğrendiği zaman ortaya çıkar. Çünkü üvey kızı güzellik konusunda kendisine rakiptir, kıskançlık artık kendisinin güzel olmadığı söylendiğinde ortaya çıkar. Kahramanın başına gelen olay genelde ergenlik dönemine yani buluş çağın hemen öncesi ya da hemen sonrasında başlar. Aslında bu durum aynı zamanda yetişkinlerin dünyasına adım atmayı da simgeler. Kendisine rakip olarak gördüğü üvey kızını ormana götürüp öldürmesi için bir avcıyı görevlendirir. Böylece evden uzaklaşma ortaya çıkar ve avcı ormana götürdüğü prensesi öldürmez ormanda onu tek başına bırakır. Prenses ormanda yaşayan yedi cücelerin evine gelir ve cüceler ona kucak açarak onu korurlar. Burada cüceler masallardaki kahramana zorlu yolculuğunda ya da görevinde yardımcı olan iyi yan kahramanlardır. Üvey anne onun sihirli aynadan yaşadığını öğrendiğinde güzelliğinin önündeki tek engel olan prensesi öldürme eylemini kendisi üstlenir.

Böylece harekete geçer ve üvey annenin onu öldürmek için kullandığı nesnelere bir genç kızın karşı duramayacağı nesnelere şekildedir, tarak (saç bir kadını gösteren dış görüntüsünü vurgulayan önemli bir özellik), kemer (vücudunu yansıtan ve kıvrımlarını belli eden) ve elma (yasağın çiğnenmesi). Cüceler tarafından yabancı birisinden asla bir hediye kabul etmemesi kendisine sıkı sıkı tembih edilmesine karşın, bu yasağı çiğner. Yaşlı kadın kılığına bürünen üvey annenin kendisine sunduğu tarak ile saçını tararken zehirlenip yere düşmesi ve cücelerin yetişip tarağı saçından çıkarması, ikincisinde ise zehirli kemeri beline takmasıyla birlikte nefessiz kalması tekrar hayata döndürülmesi ama üçüncü kez zehirli kırmızı elmayı yemesiyle birlikte artık cücelerin de yapacağı bir şeyin kalmaması sonucu ölmesi. En sonuncusu olan kırmızı elmayı da cücelerin kendisini

sürekli ikaz etmelerine karşın, hediyeği dayanamayıp alması ve yemesi, tıpkı Tanrı tarafından bilgi ağacının meyvesinden yemesi yasaklanan Adem ile Havva'nın yasağı çiğneyerek cennetten kovulmasını çağırıştır. Çünkü Pamuk Prenses'de cüceler ile yaşadığı huzurlu mutlu yaşantısından uzaklaştırmıştır.

Masallarda anneliğin karanlık yüzü üvey anne izleği ile sunulur. Çünkü anneliği kutsal olarak kabul eden düşünce yapısında kötülük, hırs, açgözlülük gibi özellikler kutsal anne düşünce yapısı ile örtüşmez. Ama madalyonun öbür yüzünü de göz ardı etmemek gerekir. Kadının doğası gereği onunla özdeşleştirilen annelikte esirgeycilik, korumacılık gibi olumlu özellikler, masalda çoklukla olumsuz bağlamda çıkar karşımıza.

İsviçreli psikiyatr Jung'a göre annenin üç önemli özelliği: bakıp büyüten, besleyen iyiliği, arzu dolu duygusallığı ve yeraltına özgü karanlık (Çev. Yılmaz, 2005:22) olarak belirlenir. Masallarda ise doğum ile birlikte ilk iki özelliği yani sevip sarmalayan anne ölür ve yerine karanlık anne yani üvey anne gelir. Masalın kahramanı olan kızlar özellikle ergenlik dönemine girdikleri aşamadan sonra üvey anneleri/cadı tarafından acımasızca, zalimce bir gücün elinde esirdirler. Aslında masaldaki bu üvey anne kız çatışmasını Derinlik Psikolojisi çalışmaları yapan Gustav Hans Graber anne-kız çatışması olarak açıklar: "*Anne ve kız rakiptir birbirine. Masallarda kin, özellikle kötü (üvey) annenin üzerine yansıtılır.*" (Çev. Şipal, 1988: 52)

Pamuk Prenses'in üvey anne ile çatışması ergenlik dönemine denk gelmektedir. Çünkü üvey anne onun genç bir kız olarak güzelleşmesi karşısında belki de ilk kez yaşlanmaya başladığı düşüncesi ile karşı karşıya kalır. Pamuk Prenses cücelerinin yanında yaşarken onu öldürmek için karşısına hep yaşlı kadın kılığında çıkar.

Kurtuluşun ve mutluluğun anahtarı olarak erkek ve evlilik vardır. Masalların sonunda çoklukla ortaya çıkan evlilik kadın için asıl mutluluk olarak gösterilir. Yani Pamuk Prenses'i asıl mutlu sona götürecek olan prense yani bir erkeğe gereksinim vardır. Masallardaki evlilik ödül olarak yansıtılır, çünkü ataerkil toplum yapısının bakış açısı masallarda da egemendir. Halk masallarında olmazsa olmaz olan mutlu son kendisini Pamuk Prenses masalının sonunda da gösterir.

Hepimizin belki de çocukluğunda okuduğu *Kurşun Asker*, *Çirkin Ördek Yavrusu*, *Kral'ın Yeni Elbiseleri*, *Kibritçi Kız* gibi Andersen masallarının kahramanlarının sonu halk masallarındaki gibi her zaman mutlu sonla bitmesidir. Bizlerde çalışmamızda sanatsal masal kategorisinde Andersen masalı olan Kibritçi Kızı ele alıp halk masalı ile sanatsal masal arasındaki farklılıkları iki masal karşılaştırması ile birlikte ortaya çıkartmaya çalışacağız.

Danimarkalı yazar Hans Christian Andersen'de (1805-1875) ülkemizde Grimm Kardeşler gibi en çok tanınan masalcılardan biridir. Fakir bir ailede dünyaya gelen Andersen, babasını on bir yaşında iken kaybeder ve çeşitli işlerde çalışmak zorunda kalır. Fakirlik ve yoksulluk ile daha doğduğu anda karşı karşıya kalan yazar, ondaki yeteneği fark eden Danimarka kralı VI. Friedrich sayesinde hem okula hem de üniversiteye gidebilmiştir. Hayal gücü çok yüksek olan Andersen küçüklüğünden itibaren iyi bir oyuncu olmak istemiş ve on dört yaşında Kopenhag'da Kraliyet tiyatrosunda oyuncu, dansçı ve şarkıcı olarak tiyatro sahnesinde yerini almış ama başarısız olmuştur. Tiyatro oyunlarından şiire, gezi yazılarından romana kadar birçok türde eserler kaleme almış ama ülkesinin sınırlarını aşan başarıyı yazdığı masallarla kazanmıştır.

İlk başlarda eleştirmenler tarafından zararlı ve düşüncesizce (<https://www.dbilink.de /2017/04/30/hans-christian-andersen-maerchen/>, Erişim Tarihi: 06.11.2019: 13:31) yazılmış masallar olarak görülmüş ama eleştirmenlerin tepkisi Andersen'in yazmasına engel olmamış ve yazar yazmaya devam etmiştir. Yazdıklarına ve yaşantısına uygun olarak Andersen, *Hayatımın Masalı* adlı otobiyografisinde "Yaşamım zengin, mutlu ve güzel bir masal" gibi ifadesini kullanmıştır.

Gerçekten de yaşantısına bakıldığında tıpkı masallardaki gibi, fakir ayakkabıcı bir baba ve çamaşırcı bir annenin oğlu olarak, yaptıkları, yazdıklarıyla birlikte kendine toplumda saygın bir konum elde eder. (<https://www.planetwissen.de/kultur/literatur/maerchen/pwiehanschristianandersen100.html>, Erişim Tarihi: 06.11.2019: 13:36) Andersen çoğu masalında çocukluğunda karşı karşıya kalmış olduğu açlık, yoksulluk, dışlanmışlık ve ötekileştirilmiş olduğu yaşam deneyimlerini ele almıştır. Hatta *Çirkin Ördek Yavrusu* masalının gerek dış görüntüsü gerekse yaşatlarının onu dışlaması açısından Andersen'in hayatının masalı olduğu bile dillendirilmiştir. (Çev. Eriş, 2019: 9)

Turgut Kurultay, Andersen'in masalı anonim edebiyattan, yazarın yaratıcı olduğu modern edebiyat alanına taşıdığını vurgular. Aynı zamanda halk masallarında olduğu gibi çocuğa iyi huylu, itaatkâr olmanın kısaca ona ders verme gibi bir amacı olmadığını, aksine daha sert acımasız gerçekleri çocuklardan uzak tutmadığını, örneğin ölüm konusunu dile getirmekten çekinmediğini söyler ve şunları ekler:

Ama bunu korkunç bir şey gibi anlatmaz, çocuğun sıcaklık ve sığınma arayışını gözden uzak tutmaz. Yaratığı fanteziler, tipik masallardan farklı olarak çocuk dünyasına uzak değildir. Toplumsal koşullara, insan karakterlerine karşı sıkı eleştiri içerir.(Çev. Atayman, 2017:10)

Soğuktan, açlıktan ölen küçük Kibritçi kızın masalını Andersen 1845 yılında (<https://www.welt.de/kultur/article11903718/Andersens-kleines-Maedchen-mit-den-Schwefelhoelzern.html>, Erişim Tarihi: 06.11.2019: 13:50) ilk defa yayınlar. Andersen kibritçi kızın masalının nasıl oluştuğunu şöyle ifade etmiştir: "Bay Flinch'den içinde üç tane resim olan bir mektup aldım ve bu resimlerden birisini seçip takvim için bir masal yazmam istendi. Seçtiğim resim zavallı küçük bir kibritçi kızın ortaya çıkmasını sağladı." (Berendsohn, Andersen, 1973: 209) Mektubun geldiği tarihin 18 Kasım 1845 olduğu ve hatta ilk ve son kez bir resim eşliğinde masal yazdığı dile getirilir. (<https://oe1.orf.at/hoerspiel/suche/11547>, Erişim Tarihi: 06.11.2019: 13:40)

Masal, yılbaşı akşamı soğukta, ayazda üzerinde kendisini koruyacak kıyafetleri olmadan, yanından gelip geçen insanlara kibrit satmaya çalışan ama kimsenin yılbaşı ruhunu yansıtmayan bir duyarsızlıkla yanından geçip gittikleri küçük, zavallı bir kibritçi kızı anlatır. Üstünde kendisini sıcak tutacak kıyafetlerden yoksun ayaklarında ise annesinden kalma terliklerle evden çıkmış yoksul mu yoksul bir çocuk. Terliklerin tekini karşıdan karşıya arabalara çarpmadan geçmek için koşarken düşürmüş ve diğerini de bir oğlan çocuğu "çocuğum olursa ona beşik yaparım"(Çev. Alpar, 2018: 209) diyerek alay ederek elinden almıştır. Zavallı kız çocuğu gün boyu kibrit satabilmek için dolaşmış, ama bir tane bile kibrit satamamıştır. Çıplak ayakları soğuktan mosmor olmaya başlamış. Bir tane bile kibrit satamadığından, büyük oyuk çatlaklarla dolu olan her tarafı soğuk alan çatı

katındaki bir odalı evine de babasından dayak yiyeceği korkusuyla gide-memiştir. Akşam olmuş, kar yağmaya başlamış, karnı aç, soğuktan don-muş bir şekilde bir ısınmak için sokaktaki iki evin arasına sığınmıştır.

Soğuktan donmak üzere olduğu sırada bütün korkularını bir tarafa bı-rakıp ısınmak için bir kibrit çöpü yakar ve bununla birlikte kendini sıcak bir sobanın hayali içinde bulur. Böylece başlar masalın can alıcı noktası, ısınmak için yaktığı her bir kibrit tanesiyle birlikte neyi hayal ediyorsa onunla ilgili bir hayal dünyasına girer. Kibritin sönmesiyle birlikte sıcak sobada kaybolur. Sonra tekrar hem ısınmak hem de açlığını bastırmak için yakar ve bu kez de üstü lezzetli yemeklerle donatılmış bir masa ve onun üzerinden atlayarak kendine doğru gelen nar gibi kızarmış bir kaz görür. Bir kibrit daha yakar bu kez görkemli, ıslıl ıslıl süslerle ve resimlerle dona-tılmış Noel ağacı görür. Resimlerden almak için elini uzattığında yine kib-rit söner bu hayalindeki bütün Noel mumları yükselerek gökyüzünde yıl-dız olurlar. Yıldızlardan biri kayarak yeryüzüne düşer. Kendisine hep iyi davranmış ve şu anda hayatta olmayan büyükannesinin “bir yıldız kay-dığı zaman, bil ki bir ruh cennete, Tanrı’nın yanına gider” cümlesini ha-tırlar ve “şu anda bir ruh cennete gidiyor” (Çev. Alpar, 2018: 211) diye için-den geçirir. Farklı toplumların inanç kültürlerinde her insanın gökyü-zünde bir yıldızı olduğu ve bir yıldızın kaymasıyla birlikte tıpkı kibritçi kızın düşündüğü gibi yeryüzünde bir kişinin öleceği düşünülür. Platon Timaeus adlı yapıtında ruhların insan vücuduna bürünmeden önce yıl-dızlarda oturduklarını, ölümden sonra da yıldızlara döndüklerini (Çev. Teksoy, 2004: 676) yazmıştır.

Tekrar bir tane daha kibrit yaktığında bu kez ışığın içinde kendisini çok seven büyükannesini görür ve onun da diğerleri gibi kaybolmasından korkarak peş peşe kibrit çöplerini yakarak, ondan kendisini de alıp götür-mesini ister. Gecenin soğuğuna ve karanlığına karşın her taraf o kadar sı-cak ve aydınlıktır ki kendisini, her tarafı ilahi bir ışıkla ve güzellikle dona-tılmış olan büyükannesinin kollarına bırakır. Sonunda küçük kız, büyü-kannesini ile birlikte gökyüzüne sonsuzluğa doğru kanatlanıp uçarlar. Her ruhun saf ışığın merkezi olan gökyüzüne doğru bir kuş gibi uçtuğunu ve böylece sonsuzluğunu yaşayabileceği tanrısal kata ulaşmak çabasında ol-duğunu söyleyebiliriz. İÖ. 9.-8.yüzyılda yaşadığı düşünülen batı edebi-yatına ölümsüz destanları ile iz bırakan Homeros Odysseus destanında ruhun bedenden ayrılmasını şu şekilde aktarır: biri öldü mü, yasadır bu can ayrılır ayrılmaz ak kemiklerden kaslar artık etleri, kemikleri tutmaz

olur, yok eder onları ışıldayan ateşin zorlu gücü, ruh uçar gider kanatlanmış gibi. (Erhat, Kadir, 2008: 202) Ruhun bedenden ayrılması anında daha önceden ölmüş olan sevdiklerimizin tıpkı kibritçi kızda olduğu gibi bizlere eşlik edeceğini ve bizleri beklediği söylenilir. Kutsal metinlerde ve yaygın halk inancında melekler ışıktan ve nurdan yaratılmıştır ve bunlar ölen ruha yolculukları sırasında yardımcı olurlar. Kızıler Emer, meleklerin “anlatılamaz güzellikteki tanrısal ışıklarla harelenmiş, sonsuz bir ışığa ve sevince boğulmuş, hatta bizzat kutsal ışığa dönüşmüş olarak bir yaşam sürdükleri” (Kızıler Emer, 2014: 299) ni ifade eder.

Andersen Melek adlı masalının hemen başında “iyi kalpli bir çocuk öldüğünde cennetten yeryüzüne bir melek inip onu kollarına alır; büyük, beyaz kanatlarını açar, çocuğun sağken sevdiği yerlerin üstünden uçarak onu cennete” (Çev. Alpar, 2018: 41) götürmesine vurgu yaparak, tanrının elçisi olan meleğin yaygın olarak kabul edilen görünümüne ve özelliğine vurgu yapar.

Özellikle kibritçi kız masalında göğe yükselme, büyülü bir şekilde kuş gibi uçma, saf ışık yani yoğun bir ışık huzmesinin alıp kendine doğru çekmesi şeklinde dinsel simgeler kendine yer edinir. Işık huzmesi ya da yoğun ışık Andersen için Tanrı ile bağlantılıdır. (Baumhofer, 2004) Ruhun bedenden ayrılmasıyla birlikte bütün acıları geride bırakmış ve hiç olmadığı kadar mutlu ve yüzünde bir gülümse bırakarak bu karanlık dünyadan aydınlığa göç etmiştir.

Tanrı'nın evinde artık ne soğuk nede açlık vardır. Ertesi gün insanlar, kibritçi kızın nasıl bir mutlulukla büyükannesi ile birlikte uçup melek olduğunu bilmeden, onun yaktığı kibrit çöplerine bakarak, ısınmaya çalışmış zavallıca diyerek onun iki evin arasında soğuktan donmuş cansız bedeniyle karşılaşmış üzülmüşler ve ona acımışlardır. Ama onun ölürken ne kadar güzel hayaller kurduğunu ve mutlu olduğunu kimse bilmemiş ve görmemiştir. Zaten yaşarken de karlı dondurucu bir havada da insanlar onun umutsuzluğuna umut olma ya da yılbaşı akşamı olmasına karşın bir kibrit alarak onu mutlu etme şansları varken, onun elinden tutmamışlardır. Zavallı, küçük kızdaki alacakları kibritle onun belki de bu dünyadaki hayallerine kavuşmalarına aracılık edebilecekleri yerde, onun yanından öylesine umursamadan geçip gitmişlerdir. Böylece soğuktan donmaya başlayan bedeni ile çaresiz küçük kız hayaller kurmaya başlar. Bu hayaller en çok yokluğunu hissettiği sıcak bir soba, yemek ve kendisini çok seven ölmüş olan büyükannedir. Hayal dünyasında ölüme giderken gördüğü

güzellikler, soğuşu, açlığı ve sevgisizliği unutmasını sağlamıştır. Bunların hepsini ölüme adım adım yaklaşırken kavuşmuştur. Bedeninin yaşadığı dışsal soğuk onu içsel sıcak bir hayal âlemine götürür.

Gördüğü her hayal âlemi onun içini, ruhunu ısıtırken aslında acımasız soğuk ve kış mevsimi onun küçücük bedenini ele geçirerek donarak ölmesine neden olmuştur. İnsanların gözünde görünmez olan kibritçi kız ölümü ile yanından geçen insanların kendisini görmesini sağlamıştır.

Andersen küçük yaşlarda çalışmanın, fakirlik ve açlığın ne demek olduğunu, çocukluğunda yaşadığı bu travmaları unutamaz, bu deneyimlerini kanımızca tıpkı incelediğimiz kibritçi kız masalında olduğu gibi bazı masallarının arasına serpiştirmiştir. Hatta Kibritçi kızın, küçüklüğünde kimi zaman yiyeceği olmadan sokaklara terkedilen ve dilendirilmeye zorlanan büyükannesinin çektiği sefaletle bir ağıt niteliğinde olduğu söylenir. (<http://www.pinhanayincilik.com/andersen-masallari10026saffet-gunerselhans-christian-andersen>, Erişim Tarihi: 06.11.2019, 14:55)

Andersen tarafından kaleme alınmış ve soğuktan ölmekte olan küçük bir kız çocuğunun ölüme adım adım yaklaşırken, ruhunun derinliklerinde yaşadığı özlemleri, çocuk kalbini görürüz. Kibritçi kız masalında, soğuk, açlık ve insanların yeni yıl olmasına karşın merhametsizliği ve sevgisizliği sonucunda ölen küçücük zavallı bir kız çocuğunun trajedisine tanık oluruz.

Masaldaki soğukluk aynı zamanda hem mevsimsel hem de kimse tarafından sevilmemenin, güven duygusu içinde hissedilmemenin yalnızlığı ve soğukluğudur. Sevgisiz bir ortamda açlık ve soğuklukla mücadele eden çocuğun kibrit çöplerini yakmasıyla, etrafında oluşan ışıkla birlikte hayalini kurduğu nesnelere ortaya çıkması onun derinlerinde yatan çaresizliğinde yansımasıdır. Işık ve soğuk kelimesi masalda sıklıkla geçer.

Özellikle soğuktan donmaya başlayan çocuk ölüme yavaş yavaş yaklaşırken öbür dünyaya geçiş yapmaya hazırlanan ruhu ve bedeni arasında gördüğü düşlerle gidip gelir. Zaten en son olarak yoğun ışık huzmesini çok sevdiğini ve güven duygusunu kendisine her zaman hissettiren ölmüş büyükannesiyile birlikte görmesi, onun ruhunun bedeninden ayrılarak tanrısal kata ulaştığını gösterir. Gökyüzü her zaman ışık, aydınlık, mutluluk ve huzur verici olarak tanrısal olanla bağlantılır. Kibritçi kızın gördüğü her tezahürün kendi bilincinin yansıması olduğunu söyleyebiliriz.

Kibritçi kız masalında söz konusu edilen zaman, yılın son günü ve akşamıdır. İnsanların sevgiyle birbirlerini mutlu etmek için küçük hediyeler aldığı ve yeni bir yılın ruhunu taşıması gerekli olan insanların umarsızlığı ve bencilliği ile karşı karşıya geliriz. Küçük kızının kendisini çok seven büyükannesi ölmüş, annenin onu terk edip gittiğini ya da öldüğü ile ilgili bilgi verilmezken, babasının acımasız ve şiddet uyguladığını ve onu çocuk olmasına karşı çalıştırdığını öğreniriz. Hiç kimsenin umurunda olmayan uzun bukleli sarı saçları olan bu küçük kız hayatta tek başındadır, hiçbir seçeneği yoktur tanrının kanatları dışında o da ölümdür. Andersen mutsuz biten sonun tesellisi olarak bizlere kibritçi kızın emin ellerde yani tanrısal mekânda büyükannesi ile birlikte olduğunu ve burada artık acının, açlığın, üşümenin olmadığını, aksine sonsuz bir mutluluğun olduğunu hissettirir. Masalın sonu mutlu son değildir ama yine de sonsuz yaşamda tanrının yanında gökyüzünde yani cennette olduğunu düşündürür.

SONUÇ

Birer masal çözümlemesi ile ortaya çıkartmaya çalıştığımız halk masalı ve sanatsal masal arasındaki en belirgin farklılığın anonim değil aksine bir yazar tarafından yazılmış olmasıdır. Halk masalarında olmazsa olmaz “sonsuz kadar mutlu yaşadılar” cümlesi yerine, kibritçi kız masalında “eski yılın son akşamında donarak ölmüştü” şeklinde kendine yer edinmiş ve sonu hüznü bitmiştir. Halk masalarında söz konusu olan kötülüğün cezalandırılması- iyiliğin ödüllendirilmesi, kötü davranılan kahramanların masalın sonunda mutluluğu ve zenginliği yakalaması gibi zıtlıklar Andersen masalında söz konusu değildir. Masalın başlangıcında “bir varmış bir yokmuş evvel zaman içinde” gibi kalıp cümle yerine Kibritçi Kız’da “Korkunç bir soğuk vardı; kar yağıyordu; karanlık çökmeye başlamıştı” şeklinde başlar. Zaman olarak daha önce de değinmiştik 1845 yılında yazılmış, kış mevsimi ve yeni yıl olduğundan bahsettiği için 31 Aralık akşamı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Halk masalarında olmazsa olmaz olan mutlu son sanatsal masalarda her zaman mutlu son olarak karşımıza çıkmaz, bazen mutsuz, trajik biten masallar da söz konusudur, tıpkı incelediğimiz kibritçi kız masalında olduğu gibi. Zaman, mekan bir varmış bir yokmuş diye başlayan cümleler

yerine bazen biraz daha belirgin olduğunu söylemek olanaklıdır. Andersen'in yazdığı masalındaki zaman, yılın son günü, mevsim olarak kış ve kızın öldüğünde ise zaman yeni yılın ilk günüdür. Ülke olarak Andersen'in yaşadığı Danimarka ya da seyahat etmeyi sevdiğinden gittiği Avrupa ülkelerinden birisi olduğunu düşündürür. Pamuk Prenses'de zaman daha uzun yılları kapsar, çünkü annesinin bebek sahibi olma özlemi, doğumu, annesinin ölümü, belirli süre sonra babasının tekrar evlenmesi, babasının ölmesi, ergenliğe girip güzelleşmesi, ormanda cücelerle beraber yaşaması, üvey annenin bunu öğrenmesi, onu öldürmek için üç girişim ve üçüncüde başarılı olması, prensin onu ölüm uykusundan uyandırması, cadının cezalandırılması, prens ile evlenmesi gibi uzun bir süreyi kapsayan birkaç sayfaya sıkıştırılmış mesajlar vardır. Bunlar iyilik ve kötülük, yani halk masallarındaki kişiler ya iyidir ya da kötüdür, kötünün iyi olma, iyinin de kötü olma olasılığı yoktur, her şey siyah beyazdır. Ve masal kahramanı her zaman sabrı ve iyiliği karşısında ödüllendirilir. Kötülük Pamuk Prenses'de cadı olan üvey anneye yüklenmişken, Kibritçi kız da kötülük sadece bir kişiye yüklenmemiştir. Evet, kızına şiddet uygulayan baba belki birinci sırada yer alır ama aynı zamanda küçük zavallı kibrit satmaya çalışan kızın yanından onu umursamadan yeni yıl ruhunu ve anlamını yerine getirmeyen insanlarda baba kadar suçludur. İyilik ve kötülük incelediğimiz iki masalda farklı anlamda karşımıza çıkar. Bütün olumsuzluklara karşı kötülöklere, acımasızlıklara karşı sabır gösteren kahraman ödüllendirilerek bütün kötü günler geride bırakır ve mutluluğu yakalar. Kibritçi kız da mutluluk ve ödöl ona ölüm olarak trajik bir sonla gelir. Ama görmüş olduğu hayallerle okuyucuya Andersen kızın yeni yılın en güzel hediyesini aldığını hissettirmeye çalışır. Bu hediye tanrının cennetidir. Bu dünyada cehennemi yaşamış olan küçük günahsız kız artık öbür dünyada kutsal metinlerin verdiği iletilerde de olduğu gibi sonsuz yaşamda asıl mutluluğun yaşandığı cennettedir. Masalların çoklukla ortaya çıktığı toplumların kültürlerini, geleneklerini, dinsel inançlarını yansıttıklarını söyleyebiliriz. Andersen bu masalında dinsel motiflere yer vermiş ve çocuklarla birlikte yetişkinlere de mesajlar vermeye çalışmıştır kanımızca.

KAYNAKÇA

- Andersen, H. C. (2017). Andersen Masalları, Çev: Zeynep Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Andersen, H. C. (2019). Kibritçi Kız Seçme Masalları. Çev: Çiçek Eriş. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Andersen, H. C. (2018). Seçme Masallar. Çev: Murat Alpar. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- Baumhofer, I. (2004). Erzähltextanalysedes Märchen “Daskleine Mädchen mit den Schwefelhölzern” von Hans Christian Andersen, Grin Verlag. München. <https://www.grin.com/document/89402>
- Berendsohn, W. A. (1973). Hans Christian Andersen. SändigReprintVerlag. Wiesbaden.
- Bilkan, A. F. (2009). Masal Estetiği. Timaş Yayınları. İstanbul.
- Dante. (2014). İlahi Komedy-Cennet. Çev: Rekin Teksoy. Oğlak yayıncılık. İstanbul.
- Graber, G. H. (1988). Kadın Psikolojisi. Çev: Kamuran Şipal. Cem Yayınevi. İstanbul.
- Homer, Odyseia (2008). Çev: Azra Erhat-A.Kadir. Can Yayınları. İstanbul.
- Jung, C. G. (2005). Dört Arketip. Çev: Zehra Aksu Yılmaz. Metis Yayınları. İstanbul.
- Kızıler Emer, F.(2014). Melek İmgesi. Çizgi Kitabevi Yayınları. Konya.
- Propp, V. (2008). Masalın Biçimbilimi. Çev: Mehmet Rifat-Sema Rifat. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- Schödel, S. (2005).Märchenanalysen. Philipp Reclam Jun. Stuttgart.
- Şirin, M. R. (1998). Masal Atlası. İz Yayıncılık. İstanbul.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://www.welt.de/kultur/article11903718/Andersens-kleines-Maedchen-mit-den-Schwefelhoelzern.html>
- <https://oe1.orf.at/hoerspiel/suche/11547>
- <http://www.pinhyayincilik.com/andersen-masallari10026saffet-gunerselhans-christian-andersen>

ARAP KADIN GAZETECİLİĞİ VE DERGİCİLİĞİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ HAYATİ ÖNCEL *

Öz

Milattan önce gazetecilik alanında tarihte bilinen ilk milletin Çinliler olduğu, Romalıların da günlük gazete çıkardıkları kaynaklarda tespit edilmiştir. Modern gazetecilik, 15. yüzyılın ortalarında Almanya'da görülürken; günümüzdeki bilinen şekliyle ise Venedik'te *Gazetta* adıyla ortaya çıkmıştır (1536). İlk Arap gazetesi 1828 yılında Mehmed Ali Paşa tarafından *el-Vekâ'i'u'l-Mışriyye* adıyla çıkarılmıştır. Arap dünyasında kadın yayıncılığı, gazeteciliğin gelişmesinden sonra olmuştur. 1892'de İskenderiye'de Hind Nevfel tarafından çıkarılan *el-Fetâtu* (Genç Kız) dergisi Arap dünyasında çıkarılan ilk kadın dergisidir. Celîle Temrhân, Arap dünyasının ilk kadın gazetecisi sayılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap kadın gazeteciliği, Arap kadın dergiciliği, Arap kadın gazeteleri, Arap kadın dergileri.

ABSTRACT

It has been proved by the sources that the Chinese were the earliest journalists and that the Romans published daily newspapers. Modern journalism was first seen in the mid-15th century in Germany and later in Venice under the name of *Gazetta* in 1536. The first Arabian newspaper published by Mehmed Ali Pasha was *el-Vekâ'i'u'l-Mışriyye* in 1828. In the

* DR. ÖĞR. ÜYESİ HAYATİ ÖNCEL, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Arabic Language and Literature. Email: hayationcel@hotmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5023-8338>. (Makale Geliş Tarihi: 20.08.2019/ Kabul Tarihi: 29.08.2019).

Arabian world, female journalism appeared after development in traditional journalism were seen el-Fetat, published by Hind Nevfel in İskenderiye in 1892, is the first women's magazine in Arabian world. Celile Temrhan is considered to be the first female journalist of Arabian World.

Keywords: Arab women journalism, Arab women magazine publishing, Arab women newspapers, Arab women magazines

چکیده

در منابع تاریخی چینی ها به عنوان اولین ملت در زمینه روزنامه نگاری قبل از میلاد و رومی ها نیز با اطلاعیه های روزانه ذکر شده اند. روزنامه نگاری مدرن در میانه های سده 15 در آلمان انجام شده است و به شکل امروزی در ونیز با نام (Gazetta) به تحریر درآمده است (1536). اولین روزنامه عربی در سال 1828 توسط محمد علی پاشا و با عنوان الوابع المشریه منتشر شده است. در دنیای عرب نویسندگی زندان پس از توسعه روزنامه نگاری رخ داده است. در سال 1892 الفتات (دختر جوان) اولین روزنامه زنان می باشد که توسط هند نوفل در اسکندریه چاپ شده است. جلیله تمرهان اولین روزنامه نگار زن دنیای عرب می باشد.

کلید واژه ها: روزنامه نگاری زنان عرب، مجله نگاری زنان عرب، روزنامه های زنان عرب، مجلات زنان عرب

Giriş

Gazetecilik alanında tarihte bilinen ilk milletin M.Ö. 911 yılında Çinliler olduğu bilinmekle birlikte, Romalıların da M.Ö. birinci asırda günlük gazete çıkardıkları vakidir.

Modern gazetecilik, 15. yüzyılın ortalarında Almanya'da görülürken, günümüzdeki bilinen şekliyle ise Venedik'te 1536'da *Gazetta* adıyla ortaya çıkmıştır.

Fransızlar, 18. yüzyılın sonlarında Mısır'da kaldıkları sürede (1798-1801) *La Decade Egyptienne* (Mısır Onluğu) ve *Le Courier d'Egypte* (Mısır Postası) adında iki gazete çıkarmışlardır. Mehmed Ali Paşa da 1828 yılında ilk Arap gazetesi *el-Vekâ'i'u'l-Mışriyye*'yi çıkarmıştır. Bu gazete önce

Arapça, sonra Arapça-Türkçe, daha sonra da sadece Arapça olarak yayınlanmaya devam etmiştir.¹ Önceleri “el-Vekâ’i” ismi kullanılırken bugünkü manada gazetecilik ismini “eş-Şihâfe” olarak kullanan ilk kişi Necîb Haddâd (1867-1899) olmuştur.²

Aşağıda başlangıçtan itibaren Arap dünyasında yayınlanmış olan Arap kadın gazete ve dergilerinin isimleri, yayın yılları ve yerleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

ARAP KADIN GAZETECİLİĞİ VE DERGİCİLİĞİ

İslam ülkelerinde gazetecilik çalışmaları, siyasî, sosyal ve ekonomik sebeplerden dolayı Avrupa’dan çok sonraları başlamıştır. Her ne kadar Fransızların 18. yüzyılın sonlarında Mısır’da gazete çıkardıkları söylene de bundan önce de örneğin: İstanbul’da 1795’te Fransız Büyükelçiliği tarafından, elçilik yayın organı olarak çıkarılan *Le Bulletin de Nouvelles*, bir sene sonra da *La Gazette Française de Constantinople* gibi yayınlar çıkarıldığını görmek mümkündür.

Fransızlar, 1800 yılında Mısır’da Arapça-Fransızca olarak çeşitli iç-dış haberlerin, hükümet işlerinin, divanların çalışmalarının ve ilmî konuların yer aldığı *et-Tenbih* isiminde bir gazete çıkarmışlardır.³

Daha sonraları Mısır’da yerel yöneticiler tarafından değişik adlarda gazeteler yayınlanmıştır. Bu yöneticilerin ilki Mehmed Ali Paşa’dır. Mehmed Ali Paşa, Mısır’da pek çok alanda bir dizi ıslahat çalışmalarına teşebbüs etmiştir. Paşa, yapılan çalışmaların taşradan merkeze, merkezden de taşraya hızlı haber akışı olması ve yönetici kadrosunun kendi uygulamaları doğrultusunda yönlendirmenin gerekliliğine olan inancından olacak ki, bu amaçla *Dîvânü'l-Curnâl*’i kurdurmuştur. *Dîvânü'l-Curnâl*, gerek ülkenin değişik yörelerindeki alt kuruluşlarından ve gerekse diğer devlet

¹ Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*, I-IV, Beyrut 1996, IV, 53-54.

² Muştafâ ‘Âşûr, “eş-Şihâfetu’n-nisâ’iyye fi’l-‘âlemi’l-‘Arabî”, Erişim tarihi: 13.08.2012, <http://sada.pagesperso-orange.fr/alonyWEB2007/cultures/journale.htm>.

³ Nesimi Yazıcı, “Vakayi-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 2, Ankara 1991, s. 267-268, Erişim tarihi: 20.03.2012, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/834/10558.pdf>.

birimlerinden buraya intikal eden haber ve raporları, kendisine verilen talimat doğrultusunda düzenler, sonra da bunları birer haber bülteni haline getirerek 1826'larda *Curnâlu'l-Hîdîv* ismiyle Türkçe-Arapça neşrederdi. Paşa, *Curnâlu'l-Hîdîv*'in dar bir çerçevede kalması ve daha geniş kitlelere ulaşması için daha sonra *el-Vekâ'i'u'l-Mışriyye*'yi çıkaracaktır. Avrupa kamuoyu içinse, İstanbul'da çıkarılan *Takvim-i Vekayi*'nin Fransızca nüshası *Le Moniteur Ottoman* (1831) benzeri *Le Moniteur Egyptien*'i çıkarmıştır (1833).⁴

Arap dünyasında kadın yayıncılığı, genel anlamda gazeteciliğin gelişmesinden bir süre sonra olmuştur. Bu yayınların konusu, başlangıçta kadının aleyhindeki bazı sosyal gelenekler ile mücadele ve kadının isteklerinden ibaretti. Kadınlar adına başlatılan yayıncılığın hedefi ise, ister kadının haklarını elde edebileceği İslamî öğretilere dönmek olsun, ister Doğulu kadının Batılı kadına benzemesi için çalışılan Batılılaştırma projesi olsun, kadını kalkındırma ve yükseltme planı idi. Kadın yayıncılığı, kadını kalkındırmada ve problemlerini müdafaada ilk öncülerin çabalarını gündeme taşımaktaydı. Kadın yayıncılık alanında genellikle ilk öncülerin Şamlı özellikle de Lübnanlı Hristiyan kadınların olduğu göze çarpmaktadır.

Kadın yayıncılığı, ortaya çıkışından ve özellikle Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını elde edişlerinden kısa bir süre sonra genel manada kadın problemini ele almak yerine moda, makyaj, çocuk gibi kadının günlük yaşam özellikleriyle ilgilenmeye başlamıştır. Mustafa 'Âşûr, buna sebep olarak öncü kadınların kadın yayınlarında dile getirdikleri kadının eğitimi, oy kullanması, kamusal alanda çalışması gibi pek çoğunun gerçekleşmiş olmasını göstermektedir. Kadın hareketinin gelişmesiyle birlikte kadın yayıncılığının da erkeklerin yönetimindeki yayınlara benzemeye başlamıştır.⁵

Arap dünyasının her tarafında kadının özgürlüğü için çağrılar yapılmasından sonra Arap kadını basın yoluyla özgürlüğünü, eğitimini ve hayatta erkekle beraber mücadele etmeyi talep etmeye başlamıştır. Kendilerine eğitim imkânı sunulan çevrelerde yetişen Lübnanlı özgür kadınlar bu

⁴ Nesimi Yazıcı, s. 268.

⁵ Muştafâ 'Âşûr, Erişim tarihi: 13.08.2012, <http://sada.pagesperso-orange.fr/along WEB2007/cultures/journale.htm>.

adımı atmışlar yani Lübnan'da ve başka yerlerde sosyal ve fikrî aktiviteler düzenlemişlerdir.⁶

Arap kadını özellikle Suriyeli kadınlar dergi çıkarma hususunda çok cesaretli davranmışlardır. 1892 ve 1940'lı yıllar arasında Kahire, İskenderiye, Şam, Humus, Halep, Beyrut, Cezayir, Bağdat, New York ve Paris gibi şehirlerde kırkın üzerinde dergi ortaya çıkmıştır.⁷

Mısır toplumunda, geleneklere göre kızların okula gitmesi ayıp sayılmaktaydı. Ama yine de Şamlı kadınların, Türkler'in ve yönetici konumunda olanların kızları gibi sınırlı sayıda kadın eğitim alabilmişti. Bununla birlikte, eğitim alan ve gazetecilikle işgal eden kadınlar da mevcuttu.⁸

Hal böyle olunca Mısır, kadın yayıncılığının ilk ortaya çıktığı ülke olmuştur. 20 Kasım 1892'de İskenderiye'de Lübnanlı Hind Nevfel (1875-1957) tarafından çıkarılan *el-Fetâtu* (Genç Kız) dergisi Arap dünyasında çıkarılan ilk kadın dergisidir.⁹ Dolayısıyla Hind Nevfel, kadın dergisi yayınlayan ilk Arap kadını da olmaktadır. Kadın dergisi çıkmadan önce de kadının, dergide yazılar yazdığı görülür. Örneğin: Mehmed Ali Paşa'nın kurduğu ebe okulundan mezun olan Arap dünyasının ilk kadın gazeteci yazarı olan Celîle Temrhân, ilk kadın dergisinin yayınlanmasından 27 yıl önce *Ya'sûbu't-tıbb* dergisine bilimsel makaleler yazmaya başlamıştır (1865).¹⁰

el-Fetâtu adlı derginin yazı işleri müdiresi olan Hind Nevfel, dergiyi okuyuculara "ilmî, tarihî ve nüktedan bir dergi" olarak takdim etmiş ve "siyasî işlere, dinî tartışmalara girmek ve kadın için faydasız mevzularda araştırma yapmak gibi bir hedeflerinin" olmadığına vurgu yapmıştı. Bu

⁶ Hanîfe el-Ĥaĥîb, *Târîhu tetavvuri'l-hareketi'n-nisâ'iyye fi Lubnân ve'rtibâtuha bi'l-âlemi'l-Arabî (1800-1975)*, Beyrut 1984, s. 90.

⁷ 1892'den 1946'ya kadar çıkan dergi isimleri, neşredenler ve yayın yerleri listesi için bkz. Hanîfe el-Ĥaĥîb, s. 91-93.

⁸ Kerîme Ĥasan, "Râ'idât şahafiyât min zemen fât", *el-Mışriyyu'l-yevm*, Sayı: 670, (Yayın Tarihi: 14 Nisan 2006), Erişim tarihi: 16.01.2013, <http://today.almazryalyoum.com/article2.aspx?ArticleID=13068>.

⁹ Muştafâ 'Âşûr, Erişim tarihi: 13.08.2012, <http://sada.pagesperso-orange.fr/alongyWEB2007/cultures/journale.htm>.

¹⁰ Kerîme Ĥasan, "Râ'idât şahafiyât min zemen fât", *el-Mışriyyu'l-yevm*, Sayı: 670, (Yayın Tarihi: 14 Nisan 2006), Erişim tarihi: 16.01.2013, <http://today.almazryalyoum.com/article2.aspx?ArticleID=13068>.

dergi bünyesinde pek çok erkek ve kadın yazar çalışmıştır. Bu yazarların öncüsü de Zeynep Fevvâz (1846 veya 1860-1914) olmuştur.¹¹

40 sayfaya yakın olarak yayınlanan *el-Fetâtu* dergisinin Arap dünyasında geniş bir şöhret yakalamasından dolayı Hind Nevfel'e "Ummu'ş-şahafiyyât" (Kadın Gazetecilerin Annesi) lakabı verilmiştir. Dergi, geçmişte ve Orta Çağ'da kadının konumu ile ilgili makaleler neşretmiş, derginin çıktığı zamanla geçmişteki kadının durumu arasında karşılaştırma yapmıştır. Hind Nevfel, ailevî sebeplerden dolayı 6. sayıdan sonra bir süre yayınına ara vermiş, 1894 yılının başlarında da dergi, tamamen yayın hayatını noktalamıştır.

Daha sonra dergiler ard arda çıkarılmaya başlanmıştır. *el-Fetâtu* dergisinin sona ermesinden iki yıl sonra 1896'da Kahire'de Lûyizâ Habbâlîn tarafından aylık, ailevî ve ilmî bir dergi olan *el-Firdevs* çıkarılmıştır. 1896'da yine Lübnanlı Selîm Serkîs tarafından ayda iki defa yayınlanan *Mir'âtu'l-ḥasnâ'* çıkarılmıştır. Bu derginin ömrü bir yıl kadar sürmüştür.¹²

31 Ocak 1898 yılında İskenderiye'de ilmî ve edebî bir dergi olan *Enîsu'l-celîs* yayınlanmıştır. Derginin sahibi, Aleksandrâ Afrînû (1872-1927)'dur.¹³ Afrînû, spor, binicilik ve avcılığa da ilgi duymuştur. "İlmî, edebî ve eğlenceli bir kadın dergisi" olarak neşredilen *Enîsu'l-celîs* dergisinde, evlilik, kadının eğitimi, boşanma, çok eşlilik, kadın ve siyaset konularında araştırma yazıları yer almıştır. 1898 yılında dergide yayınlanan istatistiksel bir makalede, "Mısır nüfusunun on milyona ulaştığını bunların dört milyonunun çocuk ve üç milyon kadının -erkek sayısı da aynıdır- bulunduğunu söyler. Bu üç milyon kadının otuz bir bini öğrencidir ve yüzde bire tekabül eder. Bu sayıdan yabancı kadınlar çıkarıldığında okuma bilen kadın oranı binde

¹¹ Enver el-Cundî, *Edebu'l-mer'eti'l-'Arabiyye: tetavvuruh ve a'lâmuh*, tsz., s. 35.

¹² Muşafâ 'Âşûr, Erişim tarihi: 13.08.2012, <http://sada.pagesperso-orange.fr/alonyWEB2007/cultures/journale.htm>.

¹³ 1872 yılında Beyrut'ta dünyaya gelen Afrînû, ailesiyle birlikte Mısır'a göç etmiş ve İskenderiye'deki okullarda eğitim görmüş, Arap edebiyatından başka Fransız ve İtalyan edebiyatlarını da öğrenmiştir. 1903 yılında Sultan Abdülhamid kendisine "Şefkat Madalyası" vermiş, 1900 yılında da İran Şahı Mużaffer ed-Dîn kendisine "Kevkebu'ş-şark" (Doğunun Yıldızı) lakabını vermiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Hanîfe el-Ḥatîb, s. 96-97; 'Îsâ Fettûh, *Edîbât 'Arabiyyât: Siyer ve Dirâsât*, Şam 1994, s. 23-24; Muḥammed et-Tuncî, *Mu'cemu a'lâmi'n-nisâ'*, Beyrut 2001, s. 28; Emîlî Fâris İbrâhîm, *el-Hareketu'n-nisâ' iyyetu'l-Lubnâniyye*, Beyrut tsz., s. 107-108.

beş olarak" yer almaktadır. *Enîsu'l-celîs* dergisi, Kâsım Emîn'in *Tahrîru'l-mer'e* (1899) adlı kitabı yayınlandığında kendisine destek olmuştur. Dergi, on yıl boyunca (1898-1908) yayın hayatını sürdürmüştür.¹⁴

1899 yılında ayda iki defa çıkarılan edebî dergi *el-Âile*, Lübnanlı Yahudi Esther Moyal Azhari tarafından neşredilmiş ve 1904 yılında aynı isimle bu dergi gazeteye dönüştürülmüştür.¹⁵

Yine gazeteciliğin ve kadın hareketinin en önemli öncülerinden birisi olan Lebîbe Hâşim (1882-1952), Arap kadınının problemlerini ve vatanının durumlarını gazete sayfalarında dile getirmiştir.¹⁶ Tam adı Lebîbe bint Nâşîf Mâdî, eşinin adı da 'Abduh Hâşim'dir. Lübnan'dan ailesiyle birlikte Mısır'a göç etmiş ve orada İbrâhîm el-Yâzîcî'nin öğrencisi olmuştur.¹⁷ 1896'da *es-Sureyyâ*,¹⁸ *Enîsu'l-celîs* gibi dergilerde yazılar yazmış; kadının özgürleşmesi ve yükselmesi için çalışacak bir kadın derneğinin kurulması için de ilk isteklilerden birisi olmuştur. Lebîbe Hâşim'in 15 Ekim 1906 yılında Kahire'de yayınlamaya başladığı *Fetâtu's-şarq* adlı dergisi,¹⁹ -kendisinin ilim, edebiyat, tarih, toplum, eğitim, ahlâk, sanat, spor gibi alanlarda yazılar yazmasının etkisiyle- ilmî, edebî ve tarihî özellikle de Doğu'da neşredilen gerçek kadın dergisi olmasını sağlamıştır. Edebî çalışmalarını sadece Mısır'da yapmamış, Lübnan'da kaldığı esnada okullarda verdiği dersleri daha sonra *Fetâtu's-şarq* dergisinde yayınlamıştır. 1921'de gittiği Şili Cumhuriyeti Santiago şehrinde *eş-Şarq ve'l-Ğarb* dergisini kuran (1923) Lebîbe Hâşim, bir yıl sonra Mısır'a döndüğünde *Fetâtu's-şarq* dergisini yeniden çıkarmaya başlamıştır.²⁰

Lebîbe Hâşim, *Fetâtu's-şarq* adlı dergisini çıkarmadaki hedeflerini şu dört maddeyle açıklamıştır:

¹⁴ Enver el-Cundî, s. 37-39.

¹⁵ Muştafâ 'Âşûr, Erişim tarihi: 13.08.2012, <http://sada.pagesperso-orange.fr/alongyWEB2007/cultures/journale.htm>.

¹⁶ Kerîme Hasan, Erişim tarihi: 16.01.2013, <http://today.almasryalyoum.com/article2.aspx?ArticleID=13068>.

¹⁷ Mu'essesetu'r-Risâle, *Terâcimu 'a'lâmi'n-nisâ'*, (ed. Rıdvân Da'bûl), Beyrut 1998, s. 396-397.

¹⁸ Hâşim, 1896'da Kahire'de çıkan *es-Sureyyâ* dergisine Lebîbe Mâdî imzasıyla makale yazmıştır. Enver el-Cundî, s. 44-45.

¹⁹ Kerîme Hasan, Erişim tarihi: 16.01.2013, <http://today.almasryalyoum.com/article2.aspx?ArticleID=13068>.

²⁰ Hanîfe el-Hafîb, s. 100-101.

1. Kadını, edebî, ilmî ve sosyal yönden geliştirme, eş ve anne gibi evdeki konumuna destek olma.
2. Kadının ilk yerinin ev olduğunu dikkate alarak, ev idaresini ve işlerini yerine getirmesinde yardımcı olmak.
3. Kadının faydalı bir üye olarak toplumda yer alması.
4. Kadın okullarının ve öğrenen değil de seçkin kadın sayısının artmasını istemek.

Fetâtu's-şarık dergisinde, Halîl Muţrân, Selîm 'Abdulahad, Kıstâkî Humuşî, Necîb Hevâvînî ve Zeynep Fevvâz gibi şöhretler²¹ yazılar yazmışlardır. Lebîbe Hâşim, 1937 yılına kadar yazı yazmaya ve 1939 yılına kadar²² da *Fetâtu's-şarık* dergisini (otuz dört yıl) çıkarmaya çalışmıştır.²³

İlk sendikalı kadın gazeteci, ilk siyasetçi kadın yazar, siyasî bir gazetesinin ilk kadın yazı işleri müdüresi,²⁴ aynı zamanda feminist,²⁵ Arapça'nın yanında Fransızca ve İtalyanca bilen Mısırlı kadın Munîra Şâbit (1902-1967), Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra makalelerini *el-Ehrâm* gazetesinde "Havâtîr şâira" (Asi düşünceler) başlığıyla yayınlamış ve ismini M. S. olarak kısaltmış, daha sonra "en-Nisâ' ve's-siyâse" (Kadınlar ve siyaset) başlığını kullanarak 1924 yılında açık ismiyle ilk makalesini yazmıştır. 1925 yılında Arapça ve Fransızca *el-Emel* dergisini çıkaran Şâbit, ilk sayısında "Emelî fi'l-hayât" (Hayattaki beklentim) başlığıyla bir makale yazmıştır.²⁶ Aynı yıl umut manasına gelen *L'Espoir* gazetesini çıkarmıştır.²⁷ 1927 yılında evliliği sebebiyle *el-Emel*'e kısa bir ara vermek zorunda kalmış, kısa

²¹ el-Haţîb; Verde el-Yâzicî, Corcî Bâz, 'Affe Kerem, Şiblî Şumeyyil ve Muştafâ Şadık er-Râfî'î gibi isimlerin dergide yer aldığını söylemektedir. Hanîfe el-Haţîb, s. 99.

²² el-Haţîb, derginin 1935 yılına kadar yayın hayatını sürdürdüğünü söylemektedir. Hanîfe el-Haţîb, s. 101.

²³ Enver el-Cundî, s. 41-45.

²⁴ Kerîme Hasan, Erişim tarihi: 16.01.2013, <http://today.almasryalyoum.com/article2.aspx?ArticleID=13068>.

²⁵ Yûsuf Es'ad Dâğir, *Meşâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye*, I-IV, Beyrut 1972-1983, IV, 678.

²⁶ Enver el-Cundî, s. 63; Joseph Zeydân, *Meşâdiru'l-edebî'n-nisâ'îyyi'l-âlemi'l-Arabîyyi'l-hadîs (1800-1996)*, Beyrut 1999, s. 164.

²⁷ Yûsuf Es'ad Dâğir, IV, 678.

süren evliliğinden sonra *el-Ehrâm'*a dönmüş ve aylık olarak *el-Emel'*i ömrünün sonundan kısa bir süre öncesine kadar çıkarmaya devam etmiştir.²⁸

Mısırlı bir kadın tarafından çıkarılan ilk kadın dergisi ise, 1907'de Cemîle Hâfiz'in neşrettiği *er-Reyhâne* isimli dergidir. Aylık olarak yayınlanan bu dergi, 1908'de gazeteye dönüştürülmüş, bir süre sonra da malî sebeplerden dolayı yayın hayatını noktalamıştır. Ancak Mısırlı kadınlar bundan sonra da gazete ve dergi çıkarmayı sürdürmüşlerdir: Fâtıma Ni'met Râşid'in 1908'de neşrettiği ve *Cem'iyyetu terkiyeti'l-mer'e* isimli ilk kadın derneğinin kurulması için çağrılarda bulunan *Terkiyeti'l-mer'e* adlı dergi ile 1908'den 1925 yılına kadar yayın hayatını sürdüren ve Melike Sa'd tarafından çıkarılan aylık *el-Cinsu'l-laîf* gibi dergileri sayabiliriz.

Mısırlı kadınların sanat dünyalarını zenginleştirmek ve el becerilerini geliştirmek için yayınlanan dergiler de bulunmaktadır. Kadınlara el işi öğretilmesi ile ilgili ilk dergi *el-A'mâlu'l-yedeviyye li's-seyyidât* adıyla 1908 yılında Kahire'de yayınlanmıştır. 1930 yılında Tufide 'Allâm'ın neşrettiği *Cem'iyyetu's-şâbbâti'l-Mısrıyyât* adlı derneğin faaliyetlerini anlatan *Um-mehâtu'l-mustakbel* dergisi meslekî dergiler kategorisinde zikredebiliriz. Munîrfâ Şâdık'ın kızların eğitimi, aynı zamanda moda, spor, ev idaresiyle ilgili konulara değinen *et-Tâlîbe* dergisi (1938), yayın hayatı dört yıl kadar kısa süren, kadınlara güzellik sanatını öğreten Fâtıma Râşid'in çıkardığı *Şîk* dergisi (1941) gibi kadınlara el işi, ev idaresi yanında onları sosyal işlere de yönlendiren dergiler yayınlanmıştır.²⁹

1910 yılında, kadına dinî haklarının iade edilmesini isteyerek kadının eğitimine şiddetle karşı çıkan Suleymân Aḥmed Mehrân tarafından haftada iki defa yayınlanan *el-'Afâf* adlı dergi 13 yıl süresince yayınlanmıştır. Yayınlandığı esnada Mısır'daki kadın hareketinin âdeta bir bülteni gibi işlev yürüten Hudâ Şa'râvî'nin Belsem 'Abdumelik'le ortaklaşa çıkardığı *el-Mer'etu'l-Mısrıyye* dergisi (1920), pek çok kadın yazarı bünyesine alarak yazılarına yer vermiştir. Hudâ Şa'râvî'nin 1937'den 1940 yılına kadar çıkardığı resimli, ayda iki defa yayınlanan *el-Mısrıyye* adlı bir başka dergisi de kadının özgürleşmesini destekleyen görüşlere yer vermiştir. Kadın yayıncılığında önemli bir yeri olan bir başka kadın da Nebeviyye Mûsâ, 1923

²⁸ Randâ Ebu'd-Deheb, "Munîra Sâbit: 'Amîdetu'n-nisâ'i'r-râ'idât", Erişim tarihi: 01.11.2011, <http://nwrcegypt.org/?p=508>.

²⁹ Muştafâ 'Âşûr, Erişim tarihi: 13.08.2012, <http://sada.pagesperso-orange.fr/alonyWEB2007/cultures/journaled.htm>.

yılında *Terkiyetu'l-fetâti* dergisini çıkarmış, dergisinde kadın işlerini araştıran yazılara yer vermiş ve dergiyle aynı adı taşıyan derneğin faaliyetlerini neşretmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar düzenli olarak yayınladığı bu dergiden sonra Nebeviyye Mûsâ, haftalık siyasî bir dergi olan *el-Fetâtu* dergisini (1937) çıkarmıştır. 1943 yılına kadar yayınlanan bu dergi, karikatür sanatıyla ilgili ilk periyodik kadın dergisi unvanına da sahiptir.

Mısır'da İslamî kadın dergileri de yayınlanmıştır. Bunlardan en önemlisi 1921 yılında Lebîbe Aḥmed tarafından yayınlanan edebî, kültürel ve sosyal bir dergi olan *en-Nahḍatu'n-nisâ'iyye*'dir. Bu dergi İslamî görüşe sahip 'Âişe 'Abdurrahmân gibi pek çok kadın yazarın yazılarına yer vermiştir.³⁰

Lebîbe Aḥmed, *en-Nahḍatu'n-nisâ'iyye* adlı dergisinin ilk sayısına şu hikmetli beytiyle başlamıştır (Remel):

لَا يَمُوتُ الشَّعْبُ مَا دَامَتْ لُحَاهُ فَاؤَةُ الْجِنْسِ نَيْنُ تَسْعَى لِأَعْمَلِ

"Bir halk, her iki cinsin (kadın ve erkek) say ü gayreti devam ettiği sürece ölmez."

1921-1939 yılları arasında on sekiz yıl kadar çıkarılan *en-Nahḍatu'n-nisâ'iyye* dergisinin ilk sayısında Lebîbe Aḥmed, kadın ve erkeğin milletin yükselmesinde ve kemâl noktasına ulaşmasında güçlü iki faktör olduklarını söyler.³¹ Ayrıca bu kategoride 1990 yılında yayınlanan *Hâcer*³²; Zeynep el-Gazâlî tarafından haftalık olarak yayınlanan dinî, siyasî içerikli *es-Seyyidâtu'l-Muslimât* (1951) adlı dergileri sayabiliriz.³³

Zeynep Abdulhamîd'in İskenderiye'de yayınladığı günlük kadın gazetesi *el-Cihâd* (1924), ilk kadın gazetesi kabul edilmektedir. Ancak kısa sürede yayın hayatını kapatmıştır. 1955'te yayınlanan *Ḥavvâ'u'l-cedîde*, daha sonra sadece *Ḥavvâ'* ismiyle uzun seneler yayın hayatını sürdürmüş ve sürdürmektedir de. Günlük haberlerden bahseden *Hiye* (1964), Mısır'da ve Arap dünyasında yüksek kadın yayınlarından sayılan *el-*

³⁰ Muştafâ 'Âşûr, Erişim tarihi: 13.08.2012, <http://sada.pagesperso-orange.fr/alonyWEB2007/cultures/journale.htm>.

³¹ Enver el-Cundî, s. 57-58.

³² Muştafâ 'Âşûr, Erişim tarihi: 13.08.2012, <http://sada.pagesperso-orange.fr/alonyWEB2007/cultures/journale.htm>.

³³ İsmâ'îl İbrâhîm, *es-Şihâfetu'n-nisâ'iyye fi'l-vaṭani'l-'Arabî*, Kahire 1996, s. 29.

Ehrâm'ın neşrettiği *Nişfu'd-Dunyâ* (1990), sayıları on binlere ulaşan, Emânî Ebu'l-Fağl tarafından çıkarılan ve kadın problemleriyle ilgili yazılar yayınlanan haftalık araştırma dergisi *el-Mer'e ve'l-ħadâra* gibi Mısır'da çıkarılan en önemli kadın yayınlarından bazılarıdır.³⁴

Sudan'da gazeteciliğin tarihini belirlemede araştırmacılar farklı görüşler belirtmişlerdir. Bazıları, 1899 yılında ilk sayısı yayınlanan *el-Câzite* isimli gazeteyi; bazıları da ilk sayısı 1903 yılında Pazartesi ve Perşembe günleri olmak üzere Mısır'daki *el-Muħaṭṭam* gazetesi sahiplerince haftada iki defa yayınlanan *Şahîfetu's-Sûdân* (Sudan Gazetesi) olduğunu ileri sürerek Sudan gazetecilik tarihini belirlemeye çalışmışlardır. Sudan'da çıkarılan ilk kadın dergisi *Bintu'l-vâdî*'dir. 1946 yılında Ermeni asıllı Sudanlı Tekvî Sarkisyan tarafından aylık, edebî ve sosyal olarak çıkarılan bu kadın dergisi, Sudanlı kadınların problemlerini gündeme taşımada ve kadın yazarların gazetelere yazı göndermelerini sağlamada Sudanlı kadın için âdeta bir okul olmuştur. Bu kadın dergisinde, kadınlar tarafından yazılan bazı makale ve haberlerin yayınlanması dışında erkek yazarlar tarafından ele alınan yazılar yayınlanmıştır. Dergi, yaklaşık iki yıl kadar neşredildikten sonra maddî sebeplerden dolayı kapanmak zorunda kalmıştır.³⁵

Sadece kadınların yazılar yazdığı ilk kadın dergisi de 1955 yılında Fâṭıma Aḫmed İbrâhîm tarafından çıkarılan *Şavtu'l-mer'e* adlı dergidir. Dergi, millî duyguları ateşlemede ve kadınları bilinçlendirmede öncü rol oynamıştır. Aylık olarak çıkarılan bu dergi, Sudanlı kadınların siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel problemlerini ifade etmede önemli bir rol üstlenerek, 1969 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

1956 yılında Hâce Kâşif Bedrî tarafından *el-Kâfile* ve Su'âd el-Fâtih el-Bedevî tarafından *el-Menâr* adında iki kadın dergisi neşredilmiştir. Siyasî ve kültürel problemler çerçevesinde kadın problemini ele alan *el-Kâfile* dergisi, yayınlanmasından bir yıl sonra kapanmıştır. Aylık yayınlanan *el-Menâr* dergisi bir yılın sonunda yayın hayatını noktalamışsa da sekiz yıl sonra Süreyyâ İmbâbî tarafından tekrar çıkarılmaya başlanmış ve 1983 yılına kadar yayını devam etmiştir.

³⁴ Muşafâ 'Âşûr, Erişim tarihi: 13.08.2012, <http://sada.pagesperso-orange.fr/alonyWEB2007/cultures/journale.htm>.

³⁵ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 39.

Bunların dışında Sudan'da yayın hayatı çok kısa süren kadın dergileri de yayınlanmıştır. 1969-1970 yılları arasında kadının yer almadığı bir heyetçe çıkarılan *Ḥavvâ'u'l-cedîde*; 1983-1984 yılları arasında yayınlanan *Nisâ'u's-Sûdân* dergisi; 1984 yılında yayınlanmaya başlayan *el-Aḥfâd* dergisi ve 1990 yılında yayınlanan aile ve toplum dergisi olan *İzze*, sayabileceğimiz diğer kadın dergileridir.³⁶

Lübnan'da kadın dergilerinin başlangıç tarihiyle ilgili olarak tarihçiler farklı tarihler vermektedirler. Bazı tarihçiler, Lübnanlı olup çeşitli Arap ülkelerinde çıkarılan kadın dergilerinin dikkate alınmasını istemektedirler. Dolayısıyla Lübnanlı Hind Nevfel'in 1892'de Mısır'da çıkarttığı *el-Fetâtu* dergisinin, Arap dünyasında çıkarılan en eski dergi kabul edildiğinden, başlangıç tarihi olarak bu tarihi vermektedirler.³⁷ Bazıları da çeşitli Arap ülkelerinde her ne kadar Lübnanlılar tarafından kadın dergileri çıkartılmış olsa da, bu durumun çıkarıldıkları ülkenin şartları ve insanları dikkate alındığını söyleyerek önceki görüşe karşı çıkmaktadırlar. Lübnan'da ilk kadın dergisi ise, 1909 yılında çıkarılmıştır. Aylık, edebî, ahlâkî ve toplumsal olarak Corcî Nikola Bâz tarafından çıkarılan *el-Ḥasnâ'* dergisi, yayın hayatını üç yıl kadar devam ettirdikten sonra 1912 yılında kapanmıştır.³⁸

Lübnan'da ve Mehcer'de Arap kadınının uyanışı için çalışan gazeteci ve romancı 'Afife Kerem (1883-1924?)³⁹'in babası, uzun yıllar Osmanlı ordusunda doktorluk yapan Yûsuf Mîḥâyil Kerem ve annesi Viromena Ḥabîb Stephan'dır.⁴⁰ 1911 yılında *el-Mer'etu's-Sûriyye*, 1912'de *Murşidu'l-atfâl* dergilerini çıkarmış, 1897 yılında gittiği Amerika'da *el-Hudâ* gazetesine (1899) ve sahibi Salloum Moukarzel olan *el-Âlemu'l-cedîd* dergisine yazılar yazmıştır. 1912 yılında *el-Âlemu'l-cedîd* dergisinin idaresini ve edi-

³⁶ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 40-44.

³⁷ 'İsâ Fettûḥ, Hind Nevfel'in de aralarında bulunduğu pek çok seçkin yazarın Lübnan'dan Mısır'a göç ettiğini söyler. Bu yazar grubunun içinde Hind Nevfel'den başka, Meryem Muzhir, Esther Moyal, Enise 'Aṭallâh, Rûz 'Anṭûn Ḥaddâd, Lebîbe Hâşim ve Melike Sa'd gibi kadın yazarlar vardır. 'İsâ Fettûḥ, s. 47.

³⁸ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 51.

³⁹ 'Afife Kerem, başka bir kaynağa göre, 1925 yılında ölmüştür. Emîlî Fâris İbrâhîm, s. 110.

⁴⁰ Yûsuf Es'ad Dâğir, II, 638.

törlüğünü üstlenmiş ve ismini de *el-‘Âlemu’l-cedîdu’n-nisâ’î* olarak değiştirmiştir. Amerika’da ilk Arap kadın dergisi olma özelliğini taşıyan bu dergi,⁴¹ Birinci Dünya Savaşı’nın çıktığı yıl olan 1914 yılında ekonomik sebeplerden dolayı kapanmak zorunda kalmıştır.⁴²

1914 yılında edebî, ilmî ve romanla ilgili makalelerin yer aldığı *Fetâtu Lubnân* aylık dergisini çıkaran ilk Arap siyasî gazeteci kadın olarak kabul edilen Selmâ Ebû Râşid (1887-1919), Birinci Dünya Savaşı’nın başlarına kadar bu dergiyi çıkarmaya devam etmiş, sekiz ayda sekiz sayı çıkarmıştır. Savaş yıllarında kaldığı Mısır’dan Lübnan’a geri döndüğünde *en-Naşîr* gazetesinde “Beyne’l-kuṭrayni’ş-şakîkayn” başlığıyla, yolculuklarını ve yaptığı konuşmaları anlatan bir dizi makaleleri yayınlanmıştır.⁴³

18 yaşında edebî hayatına başlayan ve makalelerini “Selvâ Mu’âvin” takma adıyla *el-Bayrak* gazetesinde yayınlayan Lübnanlı Selmâ eş-Şâ’îğ (1889-1953), 1910 yılından sonra gerçek adıyla tanınır olmuştur. 1929 yılında Brezilya’ya göç eden eş-Şâ’îğ,⁴⁴ orada *el-‘Uşbetu’l-Endelusiyye* (Endülüs Birliği) adlı birliğe dâhil olmuş ve Brezilya Arap gazetelerine yazılar yazmıştır.⁴⁵

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Lübnanlı bir Hristiyan olan Mary Winnie (1895-1975), ekonomik şartlardan dolayı kız kardeşi Aleksandra’nın el yazısı yardımıyla çıkarmak zorunda kaldığı *Munîrfâ* dergisi aynı zamanda el yazısıyla çıkartılan ilk Arap kadın dergisi olma özelliğini taşımaktadır.⁴⁶ Evlendikten sonra eşiyle birlikte Şili’ye giden Mary, orada kaldığı sürede pek çok makalesinin neşredildiği *en-Nedvetu’l-edebiyye* adında bir dergi çıkarmış; bundan başka Şili tarihini anlatan bir de eser kaleme almıştır.⁴⁷

Lübnan’da kadın hareketi uyanışının en önemli kişilerinden sayılan yazar ve gazeteci Ḥabbûbe Ḥaddâd (1897-1957), gazete ve dergilere yazdığı yazılar dışında uzun yıllar çocuklara yönelik radyo programlarında da çalışmıştır. *el-Ḥakîm* ve *eş-Şa’b* gibi bazı gazetelere yazılar yazan

⁴¹ Ḥanîfe el-Ḥaṭîb, s. 101.

⁴² İsmâ’îl İbrâhîm, s. 52.

⁴³ Ḥanîfe el-Ḥaṭîb, s. 102-103.

⁴⁴ Ḥanîfe el-Ḥaṭîb, s. 86-88.

⁴⁵ Enver el-Cundî, s. 105.

⁴⁶ İsmâ’îl İbrâhîm, s. 52.

⁴⁷ Muḥammed et-Tuncî, s. 162.

Ḥabbûbe Ḥaddâd, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gittiği Paris'te aylık kadın dergisi olarak *el-Ḥayâtu'l-cedîde* (1920)'yi çıkarmış, Lübnan'a döndükten sonra, 1920-26 yılları arasında bu dergiyi yayınlamayı sürdürmüştür.⁴⁸ 1914 yılında akrabalarından olan Berekât Ḥaddâd'la evlenen Ḥabbûbe Ḥaddâd, 1920 yılında boşanmıştır. Yaptığı radyo programlarında çocuklara yönelik hikâyeler anlatmış ve hikâye alanında koleksiyon oluşturmuştur. Gittiği Amerika'da Cibrân Ḥalîl Cibrân'la da tanışma fırsatı bulmuştur. 1920-30 yılları arasında kendisine ait edebiyat salonunda, pek çok yazar ve siyasetçiyi ağırlamıştır: Emîn Taḳiyyuddîn, Râmiz Serkîs, Es'ad 'Aql, Sa'îd Fâdil 'Aql, Corcî Bâz, Emîn er-Reyhânî, Şubhî Bek Berekât, Dâvûd Berekât, Aḥmed Şevkî, Selmâ eş-Şâ'ig, Neclâ' Ebu'l-Lem',⁴⁹ Mary Winnie ve Cûlyâ Tu'ma Dimaşkiyye vb.⁵⁰

Sosyalist yazar Feraḥ Anṭûn'un kızkardeşi, Lübnanlı sosyalist yazar ve romancı Nikola Ḥaddâd'ın eşi olan Lübnanlı Rûz 'Anṭûn Ḥaddâd (1882-1955), genellikle Arap dünyasında özellikle de Mısır'da kadın hareketi alanında gayret gösterenlerden birisidir. Yazar ve gazeteci olan Rûz 'Anṭûn Ḥaddâd, Mısır'a göç etmiş ve İskenderiye'de 1903'ten itibaren üç yıl kadar *es-Seyyidât ve'l-benât* adlı dergisini çıkarmıştır. İskenderiye'de Amerikan okulunda üç yıl kadar öğretmenlik de yapan Rûz, kardeşi Feraḥ 'Anṭûn'un *el-Câmi'a* adlı dergisinin çıkarılmasında, yazıları ve görüşleriyle yardımcı olmuştur.⁵¹

Neclâ' Ebu'l-Lem' tarafından Beyrut'ta neşredilen *el-Fecr* dergisi (1919), bazı Suriye ve Mısır Arap dergileri gibi yaz süresi haricinde aylık olarak yayınlanmıştır. 1921 yılında Kanada'ya göç eden Neclâ' Ebu'l-Lem', dergisini orada 1923 yılına kadar çıkarmaya devam etmiştir.

Yine 1919 yılında çıkarılan bir başka kadın dergisi de *el-Ḥıdr*'dir. Aylık, edebî, ilmî ve sıhî bir dergi olan *el-Ḥıdr*, Lübnanlı bir Müslüman olan

⁴⁸ Başka bir kaynağa göre, Ḥabbûbe Ḥaddâd'ın 1920 yılında Paris'te çıkarmaya başladığı *el-Ḥayâtu'l-cedîde* adlı kadın dergisini, gittiği Amerika'dan Beyrut'a döndükten sonra bu dergiyi 1921'den 1929 yılına kadar çıkarmayı sürdürmüştür. Emîlî Fâris İbrâhîm, s. 113.

⁴⁹ Belağatlı konuşmalarından dolayı kendisine “Arûsetu'l-menâbir” (Kürsülerin Geline) ismi verilmiştir. Emîlî Fâris İbrâhîm, s. 116.

⁵⁰ Yûsuf Es'ad Dâğir, III, 295-296.

⁵¹ Yûsuf Es'ad Dâğir, III, 297.

'Afife Şa'b (1900-1979) tarafından çıkarılmış ve on yıl kadar sayıları çıkmaya devam etmiştir.⁵²

Lübnan'da en parlak gazetecilerden sayılan Cûlyâ Tu'ma Dimaşkiyye (1880?-1954)⁵³ 1917 yılında kadın ve kadının toplumdaki durumlarını ele aldığı *Câmi'atu's-seyyidât*'ı,⁵⁴ 1921 yılında da aile hayatını güzelleştirmek ve Arap kadınına edebî ve ilmî yönden geliştirmek gayesiyle *el-Mer'etu'l-cedîde*'yi yayınlamıştır.⁵⁵ Dergideki makalesinde, "Ülkemin Kadınlarına"⁵⁶ diyerek daha ilk sayıda derginin amacının, bağımsız eğitim ruhunu yaymak, aile hayatını güzelleştirmek ve Suriyeli kadını ilmî ve edebî yönden yükseltmek olduğunu göstermiştir. Dergide, er-Raşâfî, ez-Zehâvî, İlyâs Ebû Şebeke, Hâlim Demmûs, Hâlîl Mu'rân, Bedevî el-Cebel ve Aḥmed Muḥarrem gibi şahsiyetler yazılar yazmışlardır. Bunlardan başka o, 'Afife Kerem, Mey Ziyâde, Hânîne Hûrî Bunyâmîn, Emîne Hûrî gibi pek çok yazarın, dergisinde yazı yazmasını da istemiştir. Filistin, Lübnan, Mısır ülkeleri arasında gidip gelen Cûlyâ Tu'ma Dimaşkiyye, *Lubnân*, *el-Ḥasnâ*, *el-Fetâtu*, *el-Fecr* ve *Şavtu'l-mer'e* dergilerinde yazılar yazmıştır. Dergilerinde, kadının görevleri, toplantıları, yeni kitaplar, güzel sanatlar, sağlık, aile, erkek ve kadın çalışanların değerlendirilmesi gibi çeşitli konular yer almıştır. 1947'de Lübnan Cumhuriyet Madalyasını da alan Cûlyâ,⁵⁷ 1925 yılında önce *el-Mer'etu'l-cedîde* adlı dergide bir bölüm, sonra da ayrı bir dergi olarak *Semîru'ş-şîğâr*'ı,⁵⁸ 1933'te de *en-Nedîm* adlı gazeteyi çıkarmıştır.⁵⁹

Lübnan'da çıkarılan kadın dergilerine baktığımızda iki tanesinin Ermenice çıkarıldığını görmekteyiz. İlki, 1933 yılında Seyrân Sîzâ tarafından ve Ermenice olarak çıkarılan *el-Fetâtu'l-Ermeniyye*; ikincisi de 1955 yılında

⁵² İsmâ'îl İbrâhîm, s. 52-53; Yûsuf Es'ad Dâğir, (Giriş), II, 40; et-Tuncî, derginin sayılarının yayımlandığı yıl süresinin sekiz yıl olduğunu söylemektedir. Ayrıca 'Afife 1958 yılında Lübnan hükümetinden madalya da almıştır. Muḥammed et-Tuncî, s. 127.

⁵³ 'Îsâ Fettûh, Cûlyâ'nın 1883 yılında doğmuş olduğunu söylemektedir. 'Îsâ Fettûh, s. 47; ayrıca bkz. Emîlî Fâris İbrâhîm, s. 109.

⁵⁴ Muḥammed et-Tuncî, s. 69.

⁵⁵ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 53.

⁵⁶ Başka bir kaynakta da "Ülkem'in Kızına" olarak yazılmıştır. Emîlî Fâris İbrâhîm, s. 109.

⁵⁷ Enver el-Cundî, s. 53-56.

⁵⁸ et-Tuncî, derginin ismini, çocuğunun ismine binaen *Nedîmu'ş-şîğâr* olarak vermektedir. Muḥammed et-Tuncî, s. 69; Emîlî Fâris İbrâhîm, s. 110.

⁵⁹ 'Îsâ Fettûh, s. 47-48.

*el-Cem'iyetu'l-hayriyyetu'l-Ermeniyetu'l-âmm*e derneği tarafından ve Ermenice olarak çıkarılan *Herîzûn* adlı dergidir.

1945-1964 yılları arasında *Lübnan Kadımlar Birliği*'nce *Şavtu'l-mer'e*; 1948'de Cânî İbrâhîm'in çıkardığı *el-Mer'e ve'l-fenn*; 1960-63 yılları arasında Arapça, Fransızca ve İngilizce olarak Hasan Zekeriyâ el-Lâzîki tarafından çıkarılan *Hiye*; 1961 yılından itibaren değişik kişiler ve kurumlarca çıkarılan *el-Hasnâ*'; 1964-69 yıllarında Firdevs el-Me'mûn tarafından çıkarılan *el-Firdevs*; 1964-66 yılları arasında haftalık yayınlanan *Şehrazâd*; 1968-74 yıllarında Maḥmûd en-Nâtûr tarafından yayınlanan *el-Beytu's-sâ'id*; 1972-75 yıllarında Muḥammed Raslân'ın yayınladığı *Yâsemîn*; yine 1972'de Enderiyye Ra'ûf Tarabiyye tarafından çıkarılan *eş-Şarkıyye*; 1974'te Murâd Fîlîb el-Ḥûrî'nin Arapça, Fransızca ve İngilizce olarak yayınladığı moda ile ilgili *Mûd*; 1979'da Sâmi Maḫşid'in yayınladığı *Mişvâr*; 1980'de Na'im Be'aynû'nun yayınladığı *el-Ferâşe*; 1986'dan günümüze kadar çeşitli kişi ve kurumlar tarafından yayınlanan *Zîne*; yine 1986 yılında yayınlanan *Cemâluk* ve *Nûr*; son olarak 1991'de yayınlanan *Vefâ'*, yukarıda isimlerini söylediklerimizin dışındaki Lübnan'da aylık veya haftalık olarak yayınlanmış kadın ve aile dergilerinden bazılarıdır.⁶⁰

Suriye'de ise kadın gazeteciliğinin başlangıcı, 1865 yılında ilk Suriye resmî gazetesi olan *Sûriyye* gazetesinin yayınlanmasından 45 yıl sonra ortaya çıkmış olsa da bu tarihten önce de yani 1800 yılından itibaren Suriye gazetelerinin pek çoğunda kadın yazarlar, özgürlük, kadın, aile ve toplumsal konularda yazılar yazmışlar, edebî makaleler kaleme almışlardır. Örneğin: 1870 yılında Suriyeli yazar ve şair Mariyânâ el-Merrâş'ın, "Şâm-metu'l-Cinân" başlığıyla *el-Cinân* dergisinde ilk makalesi yayınlanmıştır. Verde et-Turk, Verde el-Yâziçî, Mârî 'Acmî, Mârî Şakrâ ve Hind Sâlim gibi gazeteci ve yazarlar, Suriye gazetelerinde yazılar yazarak Mariyânâ el-Merrâş'ı takip etmiştir. Suriye'nin ilk kadın dergisi, 1910 yılında, Mârî 'Abduh Acmî (1888-1965) tarafından aylık, ilmî, edebî, sağlık ve nüktedan olarak yayınlanan *el-'Arûs*'tur.⁶¹ Ağırlıklı olarak edebî yazılara yer verilen bu dergide, kadınlara yönelik kişisel gelişim ile ev ve çocuk bakımıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Aynı zamanda Batı dillerinden tercüme edilmiş

⁶⁰ İsmâ'il İbrâhîm, s. 54-66.

⁶¹ İsmâ'il İbrâhîm, s. 69; Mârî 'Acmî, *el-'Arûs* 'tan önce daha 13 yaşındayken *el-Meḥabbe* gazetesinde kendi adıyla ilk makalesini yayınlamıştır. 'Îsâ Fettûh, (1. dipnot), s. 138.

makale, öykü ve romanlar ile Batılı kadınlar hakkında bilgiler içeren yazılara da yer verilmiştir.⁶² Ancak Mârî 'Abduh 'Acmi bu derginin yayınlanmasına, 1914-1918 yılları arasında Birinci Dünya Savaşı nedeniyle ara vermek zorunda kalmış ve 1918'den 1925 yılına kadar tekrar dergiyi çıkarmaya devam etmiştir.⁶³

Suriye'de ilk edebiyat kadın derneği olan *er-Râbiṭatu'l-edebiyye*, Mârî 'Acmi'nin büyük çabalarıyla kurulduğunu söylemek istiyoruz. Bu derneğin üyeleri arasında: Şair Hâlîl Merdum Bek, 'Abdullâh en-Neccâr, Muhammed eş-Şerîkî, Faḥrî el-Bârûdî ve Selîm el-Cundî gibi isimler vardır.⁶⁴

Suriye'de yayınlanmış kadın dergilerinden sadece 1968 yılında yayınlanmaya başlayan *el-Mer'etu'l-'Arabiyye* dışında günümüze kadar gelebilmiş kadın dergisi bulunmamaktadır. Uzun ömürlü olmayan Suriye'de yayınlanmış kadın dergilerinden bazıları şunlardır: *el-'Arûs* dergisinin yayınlanmasından on yıl sonra,⁶⁵ Suriye ve Lübnan'da kadın uyanışının öncülerinden, Muhammed Cemîl Bayham'ın eşi, gazeteci ve edibe⁶⁶ Nâzik el-'Âbid Bayham (1887 veya 1899-1959), 1914 yılında kurduğu Şam'daki ilk Arap kadın derneği *Nûru'l-Feyḥâ* (1918) ile aynı adı taşıyan kadın dergisini çıkarmıştır (1920).⁶⁷ 1935 yılında Mârî İbrâhîm'in, 'Abdusselâm Şâlih'le ortaklaşa *er-Rabî'* dergisini neşretmiştir. 1928 yılında aylık olarak

⁶² Ömer İshakoğlu, "19. Yüzyıl Arap Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü ve Zeynep Fevâz", *Şarkiyat Mecmuası*, Cilt: 2, Sayı: 21, (2012), s. 47, Erişim tarihi: 20.12.2012, <http://www.iudergi.com/tr/index.php/edebiyatsarkiyat/issue/view/1521>.

⁶³ Mârî Acmi'nin yazılarından örnekler için bkz. Enver el-Cundî, s. 49-51.

⁶⁴ Mervân el-Mısrî ve diğerleri, *el-Kâtibâtu's-Sûriyyât (1892-1987)*, tsz., s. 32.

⁶⁵ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 71.

⁶⁶ Yûsuf Es'ad Dâğir, IV, 475.

⁶⁷ 'Îsâ Fettûh, s. 196; Muhammed et-Tuncî, s. 173; Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)'ndan sonra Arap kadınının uyanışına ve yazı yazmasına çağrılar yapan Suriyeli ilk kadın; Nâzik el-'Âbid'dir. 1918 yılında kadınlar için bir kulüp ve şehit kızları için bir okul yaptırmıştır. O, 1919'da Mrs. Fischer'in yerine resmî olarak yetim yurdunun başkanı olan ilk Suriyeli kadındır da. 1920 yılında, Suriye konferansına sunduğu raporla kadının siyasî ve sosyal hakları ile ilgili talepte bulunan ilk kadın olan el-'Âbid, Suriye'nin işgal edilmesinden sonra, önce Filistin'e sonra da İstanbul'a gitmek zorunda kalmıştır. İstanbul'da 1922'de tıp eğitimi için Robert Koleji'ne girmiş; ancak bu eğitimini tamamlayamamıştır. Bkz. Yûsuf Es'ad Dâğir, IV, 475-476.

yayınlanan ilmî, edebî kadın dergisi *Devhâtu'l-mîmâs* yayınlanmıştır. Bundan iki yıl sonra da Nedîme Şâbûnî, *el-Mer'e* dergisini çıkarmıştır (1930). Derginin sloganında kadının, erkeğin doğumundan ölümüne kadar hayatının her anında yardımcı olduğunu şu sözleriyle göstermiştir: “Kadın, bebeğin terbiyecisi; yetişkinin öğretmeni, gencin rehberi, erkeğin de arkadaşıdır”. 1946’da Muhammed Ferîd’in, *Şavtu'l-mer'eti'l-hurr*; 1948’de yayınlanan *Hiye*; 1949’da yayınlanan *ed-Devha*; 1935, 1951 ve 1954 yıllarında lise öğrencilerince neşredilen *Fetâtu'l-meydân*, *Fetâtu'l-urûbe*, *Şavtu'l-fetâti* ve 1962 yılında Hişâm Fir'avn tarafından yayınlanan *Leylâ*, Suriye’de yayınlanıp kısa ömürlü olan kadın dergileridir.⁶⁸

Irak’ta kadın dergileri çıkmazdan evvel kadın problemlerini ele alan yayınlar mevcuttu. 1909 yılı Ağustos’unda Muhammed Emîn Ğâlî tarafından yayınlanmaya başlayan *et-Tehzîb* dergisinde, kadının eğitimi ve haklarının verilmesi ile ilgili yazılar yayınlanmıştır. Ne yazık ki derginin ömrü bir yıl bile sürmeden kapanmıştır (Mart 1910). Irak’ta ilk kadın dergisi çok sonraları 1923 yılında ortaya çıkmıştır. Bûlînâ Hâssûn tarafından neşredilen ve sloganı “Iraklı kadının kalkınması yolunda” olan *Leylâ* adlı aylık kadın dergisinde, ilim, fen, edebiyat, toplum, ev idaresi ve aile gibi konular işlenmiştir. Küçük ebatta 48 sayfadan oluşan bu dergi, maddî sebeplerden dolayı 1925 yılında henüz 20. sayıdayken kapanmak zorunda kalmıştır. *Leylâ* dergisinin kapanmasından on bir yıl sonra 1936’da Hâmdiyye el-A’racî tarafından Irak’ta ikinci kadın dergisi *el-Mer'etu'l-hadîse* yayınlanmıştır. Haftalık olarak yayınlanmış olan bu kadın dergisi, kadının özgürlüğü ve hakları hususlarına dikkat çekmiş, daha sekizinci sayıdayken diğer kadın dergileri gibi kapanmak zorunda kalmıştır. 29 Ağustos 1936’da bir başka kadın dergisi *Fetâtu'l-İrâk* yayınlanmıştır. Hâsibe Râcî’nin neşrettiği bu derginin ömrü, on yıl kadar sürmüştür. *Fetâtu'l-İrâk*’ın yayınlanmasından yaklaşık bir yıl sonra (6 Mayıs 1937), edebiyat ve toplumsal kadın dergisi *Fetâtu'l-'Arab* yayınlanmıştır. Orta boy ve 16 sayfadan oluşan bu dergi, haftada iki kez yayınlanmış; kadın ve aile konularının yanı sıra siyasî konularla da iştilal etmiştir. Irak’ta yabancılar tarafından da kadın dergisi yayınlanmıştır. 1943’te Basra’da Arapça olarak yayınlanan resimli kadın dergisi *Fetâtu'r-râfidîn*, propaganda maksadıyla İngiltere Konsolosluğu tarafından yayınlanmış ve İkinci Dünya Sa-

⁶⁸ İsmâ‘îl İbrâhîm, s. 71-72.

vaşı'ndan sonra kapanmıştır. 1946'ya gelindiğinde iki kadın dergisi yayınlanmıştır. Akdes 'Abdulhamîd tarafından haftalık yayınlanan *er-Rihâb* adlı kadın dergisi, 1953 yılına kadar aralıklarla yayınlanmış, 1954 yılında da tamamen yayın hayatını noktalamıştır. Aynı yıl yayınlanan diğer kadın dergisi de Bağdat'ta *Cem'iyetu himâyeti'l-atfâl* (Çocukları Koruma Derneği) tarafından neşredilen *el-Umm ve't-tıfl*'dir. 1947-1954 yılları arasında sahibesi Durre 'Abdulvehhâb olan *Bintu'r-raşîd*; 1949-1954 arasında sahibesi Asyâ Tevfik Vehbî olan *el-İttihâdu'n-niseviyyu'l-'Irâkî*; 1958-1960'da bu son söylenen derginin adında küçük bir değişiklik yapılarak yayınlanan *el-İttihâdu'n-nisâ'iyyu'l-'Irâkî*; 1954'te Rahme el-Hâcc Tevfik'in neşrettiği *Zeyn*; 1958'de yayınlanan *el-Mer'e* ve 1963'te yayınlanan *Risâletu'l-mer'e*, Irak'ta yayınlanan diğer kadın dergileridir.

Yukarıda söylediğimiz kadın dergilerinden başka Irak'ta kız öğrenciler tarafından da kadın dergileri çıkarılmıştır: Necef'te okul bülteni olarak yayınlanan *el-Kudve* (1958); Bağdat Üniversitesi Kız Fakültesi'nin yayınladığı *Mecelletu'l-edîb* (1967); resimli okul dergisi olarak yayınlanan *eş-Şarkıyye* (1966); kadın, edebiyat ve kültür dergisi olarak yayınlanan *Fetâtu'z-Zehrâ'* (1968) ve son olarak *eş-Tâlîbe* (1970) Irak'ta yayınlanmış okul dergilerinden bazılarıdır.⁶⁹

Ürdün gazeteciliğinin tarihini, Ürdün'ün Maan şehrinde 1920 yılında *el-Hakk ya'lû* adında yayınlanan ülkenin ilk gazetesinin tarihine dayandırmak mümkündür. Ürdün'ün başkenti Amman'da ise ilk gazete, 1923 yılında resmî gazete olarak neşredilen *eş-Şarku'l-'Arabî*'dir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda pek çok gazete ve derginin yayınlandığı görülür. Bazıları şunlardır: *el-Urdunu'l-cedîd* (1950), *Şavtu'l-Halîl* (1950), *el-Vaţan* (1954), *el-Urdun* (1957), *el-Menâr* (1960).

Ürdün'de kadın dergisi, 1950 yılında aylık olarak yayınlanan *Fetâtu'l-ğad*'dir. Kültür, edebiyat ve sosyal kadın dergisi olan *Fetâtu'l-ğad*, Ramallah şehrindeki *el-Fetâtu* derneği tarafından neşredilmiştir. Yayımlandığı yıllarda Ürdün'ün tek kadın dergisi olan *Fetâtu'l-ğad*, 1955 yılına kadar 48 sayı yayın yapmıştır. 1961 yılında kültür, toplum, kadın dergisi olarak *el-Usra* yayınlanmıştır. 1967 yılına kadar yayınlanan bu derginin imtiyaz sahibesi, Hudâ Şalâh'tı. Ürdün'de İngilizce olarak yayınlanan kadın dergisi de bulunmaktaydı. 1977'de İngilizce olarak yayınlanan bu kadın dergisi-

⁶⁹ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 81-85.

nin ismi *Perspective*'di. 1978'de *el-Mecelletu'l-'Arabiyye* adında kadın dergisi; 1980'de ise *el-Beytu'l-'Arabî* isminde haftalık kadın dergisi yayınlanmıştır. Bu arada Ürdün'de günümüze yakın tarihte yayınlanmış kadın dergilerinden 1987'de yayınlanmış *Esmâ'* ve 1988'de yayınlanmış *Ferah* adlı dergileri zikretmek yerinde olur.⁷⁰

Filistin'de gazeteciliğin gelişmesinde Filistinli kadının rolü yadsınmaz. Filistin'de kadın dergisi, halkın çabası ve özgürlük için mücadele etmesiyle birlikte doğmuştur.⁷¹ Kadın dergilerinin yayınlanmasından önce de kadınla ilgili yazılar, gazete ve dergilerde yer almıştır. Örneğin: Eylül 1908'de, sahibi ve editörü Hännâ 'Abdullâh el-'Îsâ olan *Mecelletu'l-'aşma'î* dergisinin ilk sayısında, İs'âf en-Nişâşîbî ve Mennâne eş-Şaydâvî gibi bazı kadın yazarlar yer almışlardır. Dergi, çocuklarını eğitebilmesi, eşine fikir ve görüş olarak müşareket edebilmesi için kadının eğitimini istemiştir. 25 Nisan 1967'de *el-İttihâdu'l-'âmm li'l-mer'eti'l-Filistîniyye* birliği tarafından *Şavtu'l-mer'eti'l-Filistîniyye* adıyla bir bülten yayınlanmıştır. Kahire'deki bir matbaada basılan bu bültenin ilk sayısı, 30x22,5 santimetre dergi ebadında, gazete kâğıdına ve sekiz sayfa olarak basılmıştır. Ne yazık ki bu dergi yayınlandığı yıl, tekrar kapanmak zorunda kalmıştır. 1970'de Ürdün'deki *İttihâdu'l-mer'eti'l-Filistîniyye* adındaki birlik tarafından *el-Filistîniyyetu's-sâ'ira* aylık-kadın dergisi yayınlanmıştır. *el-Filistîniyye* (1988) dergisi, *Şumûdu'l-mer'e* adında kadın dergisi, *el-Mer'e* (1991), *Zeytûnetu belledinâ* (1991), Tevfîk Naşşâr'ın sahibi olduğu haftalık, sosyal, kültürel yerel kadın dergisi *Fetâtu Filistîn* (1971), yine yerel kadın ve aile dergisi *'Abîr* (1986) ve *Belkîs* (1994) dergileri Filistin'deki kadın ve aile ile ilgili yayınlanan dergilerden bazılarıdır.⁷²

Mısır, Lübnan, Suriye ve Irak'tan sonra kadın dergiciliğini tanıyan beşinci Arap devleti Tunus'tur. Tunus'ta, 1936 yılında *Leylâ* adlı dergi yayınlanmıştır. Diğer Mağrib ülkeleri: Libya, kadın dergiciliğini 1960'larda; Cezayir ve Fas, 1970'lerde; Moritanya ise, 1980'lerde tanımıştır. Mağrib ülkelerindeki, özellikle de Fas, Tunus ve Cezayir'deki kadın ve aile dergileri Fransız yayıncılığının etkisi görülür. Daha doğrusu, bazı kadın dergileri iki dilde, Arapça ve Fransızca olarak yayınlanmıştır.

⁷⁰ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 93-96.

⁷¹ Muşafâ 'Âşûr, Erişim tarihi: 13.08.2012, <http://sada.pagesperso-orange.fr/alonyWEB2007/cultures/journale.htm>.

⁷² İsmâ'îl İbrâhîm, s. 97-106.

Yukarıda da söylediğimiz gibi Tunus'ta ilk kadın dergisi, 1936 yılında yayınlanan *Leylâ* adlı dergidir. Arapça yayınlanan bu dergi, *el-İttihâdu'l-İslâmî li nisâ'i Tûnus* ile *İttihâdu nisâ'i Tûnus* adlı iki birlikten bazı kadınlar ile erkekler tarafından neşredilmiştir. 1955'te *el-İttihâdu't-Tûnusî* adlı ajans tarafından kültür-kadın dergisi *el-İlhâm* yayınlanmıştır. Durre Ebû Zeyd, *Fâ'ize* isimli dergisinde (1959), makalelerini "Feryâl" ya da "Kaktüs" takma adlarıyla ve sonra da Durre b. 'Abbâd ve Durre Ebû Zeyd isimleriyle yayınlamıştır. Aylık olarak yayınlanan dergi, 1968'de maddî sebeplerden dolayı kapanmıştır. Uzun soluklu olmayan başka kadın dergileri, *Şavtu'l-mer'e* (1960) ve 1985-1987 yılları arasında yayınlanan *Nisâ'* dir. *Nisâ'* dergisi, seksenli yılların başında yeni kadın hareketinin temsilcisi olan eṭ-Ṭâhir el-Ḥaddâd tarafından yayınlanmıştır. 15 Aralık 1961'den günümüze kadar yayınlanmış uzun soluklu kadın dergisi *el-Mer'e*, *el-İttihâdu'l-kaomiyyu'n-nisâ'iyyu't-Tûnusî* adlı birlik tarafından yayınlandığı gibi, ilk yayınlandığı tarihten itibaren de bu birliğin adeta dili olmuştur.⁷³

Libya'da ilk gazetenin yayınlanma tarihi, Trablus'ta yabancı konsolosluklar tarafından *el-Minkab* gazetesinin yayınlandığı tarih olan 1827 yılına kadar dayanmaktadır. Fransızca yayınlanan bu gazete, az sayıda ve belirli kişilere dağıtılmaktaydı. Ülkenin ilk resmî düzenli gazetesi ise, 1866 yılında Arapça ve Türkçe yayınlanan *Ṭrâblusu'l-ğarb'* dir. İlk yerel siyasî gazete ise, 1897 yılında yayınlanan *et-Teraḳḳî* gazetesidir. 1951 yılında bağımsızlıktan sonra pek çok gazete ve dergi neşredilmiştir.

Libya'da kadın ve aile dergileri, 1960'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. 1964 yılında aylık olarak yayınlanan *el-Mer'e* dergisi; 1974'te ayda iki kez yayınlanan *el-Beyt* dergisi; aylık olarak ve *el-İttihâdu'l-âmm li'l-cem'iyyâti'n-nisâ'iyye* adlı birlik tarafından yayınlanan *el-İntilâka* dergisi (1982); *en-Nahdatu'n-nisâ'iyye* derneği tarafından 1964'te yayınlanan yıllık kadın dergisi *Risâletu'l-cem'iyye* ve son olarak ilk sayısı 1987 Ağustos'unda Seyyide Lebîbe tarafından yayınlanan *Benâtu Ḥavvâ'* dergileri Libya'da yayınlanmış kadın ve aile dergilerinden bazılarıdır.⁷⁴

el-Cezâ'iriyye dergisi, Cezayir'de yayınlanan ilk kadın dergisidir. 1970 yılında kurulan bu dergi, yeni yayın kanununun çıkarıldığı 1990 yılına kadar Cezayirli kadını ifade eden tek kadın dergisi olmuştur. 1990 yılında

⁷³ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 113-116.

⁷⁴ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 119-123.

ilk sayısı yayınlanan *Nûn* dergisi, Mısır'daki Nevâl es-Sa'dâvî'nin başkanlığında *Cem'iyetu tedâmunî'l-mer'eti'l-'Arabîyye* derneğince çıkarılan aynı isimdeki dergiyi taklit etmiştir. Dergi, Cezayir'deki kadını ilgilendiren konulara ilaveten çoğunlukla ana dergideki konular yer alıyordu. *Nûn* dergisinin yayınlanmasından yaklaşık bir yıl sonra 8 Mart 1991 Dünya Kadınlar Günü'nde, *Unûse* kadın dergisinin ilk sayısı yayınlanmıştır. Aylık olarak yayınlanan bu dergi daha birkaç sayı yayın yapmışken maddî sebeplerden dolayı kapanmak zorunda kalmıştır. Dergi, 1993 yılı Şubat ayının ikinci yarısında, 15 günlük yayınlanan gazete şeklinde tekrar yayınlanmaya başlamıştır. Gazete, kadının mirastan mahrumiyeti, mahrem ve örfî evlilik gibi konuları ele alması yanında haklarını elde etmek için mücadeleye eden mücadeleye kadın portresi çizmiş; her ne kadar ismi '*Unûse* olsa da kadının dişiliğini değil de aklını muhatap almıştır. 1992 yılında dinî, reformist eğilimli haftalık kadın gazetesi *es-Semura* ve iki yıl sonra da haftalık kadın ve aile gazetesi *Nişfu'd-Dunyâ* yayınlanmıştır (1994).⁷⁵

Fas'ta daha önce Fransızca, İspanyolca ve İngilizce çeşitli periyodik yayınlar yayınlanmışsa da ilk Arapça gazete 1889 yılında *el-Mağrib* adıyla neşredilmiştir. Bu tarihten itibaren diğer dillerle birlikte Arapça gazeteler de neşredilmiştir: *es-Se'âde* (1905), *Lisânu'l-Mağrib* (1907), *el-Fecr* ve *eş-Tâ'ûn* (1908), *et-Terağkî* (1911) ve *el-Cerîdetu'r-resmîyyetu'l-Mağribîyye* (1913).

Fas, kadın dergisiyle Ekim 1970'te tanışmıştır. *el-İttihâdu'n-nisâ'îyyu'l-Mağribî* birliğince çıkartılan '*Âişe* dergisi, üç aylık bir dergi olup ara sıra özel sayılar da yayınlanmıştır. 1981'de aylık dergi *el-Mer'e*; 1982'de '*Âişe* el-Ĥammâs'ın yayınladığı aylık kadın dergisi *8 Mart*; 1986'da *el-Cem'iyetu'd-dîmuğrâtiyye li nisâ'i'l-Mağrib* derneği tarafından yayınlanan aylık kadın dergisi *Nisâ'u'l-Mağrib*; iki aylık olarak Fransızca yayınlanan ve ilk sayısı 1989 Kasım'ında çıkan yerel kadın dergisi *Ferah*, Fas'ta yayınlanan bazı kadın ve aile dergileridir.⁷⁶

Moritanya'da ilk gazete, 28 Kasım 1960 tarihinde bağımsızlığını kazanmasından sonra yayınlanmıştır. Başlangıçta aylık olarak Arapça ve Fransızca dillerinde yayınlanan *Mûrîtânyâ el-ĥadîse* adlı gazete, 1964 yılında yayını durdurmuştur. Bunun yerini, Arapça ve Fransızca yayınlanan *eş-Şa'b* adlı gazete almıştır. Moritanya'da kadın ve aile dergisi neşri, gazete-

⁷⁵ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 126-131.

⁷⁶ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 133-135.

ciliğin 1960 yılından sonra geliştiği göz önüne alındığında son derece yenidir. 1983 yılında ilk sayısı yayınlanan ve adını, eski Moritanya başkanı Muhtâr Veled Dâde (1924-2003)'nin eşinin ismi olan Meryem'den alan bu kadın dergisi, eş-Şa'bu'l-Mûrîtanî partisince yayınlanmıştır. Fransızca olarak da yayınlanan ve parolası, "Moritanya kız ve kadın dergisi" olan bu dergiden başka üç aylık olarak yayınlanan ve kadınların aktivitelerini, sosyal ve kültürel konuları ele alan eş-Şurûk, kayda değer dergilerden biridir.⁷⁷

Körfez bölgesine baktığımızda, bölgedeki petrolle eş zamanlı gazete ve dergilerin büyük bir atağa geçmiş olduğu görülecektir.⁷⁸ Bir körfez ülkesi olan Kuveyt'te 1960'lı yıllarda gazete ve dergiler yayınlanmıştır: *er-Ra'yu'l-âmm* (1961), *el-Vaṭan* (1962), *es-Siyâse* (1965), *el-Kabes* (1972), *el-Enbâ'* (1976) gazeteleri. Kuveyt'te 1965 yılında yayınlanan *Usratî* dergisi, aynı zamanda körfez bölgesinin ilk kadın dergisidir. 8 Şubat 1965'te ilk sayısı yayınlanan dergi, Irak'ın 2 Ağustos 1990 yılında Kuveyt'e saldırmasıyla, Kuveyt'in diğer gazete ve dergileri gibi yayınını durdurmak zorunda kalmıştır. Ancak 26 Şubat 1991 yılında hayat normale dönmesiyle Ğanîme Fehd el-Merzûk'un büyük çabalarıyla dergi, 1993 yılında yeniden yayınlanmaya devam etmiştir. Yine 1993 yılında başka bir kadın dergisi *Semra* yayınlanmaya başlamıştır. Aylık olarak yayınlanan bu dergi, ilk sayısında, kadını ve erkeği birlikte muhatap aldığını; ne erkeğin kadından ne de kadının erkekten ayrılamayacağını söylemiştir. 1993 yılında ilk sayısı yayınlanmaya başlayan başka bir kadın dergisi de *el-Mer'etu'l-Kuvey-tiyye'*dir.⁷⁹

Birleşik Arap Emirlikleri'nde gazete ve dergi gelişimi yeni olmasına rağmen kadın ve aile dergileri büyük bir gelişme kaydetmiştir. Sayıları düzensiz yayınlansa da, 1973'te *el-'Ahdu'l-cedîd* 1978'de *Şavtu'l-mer'e* 1975'te *Semrâ'* adıyla yayınlanan dergi 1978'de *Hiye* adıyla yayınlanmış kadın dergileridir. Birleşik Arap Emirlikler'in en büyük ve en çok yayın yapan kadın dergisi olarak kabul edilen *Zehratu'l-Ḥalîc*, deneme sayısını 1979 Mart'ının ilk haftasında, ilk sayısını da aynı yılın 31 Mart'ında çıkarılmıştır. *Zehratu'l-Ḥalîc*'in yayınlanmasından on yıl sonra 1989'da aylık yayınlanan *Durretu'l-İmârât* ve 1993'te meslekî aile dergisi olarak haftalık

⁷⁷ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 137-138.

⁷⁸ Muştâfâ 'Âşûr, Erişim tarihi: 13.08.2012, <http://sada.pagesperso-orange.fr/alonyWEB2007/cultures/journale.htm>.

⁷⁹ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 143-145.

yayınlanan *Kullu'l-'usra*, Birleşik Arap Emirlikleri'nde yayınlanan kadın ve aile dergileridir.⁸⁰

Umman Sultanlığı'nda, 1967'de bir petrol şirketi tarafından yayınlanmış bir bülten ve 1971'de de *el-Vaṭan* adında ilk gazete yayınlanmıştır. Umman'da gazetecilik yeni olmasına rağmen iki adet aile ve kadın dergisi mevcuttur: Başlangıçta 15 günlük, sonradan da haftalık yayınlanan *el-Uusra* (1974); aylık olarak yayınlanan *el-Ummâniyye*, Umman'da yayınlanan kadın ve aile dergileridir.⁸¹

Suudi Arabistan'da 1882'de Hicaz'da *Hicâzu'r-resmiyye* ve 1916'da Arap Devrimi esnasında eş-Şerîf Huseyn tarafından devrimden bahsetmesi için *el-Kible* gazeteleri yayınlanmıştır. Bu tarihlerden sonra Suudi Arabistan'da pek çok gazete ve dergi yayınlanmıştır. Bazılarının isimleri ve yılları şunlardır: Osmanlılar tarafından çıkarılan *el-Hicâz* gazetesi (1916), Suud hükümetince yayınlanan ilk gazete olan ve resmî gazete gibi işlevi olan *Ummu'l-kurâ* (1924), *el-İslâh* dergisi (1928), *el-Hacc* dergisi (1947), *el-Yemâme* gazetesi (1953), *er-Riyâd* dergisi (1954), *el-İzâ'a* (1954) ve daha sonra ismi değişerek *el-İzâ'a ve't-tilfîzyûn* dergisi (1965). Bunların yanında kurumlar tarafından yayınlanan gazete ve dergiler de mevcuttur ve bazıları şunlardır: *el-Bilâd li's-şihâfe ve'n-neşr* kurumunca yayınlanan *Şahîfetu'l-bilâdi'l-yeomiyye* gazetesi (1964) ve *İkra'* dergisi (1974), *el-Cezîra li's-şihâfe ve't-tibâ'a ve'n-neşr* kurumunca yayınlanan *el-Cezîra* (1964) ve *el-Mesâ'iyye* (1981) gazeteleri.

Suudi Arabistan'da yayınlanan kadın dergileri ise şunlardır: *en-Nahdatu'n-nisâ'iyye* derneği tarafından 1977 yılında Riyad'da *ed-Diyâ'* adında aylık kadın dergisi yayınlanmıştır. Suudi Arabistan'da yayınlanan diğer bir kadın dergisi de *el-Emel'*dir (1979). Bu dergi, *et-Terbiyetu'l-fikriyye li'l-benât* enstitüsü tarafından senelik olarak yayınlanmıştır. Arabistan dışında yayınlanan Suudî kadın dergileri de mevcuttur: 1974 yılında Beyrut'ta aylık Suudî kadın dergisi olarak sahibesi ve editör başkanı Semirâ Muhammed Hâşikî tarafından yayınlanan *eş-Şarkıyye* adındaki dergidir. Ülke dışında yayınlanan Suudî kadın ve aile dergilerinden bir tanesi de *Seyyidetî* adlı dergidir (1981). 1991 yılında ilk sayısı yayınlanan '*Âlemu Havvâ'* ülke dışında yayınlanan kadın dergisidir. 1992 yılında modern ka-

⁸⁰ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 147-149.

⁸¹ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 151-152.

dının aylık dergisi olarak yayınlanan *Hiye* dergisi, meslekî kadın dergilerinden birisidir. 1994 yılında yayınlanan diğer bir meslekî kadın dergisi de *el-Cemîle* adlı aylık, sağlık ve güzellik dergisidir.⁸²

Katar Devleti'nde kadın dergisi olarak sadece *el-Cevhera* yayınlanmıştır. 1977 yılında ilk sayısı yayınlanan bu dergi, başlangıçta aylık olarak yayınlanmakta iken sonradan haftalık yayınlanır olmuştur. Maddî sebeplerden dolayı 1979 yılının Ağustos ortalarında yayınını durdurmak zorunda kalan dergi, 1980 yılı sonlarında tekrar yayınlanmaya devam etmiştir. Dergide, kadını ilgilendiren kültür, günlük pratik bilgi, güzellik ve sanat konularında makaleler yer almıştır.⁸³

23 Mayıs 1990 tarihinde Kuzey ve Güney Yemen, Yemen Cumhuriyeti adı altında birleşmiş ve aynı yılın Aralık ayında da basın kanununu yayınlamıştır. Yemen birleşmezden çok önceleri gazetecilikle tanışmıştır. 1872 yılında *Yemen* adlı Türkçe bir bülten; 1878'de de Türkçe-Arapça olarak *Şan'â'* isimli başka bir bülten yayınlanmıştır. Yemen'de gazeteciliğin gelişmesinden 111 yıl sonra 1982'de *Nisâ'u'l-Yemen* adlı ilk kadın dergisi yayınlanmıştır. Aylık olarak yayınlanan bu derginin ömrü yaklaşık yedi yıl kadar sürmüştür.

Yemen Cumhuriyeti'nde pek çok yerel, resmî gazete ve dergi yayınlanmasına rağmen sadece *Ervâ* isimli tek dergi, kadın ve aile konularında yayın yapmıştır (1990). Günümüze kadar yayınlanan bu dergi, düzenli yayınlanmadığından kapağında sadece yayın tarihi yer almış, sayısı ve tarihi belirtilmemiştir.⁸⁴

Bahreyn'de gazetecilik işinin 1930'lu yıllarda başladığı görülür. 1939'da *el-Bahreyn* adlı gazetenin yayınlanmasıyla, Bahreyn'de ilk gazetecilik başlamıştır. 1950'li yıllara bakıldığında, *Şavtu'l-Bahreyn* (1952) adlı bir derginin; 1952-56 yılları arasında ise, *Hamîle*, *el-Mîzân*, daha sonra *el-Vaţan* adını almış olan *el-Kâfile* ve *eş-Şu'le* adlı gazetelerin yayınlanmış olduğu görülür. 1960'lı yıllara baktığımızda: *el-Eğvâ'* gazetesi (1965), *Şade'l-'usbû'* dergisi (1969); 1970'lerde ise, İngilizce olarak yayınlanmış olan *Mer'etu'l-Halîc* gazetesi (1971), *el-Muvâfîk* dergisi (1972), *er-Riyâda* dergisi (1974) ve

⁸² İsmâ'îl İbrâhîm, s. 155-162.

⁸³ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 163-165.

⁸⁴ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 167-174.

günlük gazete çıkarmak için ilk teşebbüsün yapıldığı *Aḥbâru'l-Ḥalîc* gazetesi (1976) ve 1980'li yıllara gelindiğinde, günlük yayınlanan *el-Eyyâm* adlı gazete (1989), Bahreyn'de yayınlanmış gazete ve dergilerden bazılarıdır.

Bahreyn tarihine bakıldığında, 1930'lu yıllardan itibaren yukarıda isimlerini sıraladığımız pek çok gazete ve dergi yayınlanmış olmasına rağmen ülkede, *Mer'e* isminde tek bir kadın dergisinin yayınlanmış olduğu görülecektir. Bahreyn'de yayınlanmış gazeteler, haftalık da olsa kadın ve aile ile ilgili özel sayfalar ayırmışlardır. Günlük yayınlanan *Aḥbâru'l-Ḥalîc* (1976) ve *el-Eyyâm* (1989) gazeteleri haftanın her Salı günü kadın ve aileyi ilgilendiren özel sayfalar yayınlamışlardır. *el-Bahreyn* (1982) isimli dergi de *Usratî* adıyla kendisine bir mecmua tahsis etmiştir.⁸⁵

SONUÇ

Arap dünyasında gazetecilik çalışmaları, siyasî, sosyal ve ekonomik sebeplerden dolayı Avrupa'dan çok sonraları başlamıştır. Fransızlar, 18. yüzyılın sonlarında Mısır'da kaldıkları sürede Arapça ve Fransızca çeşitli gazeteler yayınlamışlarsa da ilk Arap gazetesi Mehmed Ali Paşa tarafından 1828 yılında *el-Vekâ'i'u'l-Mıṣriyye* adıyla çıkarılmıştır.

Arap dünyasında kadın yayıncılığı, gazeteciliğin gelişmesinden sonra olmuştur. Bunun siyasi, sosyal ve dini bir takım sebepleri vardır. Mısır, kadın yayıncılığının ilk ortaya çıktığı ülkedir. Dolayısıyla 20 Kasım 1892'de Hind Nevfel tarafından İskenderiye'de çıkarılan *el-Fetâtu* (Genç Kız) dergisi Arap dünyasında çıkarılan ilk kadın dergisidir.

19. ve 20. yüzyıllarda Arap ülkelerinde pek çok gazete ve dergi yayınlanmıştır. Bunların bazılarının Birinci Dünya Savaşı, maddî vb. sebeplerle yayın hayatı kısa sürerken bazılarının ise uzun yıllar yayın hayatı devam etmiştir.

Arap kadın gazete ve dergilerinde genel olarak; kadının özgürlüğü, eğitimi, kamusal alanda çalışması, moda, aile, çocuk vb. kadınlarla ilgili konular yer almıştır.

⁸⁵ İsmâ'îl İbrâhîm, s. 175-176.

KAYNAKÇA

- Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*, I-IV, Beyrut 1996.
- Emîlî Fâris İbrâhîm, *el-Hareketu'n-nisâ'iyetu'l-Lubnâniyye*, Beyrut tsz.
- Enver el-Cundî, *Edebu'l-mer'eti'l-'Arabiyye: tetavvuruh ve a'lâmuh*, tsz.
- Hanîfe el-Haţîb, *Târîhu tetavvuri'l-hareketi'n-nisâ'iyye fi Lubnân ve'r-tibâtuha bi'l-âlemi'l-'Arabî (1800-1975)*, Beyrut 1984.
- İshakoğlu, Ömer, "19. Yüzyıl Arap Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü ve Zeynep Fevvâz", *Şarkiyat Mecmuası*, Cilt: 2, Sayı: 21, (2012), ss. 43-51, Erişim tarihi: 20.12.2012, <http://www.iudergi.com/tr/index.php/edebiyatsarkiyat/issue/view/1521>.
- İsâ Fettûh, *Edîbât 'Arabiyyât: Siyer ve Dirâsât*, Şam 1994.
- İsmâ'îl İbrâhîm, *es-Şihâfetu'n-nisâ'iyye fi'l-vaţani'l-'Arabî*, Kahire 1996.
- Joseph Zeydân, *Meşâdiru'l-edebi'n-nisâ'iyyi'l-âlemi'l-'Arabiyyi'l-hadîs (1800-1996)*, Beyrut 1999.
- Kerîme Hasan, "Râ'idât şahafiyyât min zemen fât", *el-Mışriyyu'l-yevm*, Sayı: 670, (Yayın Tarihi: 14 Nisan 2006), Erişim tarihi: 16.01.2013, <http://today.almazryaloum.com/article2.aspx?ArticleID=13068>.
- Mervân el-Mışrî ve diğeri, *el-Kâtibâtu's-Sûriyyât (1892-1987)*, tsz.
- Mu'essesetu'r-Risâle, *Terâcimu 'a'lâmi'n-nisâ'*, (ed. Rıdvân Da'bûl), Beyrut 1998.
- Muhammed et-Tuncî, *Mu'cemu a'lâmi'n-nisâ'*, Beyrut 2001.
- Muştafâ 'Âşûr, "eş-Şihâfetu'n-nisâ'iyye fi'l-âlemi'l-'Arabî", Erişim tarihi: 13.08.2012, <http://sada.pagesperso-orange.fr/alonyWEB2007/cultures/journale.htm>.
- Randâ Ebu'd-Deheb, "Munîra Şâbit: 'Amîdetu'n-nisâ'î'r-râ'idât", Erişim tarihi: 01.11.2011, <http://nwrcegypt.org/?p=508>.
- Yazıcı, Nesimi, "Vakayi-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 2, Ankara 1991, ss. 267-278, Erişim tarihi: 20.03.2012, <http://dergiler.an-kara.edu.tr/dergiler/19/834/10558.pdf>.
- Yûsuf Es'ad Dâğir, *Meşâdiru'd-dirâseti'l-edebiyeye*, I-IV, Beyrut 1972-1983.

فابل ابزار آموزشی در ادبیات تعلیمی فارسی

DR. ÖĞR. ÜYESİ POUNEH ABDOLLAHİFARD *

Öz

Eğitim, özellikle de ahlak eğitimi edebiyat ve sanatın en önemli işlevlerinden biri olarak tanımlanmaktadır. Edebi eserlerin ilk yansımaları olan mitlerin de eğitim ve öğüt amaçlı olarak şekillendiği açıktır. Dolayısıyla edebi eserlerde bütün örneklerde görüldüğü gibi eğitim amacı gizlidir. Fabl, Latince kökenlidir ve ahlaki mesaj ve öğüt içeren nazım veya nesir şeklinde yazılan kısa hikâyeler ve destanlara denilir. Fars Edebiyatı'nda eğitim ve öğüt vermek için Fabl örnekleri sıkça kullanılmaktadır. Bu makale bu hikâyelerin Fars Öğüt Edebiyatı'ndaki önemi ve etkisi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş şiir, İran şiiri, Modern şiir.

ABSTRACT

Education, especially moral education, is defined as one of the most important functions of literature and art. It is clear that the myths, which are the first reflections of literary works, are shaped for education and advice. Therefore, the purpose of education is hidden in all the examples we call literary works. Fabel story examples are frequently used to teach and advise Persian literature. Fabel is a word derived from Latin backgrounds, and stories and epics are told in the form of verse or prose, containing moral messages and advice. Fabel story examples are frequently used to

* DR. ÖĞR. ÜYESİ POUNEH ABDOLLAHİFARD, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Öğretim üyesi. Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of Philosophy. Email: abdollahi.fard@erzurum.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4928-2155>. (Makale Geliş Tarihi: 08.01.2020/ Kabul Tarihi: 05.02.2020).

teach and advise Persian literature. This article examines the importance and impact of these stories in Persian Didactic literature.

Keywords: Modern Persian Poetry, Persian Poetry.

چکیده

تعلیم بویژه تعلیم اخلاقی از کارکردهای اساسی ادبیات و هنر دانسته شده است. نخستین جلوه های آثار ادبی نیز (اسطوره ها) کارکرد تعلیمی و معرفت شناسانه داشته اند. بنابراین از همان آغاز تعلیم در ذات آثاری که ما آنها را آثار ادبی و داستانی می خوانیم نهفته است. فابل، واژه ای فرانسوی است که از ریشه لاتینی گرفته شده و به معنی داستان، روایت، داستان منثور یا منظوم کوتاه لطیفه واری است که پیام یا پندی اخلاقی در برداشته باشد. در ادبیات فارسی فابل ها به عنوان وسیله ای برای تعلیم و آموزش در عرصه ادبیات مورد استفاده موثر قرار گرفته اند. مقاله حاضر اهمیت و تاثیر این نوع داستان ها را در ادبیات تعلیمی زبان فارسی مورد بررسی قرار داده است.

مقدمه

“و وَرِثَ سُلَيْمِنُ دَاوُدَ وَ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلَّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ أَوْتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنْ هَذَا لَهَوُ الْفَصْلِ الْمُبِينِ.”

و سلیمان از داوود میراث برد و گفت: ای مردم، ما را سخن گفتن مرغان آموختند و ما را از هر چیز (بهره ای) دادند همانا این است فزون بخشی و برتری آشکار. (سوره نمل / 16)

زندگی انسانی در متن رنگارنگ حیات جانداران دیگر زیبایی و گیرائی خاص خود را دارد. چرا که آفریدگار بزرگ، انسان را محور آفرینش پر نقش و نگار خود معرفی کرده است. به تعبیر دیگر، انسان آفریده شده تا اراده خداوند را در کائنات جامه عمل بپوشاند و خداوندی خدا و آرمان های غائی خلقت را بشناسد و به صورت فرهنگی زوال ناپذیر که علوم و فنون و معارف و هنرهای جوامع انسانی را در همه ادوار شامل می شود، برای همه برخورداران ذی شعور بسیط آفرینش باقی بگذارد.

اولین جویباری که بسوی این دریا (فرهنگ انسانی) جاری شده، علائم و اشارات ارتباطی مابین انسان های اولیه است و سپس زبان های بی قاعده و بعد زبان های قابل درک در محدوده معین قبائل و جوامع بشری، و اوج این حرکت برای ارتباط جوامع انسانی پیدایش خط است و آغاز کتابت.

لیکن پیش از پیدایش خط، جوامع بزرگ و کوچک، صورت دلپذیر حیات انسانی را در زیر چتر خانواده و قبیله و ایل تجربه کرده بودند و چاشنی این زندگی ابتدایی، انتقال این تجربه‌ها دیده‌ها و شنیده‌ها بصورت روایت‌ها و قصه‌ها بود.

در این گفتگوها، آنجا که روایت از حقیقت بود مجال سخن تنگ بود و آنجا که گوینده، خواه با الهام از حقیقت و خواه با پرو بال خیال، روایتی با شور و حال آغاز می‌کرد، از قفس تنگ حقیقت به فضای لایتناهی افسانه بال می‌گشود و در این میدان فراخ همه شور و شوق و همه آرزوها و امیدها و باورهای خود را تجسم می‌بخشید.

فصاحت بیان و پختگی زبان و باروری اندیشه او در عرصه علوم و فنون و هنرها، بیش از آنچه که از حقیقت نشأت گرفته باشد، از افسانه بهره‌مند شده است.

ترس و ناتوانی و تنهائی انسان، در متن افسانه، به شهامت و قدرت و جمعیت پیوسته و بسیاری از ناممکن‌ها را برای او ممکن ساخته است. از این نظر در افسانه‌ها از دست انسانی - که گر ز صد منی بر سر دیو می‌کوبد یا از توان عفویتی که تخت بلقیس را در چند لحظه به بارگاه سلیمان می‌آورد یا از شعور عدسی که وقت پختن، از ماش روی می‌پیچد، می‌توان سخن گفت.

ادبیات و تعلیم

تعلیم بویژه تعلیم اخلاقی از کارکردهای اساسی ادبیات و هنر دانسته شده است. هم کسانی که در کار سرودن شعر و داستان بودند، به تعلیم همچون یک بخش از وظیفه خود می‌نگریستند و هم فیلسوفان و آنان که در کار نقد ادبی بودند، به این جنبه شعر و داستان توجه نشان می‌دادند. در اصل به ادبیات (در گذشته) به عنوان یک فعالیت آموزشی نگریسته می‌شد و در حقیقت در دوره‌ای، بین ادبیات و فلسفه و دین تمایزی وجود نداشت. بنابراین همان کاری که فلسفه و دین انجام می‌داد، از ادبیات هم انتظار می‌رفت. از این جا بود که نخستین بحثها راجع به آثار ادبی با بحث و تعلیم گره می‌خورد و صاحب‌نظران همواره به تعلیم همچون یک هدف و کارکرد آثار ادبی می‌نگریستند و آن را برای توجیه این آثار ضروری می‌شمردند. اما همواره کارکرد یک چیز باید با ماهیت آن تناسب داشته باشد، از این رو در باب اینکه این کار (تعلیم) از عهده یک اثر ادبی بر می‌آید یا نه (باتوجه به ماهیت این آثار) اختلاف نظر پیدا شد.¹

¹ رن رولک، اوستنوارن، ترجمه ضیاء موحد و پرویز مهاجر، 1373، نظریه ادبیات، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ص 20

ادبیات و آگاهی

شناخت به معنی ادراک حقایق است و تعلیم آموختن حقایق، پس از ادبیات باید آموزنده باشد و حقایق را بیاموزد تا به اعتبار کارکردش مفید باشد. در بحث‌های کلاسیک درباره ماهیت ادبیات گاهی تأکید شده است که این گونه فعالیتها مبتنی بر اندیشه و تفکر نیستند یا کمتر چنینند. افلاطون شعر شاعران را محصول عقل و اندیشه آنان نمی‌داند و چنین استدلال می‌کند که آنان شعر گفتن را تحت تأثیر الهه یا خدای شعر انجام می‌دهند و در این کار آنان، هیچگونه موازین عقلانی در کار نبوده است، زیرا به اعتقاد او شاعران اگر شعر گفتن را بر وفق قاعده و اصول آموخته بودند، می‌توانستند در هر موضوع و به هر نوع شعر بگویند. آری خداوند، عقل را از شاعران می‌گیرد و آن‌ها را به صورت وسیله‌ای برای بیان منظور خود به کار می‌برد. با غیبگویان و پیغمبران نیز خداوند همین کار را می‌کند تا کسانی که سخنان آن‌ها را می‌شوند بدانند این سخنان گرانها از پیغمبران نیست، بلکه از خداوند است که به وسیله آنان سخن می‌گوید.^۲

اما ارسطو کار شاعر را به نوعی با اندیشه مرتبط می‌داند و می‌گوید: تمام اموری که بیان آنها محتاج گفتار است تعلق به اندیشه دارد و اقسام این امور عبارتند از: اثبات امری، رو کردن امری، برانگیختن بعضی احوال و انفعالات مثل شفقت و ترس و خشم و امثال آن و همچنین امری خرد را بزرگ جلوه دادن^۳ و امری بزرگ را خرد جلوه دادن، اینها اموری است که شاعران با آن‌ها سر و کار دارند.

اما ادبیات تنها در شعر آن هم شعر بیخودانه خلاصه نمی‌شود. بسیاری از آثار ادبی هستند که شکل شعری ندارند اما در زمره ادبیاتند^۴. به طور کلی مردم نوشته‌ای را که به نظرشان خوب می‌آید ادبیات می‌نامند^۵ و بسیاری از نوشته‌های خوب شعر نیستند. اما در یونان قدیم به دلیل اینکه تقریباً تمام آثار داستانی به نظم بوده، تفاوت زیادی بین این واژه‌ها قائل نبودند و شعر، نوشته تخیلی و قصه، تعابیری از یک چیز به شمار می‌رفتند.^۶

^۲ افلاطون، ترجمه دکتر محمود صنایعی، 1343، تهران، بنگاه نشر و ترجمه ص 133

^۳ ارسطو، ترجمه زرین کوب، ع. ، 1369، فن شعر، تهران، نشر امیر کبیر، ص 148

^۴ تقوی، م.، 1375، حکایتهای حیوانات، تهران، نشر روزنه ص 65

^۵ تری ایگلتون، ترجمه عباس مقبل، 1368، پیش درآمدی بر نظریه ادبی، نشر مرکز ص 1

^۶ دیوید دیچز، ترجمه غلامحسین یوسفی و صدقیانی، 1372، شیوه‌های نقد ادبی، تهران نشر علمی، ص 31

آثار ادبی به نسبت اینکه عقل و اندیشه در آن‌ها بیشتر نمود پیدا کند یا عاطفه و احساس، اشکال و تنوع بسیاری دارند. گاهی شعر مضمونی عاطفی و احساسی محض دارد، گاهی مضمون آن افسانه یا داستان است و زمانی یک حادثه تاریخی به نظم کشیده می‌شود، زمانی شعر مدیحه و ستایش است و... که در تمام این موارد عناصر مختلف هماهنگ با هم به یک چیز بیشتر تأکید دارند.

به طور کلی ادبیات را می‌توان محصول همکاری عقل و عاطفه دانست که البته نسبت دخالت هر یک از این دو نیرو و به دنبال آن تأثیر عقلی و عاطفی یک اثر ادبی متفاوت است.⁷

داستان و تعلیم :

می‌گویند : روایت صرفاً یک قالب یا وجه ادبی نیست بلکه اساساً مقوله‌ای معرفت‌شناختی است و واقعیت فقط در قالب قصه‌هاست که خود را به ذهن بشر عرضه می‌کند. حتی یک نظریه علمی نیز نوعی قصه است.⁸ گاهی نیز با رویکرد واژه‌شناسی، همین معنی را از ریشه‌های یونانی و لاتین روایت (Narrative) بیرون می‌کشند و آن را راهی و ابزاری برای درک و فهم دانش می‌دانند.⁹

در حقیقت شکل داستانی یا گزارش داستانی راهی برای شناختن و شناساندن است و هر شکل روایت، هر گونه گزارش، از حکایت اخلاقی تا رمان، از فیلم سینمایی تا قصه کودکان، از حکایتی که مردم از رؤیاهای خود تعریف می‌کنند تا لطیفه‌ها و آگهی‌های تبلیغاتی همه استوارند به گزارش داستانی.¹⁰ بنابراین ساخت و تعلیم در ضمن هر داستانی و هر شکل بیان روایی مندرج است و به این تعبیر کمتر شکل ادبی یا حداقل داستانی را می‌توانیم بیابیم که عاری از تعلیم و شناخت باشد.

بسیاری از بزرگان و متفکران به خاصیت و کارایی داستان در القای معنی پی برده بودند و از آن برای تبیین مسائل و مباحث فکری بهره گرفته‌اند. این طرز و سبک نگارش در حقیقت خود نوعی بها دادن به شکل ادبی است که از طریق آن حقایق جلوه‌ای خاص پیدا می‌کنند.

داستان می‌تواند آنچه را که جنبه انتزاعی و نامحسوس دارد، به شکلی محسوس و عینی برای مخاطب به نمایش بگذارد. قهرمانان داستان تصویرهایی برجسته از فضایل و رذایل هستند

⁷ تقوی، م.، پیشین، ص 65 و ص 66

⁸ رمان سلدن، ترجمه عباس مخبر، 1372، راهنمای نظریه ادبی، تهران نشر طرح نو، ص 88

⁹ تقوی، م.، پیشین، ص 71

¹⁰ احمدی، ب.، 1370، ساختار و تأویل متن، تهران، نشر مرکز، جلد دوم ص 709

و این برای مخاطبان عادی بسیار مطلوبتر است که فضیلتها را در شکل اشخاص ببینند تا در کتابها بخوانند یا به شکل نصایحی مستقیم بشنوند. در اینجا تماشاگر به میل خود و به یاری آن در اعتدالی نحوه تفکر خویش رهبری می شود.¹¹ شاعر می تواند قهرمانان آرمانی را طوری جاندار و روشن نشان دهد که شخص تقلید از فضایل آنها را آرزو کند. وی می تواند جهانی را عرضه کند که در آن فضیلت همیشه پیروز می شود و رذیلت همواره کیفر می یابد، و یا قادر است جهانی را ارائه دهد که در آن بدی و شر، خواه پیروز یا مغلوب گردد، طوری زشت نمایانده می شود که خواننده در آینده همواره خواستار اجتناب از آن خواهد بود.¹²

داستان های فارسی و تعلیم

گفتیم نخستین جلوه های آثار ادبی (اسطوره ها) کارکرد تعلیمی و معرفت شناسانه داشته اند، تعلیمی که با برانگیختن اعتقاد و ایمان همراه بوده است. اسطوره در حکم تاریخ واقعی یک قوم است، تاریخ مقدس و واقعی جهان و مبین سرآغاز هستی عالم و فعالیت های انسانی است.¹³ همچنانکه تاریخ از رویدادهای جهانی و انسانی خبر می دهد، اسطوره هم عقاید و افکار فلسفی و مذهبی و وقایعی را که در زمان و مکان اتفاق افتاده اند و نیز تجربیات روانی مهم انسان را به زبان سمبلیک بیان می کند.¹⁴

بنابراین از همان آغاز تعلیم در ذات آثاری که ما آنها را آثار ادبی و داستانی می خوانیم نهفته است. در اسطوره ها تعلیم به شکل توجیه خیال انگیز پدیده ها و حرکت های طبیعت و هستی است و چون انسان نخستین زبان علمی و منفک از تخیل را نمی شناخته و به آن رشد عقلانی برای تفکیک تخیل از عقل نرسیده بوده است، از زبان هنر، افسانه و داستان، برای بیان افکار و نظریات خود راجع به کیفیت امور و رویدادهای عالم پیرامون خود بهره گرفته است. بیان او لحنی افسانه ای و برای ما خیالی و خرافی دارد. زیرا از چیزهایی خبر می دهد که از نظر ما و عقل و منطق ما باور نکردنی است، در حالیکه آن چیزها به همان شکل برای انسان های اولیه باور کردنی و معقول بوده اند.¹⁵

¹¹ قطبی، م . . ، 1352 ، تحقیق در تعریف هند، تهران ، نشر ، ص 64

¹² دیچز، د . . ، پیشین، ص 127

¹³ شایگان، د.، بتهای ذهنی و خاطره ازلی ص 106 نقل شده از کتاب حکایتهای حیوانات

¹⁴ فروم، اریک، زبان از یاد رفته ص 225

¹⁵ احمدی، ب . . ، پیشین، جلد 1 ص 151

بعد از اساطیر به دوران حماسی می‌رسیم و ادبیات حماسی را پیش چشم داریم. گفته‌اند حماسه‌ها یا افسانه‌های پهلوانی در واقع سوبه زمینی افسانه‌های مقدس یا اساطیری هستند. در اینجا زمان و مکان زمینی معنی پیدا می‌کند و داستان تاریخمند یا زمانمند می‌شود، زیرا بحث از موجودات زمینی است (هرچند اغلب ارتباط آنها با آسمان برقرار است). حماسه‌ها محصول کار شاعرانه هستند و در آنها ذوق و تخیل شاعران دخالت می‌کند در حالی که اسطوره‌ها آفرینندگان گمنامی دارند و شاعران تنها آنها را نقل کرده‌اند به عبارت دیگر کار شاعر در سرودن اسطوره‌ها روایت کردن چیزی است که پیشتر وجود داشته است. شاعر با علم به آثار گذشتگان - اعم از شفاهی و کتبی - صورت ادبی به آنها می‌بخشد. البته شاعر کار مهمتری نیز انجام می‌دهد و آن ساختن افسانه یا ترکیب حوادث به گونه‌های دلخواه است.^{۱۶} در حماسه (و دیگر انواع شعر) بنابر تعریف ارسطو از آن تقلید کردارهای برتر به تصویر کشیده شده است و در نفس تقلید هم تعلیم نهفته است، چنانکه ارسطو داستان استوار بر تقلید را تحقق دانش می‌خواند.

در داستان‌های دینی اساس کار تذکر و تعلیم است، تذکر سرگذشت اقوام پیشین و نشان دادن حق و باطل با تصور کردن سرگذشت پیشینیان و تعلیم اصول و احکام دین و تعیین جهان بینی خاص. به این ترتیب ویژگی اصلی داستان‌های دینی تعلیم و تهذیب پیروان است. این داستان‌ها در تعریف مرسوم داستان نمی‌گنجد، زیرا تقلید به آن معنی که در انواع هنر متصور است در باب این داستان‌ها صدق نمی‌کند. در ادبیات فارسی، داستان‌های دینی و داستان‌های پیامبران همیشه دستاویزی بوده‌اند برای انتقال معانی دینی و عرفانی و نیز ذکر معجزات و خوارق عادت که به جنبه الهی بزرگان دین مربوط می‌شود و این ویژگی در آثار تمام بزرگان شعر تعلیمی و عرفانی آنچنان بارز است که نیاز به توضیح ندارند.^{۱۷}

دسته‌ای دیگر از داستانها که آنها را داستانهای عامیانه یا سرگرم کننده می‌نامیم در زبان فارسی وجود دارد که جنبه تعلیمی آنها شاید کمتر از تمام انواع دیگر داستانها باشد. در باب تعلیم ضمنی این دسته از داستانها یا قصه‌ها نیز می‌توان سخن گفت اما در اینجا تعلیم چیزی است که آنقدر مکنون و پنهان است که در حکم رمز است، و در این داستانها نیست و اگر هست نادر و ناپیداست.^{۱۸} سرگرم کنندگی و ویژگی اصلی این داستانها است که به اقتضای آن اشخاص و حوادث خارق العاده نیز در آنها بسیار به چشم می‌خورد.

^{۱۶} احمدی، ب.، پیشین، جلد ۱ ص ۱۷۶

^{۱۷} تقوی، م.، پیشین، ص ۷۴

^{۱۸} زرین کوب، ع.، یادداشتها و اندیشه‌ها، ص ۲۳۶

علاوه بر اینها در داستانهای غنایی نیز تعلیم جنبه کم رنگتری از اثر را تشکیل می دهد، هر چند انگیزه و مقام و موقعیت شاعر در این زمینه بیشتر تعیین کننده است. اما بسیاری از داستانها هستند که در روایت آنها ناخواه یک اصل اخلاقی خودنمایی می کند یا پیام و مضمون آنها حکمتی را بازگو می کند. نویسنده و راوی این داستانها، اغلب به قصد تعلیم، به آوردن داستان مبادرت کرده است و اثری که این داستان در آن آمده در اصل یک اثر تعلیمی است.¹⁹ یک اثر تعلیمی اثری است که به قصد تشریح شاخه ای از دانش نظری یا عملی یا معرفی یک نظریه یا دستورالعمل اخلاقی، مذهبی یا فلسفی به شکل تخیلی، برانگیزنده و متقاعد کننده نگارش یافته است. این قبیل آثار از آثار صرفاً تخیلی متمایز می شوند. آثاری که در آنها مطالب برگزیده، مرتب و ترجمان می شود نه به خاطر ارائه یا تحمیل دانش یا نظریه ای بلکه به عنوان نتایجی منحصر به خود و برای ارضای علائق ذاتی انسان.

در یک تقسیم کلی قصه ها یا حکایتهای متنوع فارسی می توان از لحاظ قصد راوی و گوینده به دو گروه تعلیمی و غیر تعلیمی یا تخیلی و سرگرم کننده محض تقسیم کرد. این دو گروه حدّ چندان مشخص و ثابتی ندارند، زیرا بسیاری از تمثیلهای داستانهای تعلیمی، سرگرم کننده و تخیلی هستند و بسیاری از داستانهای تخیلی و سرگرم کننده، تعلیم هم می دهند. اما اگر از لحاظ انگیزه مؤلفان یا راویان به آنها بنگریم تا اندازه ای مسأله روشن می شود و این تقسیم اعتبار می یابد.

داستانهای رمزی و تمثیلی، سرگذشتها، حکایتهای کوچک و بزرگ در متون روایی که در حکم شاهد و مثال نقل می شوند و حکایتهای عرفانی در گروه داستانهای تعلیمی قرار می گیرند، یعنی هدف از نقل آنها ایراد یک معنی و مقصود غیر داستانی است. اما داستانهایی چون سمک عیار، هزار و یک شب و مقدمه ها که جزو داستانهای سرگرم کننده است و داستانهایی چون لیلی و مجنون، خسرو و شیرین، ویس و رامین، همای و همایون و ... که در گروه داستانهای غنایی قرار دارد و داستانهای اساطیری و حماسی چون داستانهای شاهنامه، گرشاسبنامه، سام نامه و ... همگی در گروه تخیلی می گنجد. داستانهای دینی و داستانهای تاریخی به دلیل اینکه جزء واقعیتهای محقق شده تلقی می شوند، در گروه دیگری قرار می گیرند. البته همین داستانهای تاریخی و دینی خود برای گویندگان و سرایندگان داستانهای سرگرم کننده و غنایی یا تعلیمی و تمثیلی مضمون آفرین بوده اند.

¹⁹ تقوی، م.، پیشین، ص 74 و ص 75

اما هدف از داستانهای تعلیمی مطابق تعریف پیشین داستانهایی است که مقصود از آنها تبیین دانش و ترویج اخلاق است. داستانهای تعلیمی بیشتر در آثاری می آیند که به آثار ادبی تعلیمی معروفند و در آنها چه به نظم و چه نثر به تبیین اصولی معرفتی و اخلاقی که در گذشته در حوزه حکمت بود، پرداخته می شود. در سراسر آثار تعلیمی، حکایتها و داستانهایی به چشم می خورد که غرض از نقل آنها، توضیح بیشتر سخن پیشین است یا همچون مثال و نمونه ای برای حکم یا سخنی است که بیشتر بیان شده است. گاهی یک داستان دستاویزی برای طرح یک انتقاد یا طنز اجتماعی و سیاسی است که بازخواه ناخواه غرض گوینده آن آگاه کردن دیگران از موضوعی است که او خود از آن آگاه است و این یعنی تعلیم. بشتترین نوع داستان های تعلیمی حکایتهای کوتاه و بلندی هستند که می توان از سرگذشت قهرمانان آنها پند گرفت. این حکایتهای انواع مختلفی دارند و تنوع شخصیت ها، حوادث و اعمال و رفتار قهرمانان و .. تعیین حد و مرز مشخصی برای آنها را دشوار می سازد.²⁰

در زبان فارسی بسیاری از شاهکارهای ادبی مشتمل بر این نوع حکایتهای هستند. داستان در این آثار که اغلب به آثار تعلیمی معروفند و نویسندگان و شاعرانی که این آثار را تألیف کرده یا سروده اند، اغلب معلمان اخلاق و عرفان بوده اند، قالبی است که با آن هم سرگرمی و نشاط خاطر خواننده فراهم می آید و هم پند و تعلیم داده می شود. در آثار منظومی که در قالب مثنوی پرداخته شده اند، اغلب هدف تعلیم بوده است و حکایت جزء لاینفک این تعلیم است. حدیقه سنایی، منطق الطیر، مصیبت نامه، اسرار نامه، الهی نامه عطار، مثنوی مولانا، بوستان سعدی از مشهورترین آثار تعلیمی منظوم فارسی هستند که حکایتهای پراکنده ای ضمن آنها آمده و نکته های آموزنده مختلف در قالب آنها عرضه شده است. علاوه بر اینها آثار منثوری هم هست که از لحاظ کاربرد تفاوت چندانی با شکل منظور ندارد. داستانهایی که در آثار تعلیمی منثور آمده اند نسبتاً طولانی تر و از حیث داستان جامع ترند که از این میان می توان به کلیله و دمنه، مرزبان نامه، جوامع الحکایات عوفی، فرائد السلوک، گلستان سعدی و دیگر آثاری که به تقلید از اینها نوشته شده اند، اشاره کرد. در این آثار همواره داستان عرصه تضارب آرا و عقاید مختلف دینی، اجتماعی، اخلاقی و عرفانی است و نکته های سودمند اخلاقی و اجتماعی در پوشش قصه عرضه می شود و هدف از آوردن قصه و حکایت اغلب تشریح و توضیح یک اصل و قاعده اخلاقی یا دینی یا اجتماعی است. حکایتهای و داستانهای مندرج در این آثار انواع و اقسام مختلفی دارند. این حکایتهای از سرگذشتهای واقعی اشخاص گرفته تا داستانهای ساختگی و حکایتهای حیوانات و حتی گفتگو و مباحثه غیرجانداران و... را شامل می شود. یکی از انواعی که می توان آن را با توجه

به شخصیت قهرمانان از دیگر انواع متمایز ساخت، حکایت‌های حیوانات و گیاهان است که همیشه به عنوان یک نوع تعلیمی و تمثیلی شناخته شده است.^{۲۱}

فابل نمونه ای از ادبیات تعلیمی

فابل، واژه ای فرانسوی است که از ریشه لاتینی *fabula* گرفته شده و به معنی داستان، روایت، داستان منثور یا منظوم کوتاه لطیفه واری است که پیام یا پندی اخلاقی در برداشته باشد^{۲۲} و در ادبیات جهانی به آن دسته از قصه‌ها و افسانه‌های کوتاه منظوم و منثور گفته می‌شود که از زبان حیوانات مطالبی اخلاقی بیان می‌شود و با اندرزی حکیمانه پایان می‌پذیرد به طور خلاصه فابل حکایت تمثیلی کوتاهی است که متضمن نکته‌های اخلاقی که در آن حیوانات، گیاهان و گاهی جامدات، هم چون انسان رفتار می‌کنند و سخت می‌گویند^{۲۳} و این گونه قصه‌ها از تخیل سرچشمه می‌گیرد و حاوی نتایج اخلاقی است، فابل ریشه در ادبیات عامیانه دارد و موضوع آن عموماً برگرفته از زندگی مردمان طبقه متوسط است^{۲۴} و بنیادی ترین عنصر آن نماد استاصولاً هر نوع داستان باور نکردنی یا داستانی که پدیده‌های عجیب و غیر واقعی نشان دهد، یا داستانی درباره کسی یا چیزی که بنا به ویژگی‌هایی مثل سایر شده باشد، فابل است.^{۲۵}

قصص الحیوانات، فابل حیوانی یا قصه و حماسه حیوانات از پرآوازه ترین انواع فابل است فابل‌ها شامل دو قسمت و جزء هست، و جنبه سمبولیک و نمایش و جنبه عبرت آموزی یا نتیجه گیری اخلاقی، و از این رو فابل‌ها را قصه‌های اخلاقی که متضمن دستورهای اخلاقی باشد نیز می‌گویند.

هر دو فابل را بر سه دسته تقسیم کرده است، نظری، اخلاقی، جبری، فابل‌های نظری جنبه و شکل تعلیماتی و فهمیدنی دارد، همچنین نشان دهنده و نمایشگر قانون نظام جهانی است.

فابل‌های اخلاقی شامل مضامین و مطالبی برای شیوه زندگی و خواستها و تمنیات آدمی و اخلاقیات است که از آن شقاوتها و بی‌رحمی‌ها فرا نمی‌گیریم ولی توجه دیدی نسبتاً وسیع به

²¹ تقوی، م.، پیشین، ص 76 و ص 77

انوشه، ح.، 1380، دانشنامه ادب فارسی، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و ص 675

²² انتشارات

²³ صدری افشار، غ.، 1377، فرهنگ فارسی امروز، تهران، نشر کلمه

²⁴ داد، س.، 1378، فرهنگ اصطلاحات ادبی، تهران، نشر مروارید

²⁵ انوشه، پیشین، 677

نمودهای طبیعی و امور عینی پیدا می‌کنیم که به سعادت و شادکامی همه مخلوقات زنده منتهی می‌شود و قوانینی که برای این سعادت لازم است به وسیله خالق فراهم گردیده است.

در فابل های جبری یا تقدیری (سرنوشتی) و حتمی یک سلسله امور وقایع رخ می‌دهد که دفع آنها از قدرت موجود جاندار خارج است و یک قدرت مافوق این مقدرات را بر موجودات تحمیل می‌کند، بی آنکه موجود محکوم بتواند برای فرار از پایان شوم سرنوشت خویش کاری بکند یا چون مرتکب خلافی گشته، گرچه به حکم غریزه بوده، ولی کیفر آن را خواهد دید، عقابی تگه گوشتی از مذبح به محرابی می‌رباید، خدایان آشیانه اش را با آتش غیبی می‌سوزانند و همه جوجه های کوچک پر درنیاورده اش شکار جانورانی می‌شوند که از جوجه های کوچک آن ها را دزدیده بود.^{۲۶}

قدیمی ترین فابل ها را آن مشرق زمین و یونان دانسته اند منشأ غالب فابل ها یا حکایت های هندی، که پیام یا پندی اخلاقی در بردارند، کتاب هندیان کتاب پنجه تنترا است. نقل شفاهی و سینه به سینه فابل در هندوستان به سده پنجم قبل از میلاد می‌رسد و تأثیر آن در ادبیات فارسی را می‌توان با نگاهی به ترجمه بخشی از پنجه تنترا به فارسی که در سده ششم هجری صورت گرفته، یافت. البته افسانه منظوم درخت آسوریک که شرح مناظره یک درخت و یک بز به زبان پهلوی است، افسانه ای تمثیلی است که سالها پیش از پیدایی کلیله و دمنه وجود داشته و در شمار نخستین فابل های ایرانی است. از زمان ترجمه پنجه تنترا تاکنون، فابل های بسیاری به فارسی نوشته یا گردآوری شده که از آن شمارند از جمله فابل های منسوب به لقمان که 41 تا دانسته اند که با تحقیق یکی از شرق شناسان معلوم شد که چهل فابل از آن ایزوپ اروپایی بوده، فقط یک فابل متعلق به لقمان است. عده ای ایزوپ و لقمان را یک نفر پنداشته اند.^{۲۷}

کتابهای دیگر عبارتند از

مرزبان نامه مرزبان بن رستم بن شروین (302 ق) که به زبان طبری نوشته شده و در اوایل سده هفتم هجری به همت سعدالدین و راوینی به فارسی ترجمه شده، حدیقه الحقیقه سنایی غزنوی (545 ق) ، برخی حکایت های بوستان (655 ق) و گلستان (656 ق) (694/69 ق) سعدی مثنوی مولوی (612 ق) و قطعه « روباه و کلاغ » از ایرج میرزا (1291 - 1344 ق) .

²⁶ انوشه، پیشین، 678

²⁷ انوشه، پیشین، 678

مشخصه این فابل‌ها این است که راوی با یکی از قهرمانان در پایان داستان، پیامی اخلاقی را که هدف داستان است، در یکی دو جمله کوتاه و پر معنی که شبیه به ارسال المثل است، باز می‌کارد. کاربرد فابل در اروپای سده‌های میانه همچون گونه‌های دیگر تمثیل، بسیار گسترش یافت، چندان که مجموعه فابل‌های ارزشمندی به قلم ماری دو فرانس، بانوی فابل نویس فرانسوی، در سده دوازدهم میلادی پدید آمد. این مجموعه دیگر مجموعه فابل‌های آن سالها، صورت تکوین یافته قصص الحيوانات بود. مشهورترین مجموعه فابل آن دوره، داستان‌های به هم پیوسته‌ای به نام رومن دورینارت بود. نام این مجموعه برگرفته از نام روباهی است که قهرمان این فابل‌ها نماد آدمی هوشیار، ماهر و مکار است. برجسته‌ترین فابل نویس دوره رنسانس، ادموند اسپنسر شاعر انگلیسی است.

قصه‌های مادر هابرد مجموعه‌ای از فابل‌های اسپنسر است که به شیوه فابل‌های سده‌های پیشین آمده است. این شاعر انگلیسی با بهره‌گیری از تمثیل‌های حیوانی در مناظره‌های جدی مذهبی در 1687 م فابل‌های حیوانی را زنده کرد. با این همه سرآمد فابل نویسان غربی، بی‌تردید، زان دو لافونتن، شاعر و فابل نویس فرانسوی است که نخستین مجموعه فابل‌هایش در 1668 م به چاپ رسید. وی در مجموعه فابل‌هایی که در 25 سال گردآورد، از طرح و شیوه اروپ و مضامینی چون هجو دربار، دیوان‌سالاری، کلیسا، بورژوازی و تمام مسائل و مشکلات زندگی بشری بهره‌جسته است. همه فابل‌های لافونتن، از جمله زاغک و روباه، گرگ و بره تابلویی بزرگ از تجربه‌های انسان هستند. فابل‌های لافونتن به گفته خودش ریشه در پنجه تنترا دارند، البته وی از ترجمه کامل همایو نامه که روایت ترکی انوار سهیلی، نوشته ملاحسین واعظ کاشفی است، نیز بهره‌گرفته است کتاب دیگری که ای بسا لافونتن از آن در خلق فابل‌های خویش بهره‌جسته فلسفه افسانه‌وار نوشته «پیر دلاریوه» نویسنده فرانسوی است. که بیشتر به طنز و شیوه نگارش آن توجه داشته است. از میان چهره‌های فابل نویس مشهور ادبیات غرب می‌توان افراد زیر را هم نام برد: ایوان آندریویچ کریلوف شاعر و فابل نویس روسی، سالتیکوف شچدرین هجونویس روسی با قصه برای بزرگسالان، آکسی میخیلوویچ رمیزوف، فابل نویس روسی با قصه‌های آسیکا، سلطان بوزینگا و سرانجام جورج اورول، نویسنده انگلیسی با قلعه حیوانات. از سده نوزدهم میلادی و با شکوفایی ادبیات کودکان و نوجوانان، بسیاری از نویسندگان و فابل نویسان به آفرینش فابل‌هایی برای این گروه پرداختند که از آن‌ها شمارند: لوئیس کرول نویسنده انگلیسی با آلیس در سرزمین عجایب، هانس کریستیان آندرسن، داستان نویس دانمارکی با جوجه اردک زشت، رادیرد کیپلینگ شاعر و نویسنده بریتانیایی با کتاب جنگل و آنتوان دو سنت اگزوپری نویسنده فرانسوی با شازده کوچولو.

در ایران معاصر نیز برخی از نویسندگان، بخشی از فعالیت‌های خود را به نگارش فابل برای کودکان نوجوانان اختصاص دادند که از آن میان صمد بهرنگی با ماهی سیاه کوچولو و اولدوز و کلاغها، جلال آل احمد با سرگذشت کندوها، نادر ابراهیمی با خانواده بزرگ، دشنام و کبوتر چاهی به خانه ات برگرد، و احمد شاملو با خروس زری، پیراهن پری پرآوازه تر از دیگران هستند.²⁸

نمونه های از فابل در ادبیات فارسی

رودکی : کلیله و دمنه منظوم

کلیله به تازی شد از پهلوی
بدینسان که اکنون همی بشنوی

گزارنده را پیش بنشانند
همه نامه برودکی خواندند

بپیوست گویا پراکنده را
بسفت این چنین در آگنده را

آغاز کار دمنه

دمنه را گفت که تا این بانگ چیست
با نهیب و سهم این آوای کیست

دمنه گفت او را جز این آوا دیگر
کار تو نه هست و سهمی بیشتر؟

آب هرچه کمترک، نیرو کند

بند ورغ سست و پوده بنفکنند

دل گسسته داری از بانگ بلند

رنجکی با شدت و زار و گزند

این ابیات یادآور آن بخش از داستان شیر و گاو است که دمنه نخستین بار به پیش شیر آمده و می گوید: مدتی است تاملک را بر یک جای مقیم می بینم، شکار و حرکت را کنار گذاشته است موجب چیست؟ شیر می خواهد ترس خود را که از شنیدن صدای گاو بر او دست داده بود، از دمنه پنهان کند، در آن میان از گاو صدایی بلند شنیده می شود. ناچار راز خود را بر دمنه می گشاید و می گوید: سبب این آواز است که می شنوی.

شب زمستان بود کپی سرد یافت

کرمکی شبتاب ناگاهی بتافت

کپیان آتش همی پنداشتند

پشته هیزم بر او برداشتند

این دو بیت از حکایت بوزینگانی است که در سرمای شب، پناهگاهی می جستند. ناگاه کرم شبتابی دیدند، گمان بردند که آتش است. هیزم بر آن نهادند و می دمیدند تا آتش درگیرد، مرغی بود بر درختی، بانگ می کرد که آتش نیست. بوزینگان بدو اعتنا نمی کردند. از درخت فرود آمد تا موضوع را بهتر به بوزینگان معلوم کند، او را گرفتند و سرش را از تن جدا کردند.

فابل های موجود در رودکی فقط چند بیتی باقی مانده از کلیله و دمنه منظوم است که یکی مربوط به هول شیراز صدای گاو است که در واقع اشاره به ترس بی دلیل دارد و به این مسئله روانشناسی نسبت می دهد که ما معمولاً از چیزهایی می ترسیم که نسبت به آن ها هیچ شناختی نداریم. و داستان بوزینگان و مرغ هم داستانی تعلیمی اخلاقی است که اشاره به این می کند که بهتر است در کاری که به ما مربوط نیست دخالت نکنیم زیرا ممکن است به ضرر ما تمام شود.

فردوسی (شاهنامه)

گفتگوی زال و سیمرغ

در شاهنامه بعد از به دنیا آمدن زال، سام وقتی موی فرزندش را سپید می بیند نا امید می شود و فرمان می دهد تا زال را بالای کوهی رها کنند.

بفرمود پس تاش برداشتند
وز آن بوم و بر دور بگذاشتند

یکی کوه بد نامش البرز کوه
به خورشید نزدیک و دور از گروه

از قضا در همان کوه سیمرغ لانه داشت و وقتی برای شکار از خانه بیرون آمده بود زال را گریان می بیند و او را با خود به لانه می برد و سالها او را پرورش می دهد تا زال مردی کامل می شود

بعد از مدتها شبی، سام سواری را در خواب می بیند که به او مژده فرزند می دهد. روز بعد سام همراه لشکریانش بر نشست و سوی کوی براند. سیمرغ از بالا نگه کرد و سام را دید و به زال چنین گفت:

چنین گفت سیمرغ با پورسام
که ای دیده رنج نشیم و کنام

تو را پرورنده یک دایه ای
همت مام و هم نیک سرمایه ای

نهادم تو را نام دستان زند
که با تو پدر کرد دستان و بند

بدین نام چون بازگرد به جای
بگو تات خوانند یل رهنمای

پدر سام یل پهلوان جهان

سرافرازتر کس میان مهان
بدین کوه فرزند جوی آمدست
تو را نزد او آبروی آمدست

زال در جواب سیمرغ گفت:

به سیمرغ بنگر که دستات چه گفت
مگر سیر گشتی همانا ز جفت

نشیم تو رخشنده گاه منست
دو پرتو فرّ کلاه منست

سپاس از تو دارم پس از کردگار
که آسان شدم از تو دشوار کار

سیمرغ جواب داد :

چنین داد پاسخ که گر تاج و گاه
ببینی و رسم کیانی کلاه

مگر کین نشیمنت نیاید به کار
یکی آزمایش کن از روزگار

نه از دشمنی دور دارم تو را
سوی پادشاهی گذارم تو را

داستان های شاهنامه به جهت موضوع آن، یعنی حماسه، کمتر جنبه عرفانی و تعلیم عرفانی یا سیاسی دارد، بعد کوچکی از داستان سیمرغ و زال تعلیمی اخلاقی و بخشی تعلیمی فلسفی

است. برداشت کلی از داستان یکی بیانگر اهمیت دادن و اعتقاد داشتن فردوسی به خواب و رویا است که از لحاظ مذهبی هم قابل تأیید است و دیگری حمایت و لطف الهی است که اگر شامل حال کسی شود دیگر آسیب و گزند از زمانه بدو نمی رسد و سومی دل کندن از علائق گذشته برای رسیدن به سروری و بلندی در آینده است که در داستان نسیم و گون دکتر شفیع هم بدان اشاره شده است.

البته در این قصه فردوسی صفات انسان ها را به شکل حیوان مطرح نکرده و بر عکس سایر داستان ها به سیمرغ جنبه انسانی داده و برای او مرتبه ای در حد انسانی قائل شده است.

سعدالدین وراوینی (مرزبان نامه)

داستان آهو و موش و عقاب باب دوم

ملک زاده گفت : شنیدم که وقتی صیّادی به طلب صید بیرون رفت، دام نهاد آهوئی در دام افتاد، بیچاره در دام می تپید و بر خود می پیچید و از هر جانب نگاه می کرد تا چشمش بر موشی افتاد که از سوراخ بیرون آمده بود، حال او مشاهده می کرد موش را آوا داد و گفت : اگر چه میان ما سابقه صحبتی و رابطه الفتی نرفته است و هیچ حقی از حقوق بر تو متوجه ندارم که بدان وجه تو را لازم آید بتدارک حال من ایستادگی نمودن، لکن آثار حسن سیرت باطن از نکو خوبی و تازه رویی بر ظاهر تو می بینم....

توقع می کنم که این افتاده صدمه نوایب رادست گیری و عقده این محنت را پای من بدنان بر گشایی. تا چون خلاصی باشد از بن دندان خدمت تو همه عمر لازم شمرم....

موش از آنجا که دنائت خیم و خلق لثیم او بود گفت : سر ناشکسته را بر داور بردن نه از دانایی باشد. من حقارت خویش می دانم و جسارت صیّاد می شناسم، اگر از عمل من آگاهی یابد، خانه من ویران کند.... پس روی از آهو بگردانید و او را همچنان مقید و مسلسل در بند بلا بگذاشت، گامی دو سه برگرفت، خواست که در سوراخ خزد عقابی از عقبه پرواز درآمد و موش را در مخلب گرفت و از روی زمین در بود. صیّاد فراز آمد، غزالی را که به هزار غزل و نسیب تشبیب عشق جمال و لحظات و دلالت خطرات او نتوان کرد، بسته دام خویش یافت. گاه در چشمش خیل غمزه خوبان دیدی، گاه بر گردنش زیور حسن دلبران بستی، با خود اندیشید که خاک جنس این حیوان از خون هزار سفله از نوع انسان بهتر. من خاک در شکم آز کنم و خون او نریزم، آهو را بر دوش نهاد و آهنگ بازار کرد. در راه نیک مردی پیش آمد، چشمش بر آن آهوئی خوش چشم کشیده گردن افتاد، اندیشید که چنین گردنی را در چنبر بلا گذاشتن و چنین چشمی را از چشم زخم نگه نداشتن، از مذهب مروّت دور می نماید و از چه زخصت شریعتست ، کدام طبیعت سلیم

و سجّیت کریم خون جانوری ریختن فرماید، فخاصّه که در معرض تعدّی هیچ شری و ضرری نتواند بود. آهو را از صیّاد بدیناری بخرید و رها کرد و از آن مضیق هلاک آزاد شد و گفت: آنکه بیگناهی را از کشتن برهاند، هرگز بی گناه کشته نشود. این فسانه از بهر آن گفتم تا ملک پیش از فطرت فرصت کار مرا دریابد و مصالح احوال من بعد از خود بدوستی کارآمده منوط گرداند تا مضبوط بماند و میان ما برادران جبابیل موالات و برادری و روابط موءاخات و همزادی در کشاکش منازعت گسسته نگردد.

داستان آهو و موش و عقاب از داستان های تعلیمی اخلاقی است که پند داستان به دو صورت، یکی در میانه داستان به شکلی کاملاً ظریف و مستور آمده (که خاک جنس این حیوان از خون هزار سفله از نوع انسان بهتر) و دیگری به صورت صریح و مشخص در آخر قصّه نقل شده است. و بنابر همان شکل سیّال بودن شخصیت های حیوانی در آثار ادبی، اینجا هم موش بر عکس موش داستان کلّیله دمنه نماد شخصی است پست و بد طینت که خود به مجازات عملش گرفتار می شود و خداند به داد آهو می رسد و او را نجات می دهد.

سنایی (حدیقه الحقیقه)

شخص گستاخی وقتی شتری را مسخر در دست کودکی دید از او پرسید؟

که چرا با چنین قد و قامت

کودکی را همی کنی طاعت

هیكلت بس شگرف گاه طلاع

کودکان را چرا شوی مطاع

شتر جواب می دهد :

دادش اشتر جواب و گفت ای مرد

من شدستم چنین متابع درد

من زخرد و بزرگ بی خبرم

به مهار و رسن همی نگرم

درد کردست مر مرا کردی

من شدستم متابیع دردی

مرد را درد عشق راهبر است

آتش عشق مونس جگر است

سنایی غزنوی جزو شاعران عارف فارسی است که اکثر شعرهایش جنبه عرفانی دارد و داستان‌ها و تمثیلهای هم اغلب برای بیان موضوعی عرفانی و به عنوان قالبی برای موضوع اصلی به کار می‌رود. داستان اشتر مطیع هم جزو داستان‌هایی است که برای به تصویر کشیدن درد عشق و اطاعت محض که راه و رسم عاشقی و لازمه دوست داشتن است مطرح شده است. سنایی عاشقی را بی خبری از کل جهان هستی می‌داند و عاشق را هم چون برده‌ای مطیع در دست معشوق تصور می‌کند که او را به هر کجا خواهد کشید و عاشق حق اعتراض و ابراز درد ندارد و اشاره کوچکی هم به تفکر غم پرستی و تحمل درد در راه عاشقی می‌کند که در فابلهای بوستان به آن اشاره شده است.

عطار نیشابوری (منطق الطیر)

مجمعی کردند مرغان جهان

آنچه بودند آشکارا و نهان

جمله گفتند این زمان در در کار

نیست خالی هیچ شهر از شهریار

چون بود کاکلیم ما را شاه نیست؟

بیش از این بی شاه بودن راه نیست

یک دگر را شاید ار یاری کنیم

پادشاهی را طلب کاری کنیم

عزم ره کردند و در پیش آمدند
عاشق او دشمن خویش آمدند

لیک چون ره بس دراز و دور بود
هر کسی از رفتنش رنجور بود

گر چه ره را بود هر یک کارساز
هر یکی عذری دگر گفتند باز

عذرهای پرندگان، حکایت طوطی :

طوطی آمد با دهان پر شکر
در لباس فستقی با طوق زر

پشه گشته باشه‌ای از فر او
هر کجا سرسبزی از پر او

در سخن گفتن شکرریز آمده
در شکر خوردن پگه خیز آمده

گفت هر سنگین دل و هر هیچکس
چون منی را آهنین سازد قفس

من در این زندان آهن مانده باز
ز آرزوی آب خضرم در گداز

خضر مرغانم از آنم سبزیپوش
بوک دانم کردن آب خضر نوش

من نیارم در بر سیمرغ تاب
بس بود از چشمه خضرم یک آب

سر نهم در راه چون سوداییی
می‌روم هر جای چون هر جاییی

چون نشان یابم ز آب زندگی
سلطنت دستم دهد در بندگی

هدهدش گفت ای ز دولت بی‌نشان
مرد نبود هرک نبود جان فشان

جان ز بهر این به کار آید تو را
تا دمی در خورد یار آید تو را

آب حیوان خواهی و جان دوستی
رو که تو مغزی نداری پوستی

جان چه خواهی کرد، بر جانان فشان
در ره جانان چو مردان جان فشان

داستان های منطق الطیر جزو داستان های رمزی است که به صورت فابل بیان شده است. کل داستان در مورد مراحل عرفان و سختی راه سلوک است و هر کدام از پرندگان سمبلی از شخصیت های انسانی و ضعف آنها در مراحل رسیدن به حقیقت بشمار می روند. داستان به شکل مناظره ای از زبان مرغان مطرح شده است و انسان ها را بعنوان تجلی از ذرات مقدس الهی که به صفات مختلف محبوب از حق مانده اند، معرفی می کند. از جهت رمزی بودن قصه ها فابلهای منطق الطیر شبیه فابلهای مثنوی است و عطار از زبان هد هد- که نماد کسانی است که شمه ای از نعمات حضرت دوست را چشیده اند و لذت آن را درک کرده اند- به سایر پرندگان پند می دهد که راه نفس پر از خطر و بی انتها است و فقط راه دل است که به مقصد حقیقی منتهی می شود. شیخ عطار دلبستگی آدمیان به خوشی های زودگذر دنیوی را مورد نکوهش قرار می دهد و می گوید هدفها را بزرگتر کنید، زیرا ظرفیتهای شما بیش از این است که از آن استفاده می کنید.

و می گوید:

گر تو هستی مرد کلی، کلّ ببین

کل طلب، کل باش، کل شو، کل گزین

سعدی (گلستان)

سیه گوش را پرسیدند که ملازمت صحبت شیرت به چه وجه اختیار آمد؟ گفت : تا فضله صیدش می خورم و از شر دشمنان در پناه صولتش زندگانی می کنم. گفتند : اکنون که به ظل حمایتش درآمدی و به شکر نعمتش اقرار کردی، چرا نزدیکتر نیایی تا به حلقه خاصانت درآورد و از بندگان مخلصت شمارد؟ گفت : از بطش او همچنان ایمن نیستم.

اگر صد سال گبر آتش فروزد

چو یک دم اندر او افتد بسوزد

تو بر سر قدر خویشتن باش و وقار

بازی و ظرافت به ندیمان گذار

افتد که ندیم حضرت سلطان را زر بیاید و باشد که سر برود و حکما گفته اند: از تلون طبع پادشاه بر حذر باید بود که وقتی به سلامی برنجند و وقتی به دشنام خلعت دهند و آورده اند که ظرافت بسیار، هنر ندیمان است و عیب حکیمان.

فابل‌های گلستان سعدی مشحون از پندهای اجتماعی و سیاسی و اخلاقی است و داستان سیه گوش هم از داستان های تعلیمی سیاسی است که جنبه نمادین گرفته است و در مورد لطف و غضب شاهان و مضرات نزدیکی به پادشاه و در میان این پند سیاسی پند کوچک اخلاقی هم گنجانده شده که بسیار ظریف و زیبا بیان شده است و به صورتی کاملاً نامحسوس به ذهن و خیال خواننده تلقین می شود. این نوع نوشته جزو بازپهای زیبای نوشتاری است که فقط مختص سعدی است و تأثیر مطلب را در خواننده چندین برابر می کند در این داستان هم سعدی بسیار هنرمندانه ظرافت و شوخی بی جا را بر حکیمان منع کرده و بدون آنکه سخنش جنبه اهانت آوری داشته باشد، بعدی کاملاً ناصحانه و پندآموز به خود گرفته است زیرا که نصیحت به حکیمان ، کار هر کسی نبوده و فقط شخصی به همانند سعدی می توانسته در قالبی پوشیده از شعر و داستان چنین مطلبی را بیان کند.

منابع و مأخذ

- احمدی، بابک. ، 1370 ، ساختار و تأویل متن، تهران، نشر مرکز، جلد دوم
- ارسطو، ترجمه زرین کوب، عبدالحسین. ، 1369، فن شعر، تهران، نشر امیر کبیر
- افلاطون، ترجمه دکتر محمود صنایعی، 1343 ، پنج رساله، تهران، بنگاه نشر و ترجمه
- ایگلتون، تری ، ترجمه عباس مقبل، 1368 ، پیش درآمدی بر نظریه ادبی ، نشر مرکز
- تقوی، محمد ، 1375 ، حکایت‌های حیوانات، تهران، نشر روزنه
- داد، سیف الله. ، 1378، فرهنگ اصطلاحات ادبی، تهران، نشر مروارید
- دیچز، دیوید ، ترجمه غلامحسین یوسفی و صدقیانی، 1372، شیوه های نقد ادبی، تهران نشر علمی
- سلدن، رامن ، ترجمه عباس مخبر، 1372، راهنمای نظریه ادبی، تهران نشر طرح نو
- رولک، رن ، آوستنوارن، ترجمه ضیاء موحد و پرویز مهاجر، 1373 ، نظریه ادبیات، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی

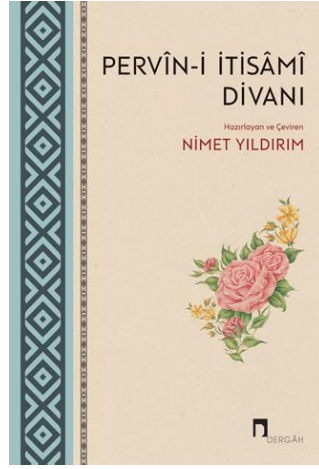
انوشه ، حسن، 1380، دانشنامه ادب فارسی، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.

صدری افشار، غلامحسین، 1377 ، فرهنگ فارسی امروز، تهران، نشر کلمه
فروم، اریک، ترجمه ابراهیم امانت، ، زبان از یاد رفته، تهران، نشر مروارید
رودکی ، شرح دکتر جعفر شعار و دکتر حسن انوری، 1367 ، گزیده اشعار، تهران، نشر امیرکبیر
سعد الدین وراوینی، دکتر خطیب رهبر، خ، 1363 ، مرزبان نامه، تهران، نشر دانشگاه تهران
سعدی ، به کوشش دکتر انزابی نژاد و دکتر قره بیگلو، 1378، بوستان، تهران، نشر جامی
سعدی، به کوشش دکتر خزائی، 1368، گلستان، تهران، نشر جاویدان
سنایی، به کوشش مدرس رضوی، 1362، حدیقه الحقیقه، تهران، نشر امیر کبیر
عطار نیشابوری، به کوشش گوهرین، 1380، منطق الطیر، انتشارات علمی و فرهنگی
فردوسی، 1380 ، شاهنامه بر اساس نسخه مسکو، تهران، نشر کارنامه کتاب.

PERVİN-İ İTİSÂMÎ DİVANI (ÇEV. PROF. DR. NİMET YILDIRIM)

ARŞ. GÖR. ŞEYDA ARISOY*

İran'ın en büyük kadın şairlerinden biri olan Pervîn-i İtisâmî (1285hş./1907), özellikle didaktik şiir dalında öne çıkan Attâr, Mevlanâ ve Sadî gibi şairlerin modern çağdaki temsilcilerinden biri sayılır. Klasik şiir kalıplarını kullanarak modern çağın sosyal gerçeklikleri konusundaki duygu ve düşüncelerini dizelerine yansıtan Pervîn-i İtisâmî, Muhammed Hüseyin-i Şehriyâr'ın deyiimiyle “şiir göğünün yıldızı”dır.

En açık şekilde şiirlerinde toplumun sıkıntılarını tercüman olan Pervîn, yoksulların, çaresizlerin ve düşkünlerin sıkıntılarını dile getirir. Pervîn, olgun, dünya görmüş, yüreği yanık bir düşünce insanı ve bilge bir kişilik olarak bütün şiirlerinde okurlarını doğruluğa ve iyiliğe yöneltmeyi hedefleyen öğüt dolu dizeleriyle öne çıkar. Onun bazı beyit ve mısraları atasözünü haline gelmiştir. Ali Ekber-i Dihhudâ bunlardan yirmi iki tanesini *Emsâl u Hikem* adlı eserine almıştır.

* ARŞ. GÖR. ŞEYDA ARISOY, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Persian Language and Literature, email: seyda.arisoy@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2888-2258>

Pervîn, şiirlerinde betimlediği olağanüstü tabloları yaratmada sadece kendinden önceki klasik edebiyatın öncü şairlerinden ilham almakla kalmamış, kendisi gibi bir edip ve mütercim olan babası Mirzâ Yusuf Hân İtisâmî'nin de bilimsel ve edebi kişiliğın, düşüncelerini göz önünde bulundurmuş, duygularını dile getirmede onlardan en iyi şekilde faydalanmıştır.

Şiirleri önceleri babasının dergisi *Bahâr*'da yayımlanmış, divanının son birçok baskısında şiirleri 5606 beyittir ve birkaçı dışında kaside, mesnevi, kıta ve gazel tarzındadır. Pervîn'in sağlam bir lafız ve anlam örgüsüne sahip kasidelerindeki ahlâkî ve tasavvufî ruhla kısa mesnevilerindeki renklilik kıtalarında yerini kadınca bir hisleniş ve letafete bırakır.

Bu önemli eser, Türkçe'de ilk defa yazarın hayatı ve edebi kişiliğine yer veren bir giriş bölümüyle birlikte tam metin olarak Prof. Dr. Nimet Yıldırım'ın titiz ve yetkin çevirisiyle okuyucuya sunulmuştur.

KAYNAKÇA

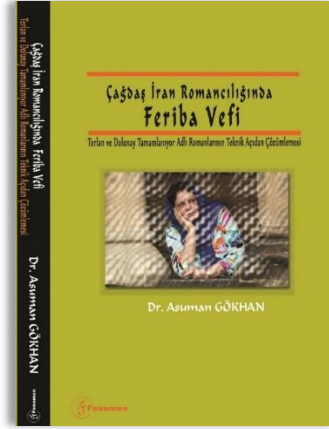
İnal Savi, S. (2007). Pervîn-i İtisâmî (c. XXXIV, s. 246-247). İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.

Yıldırım, N. (2019). *Pervîn-i İtisâmî Divanı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

İRAN ROMANCILIĞINDA FERİBA VEFİ
TERLAN VE DOLUNAY TAMAMLANIYOR ADLI ROMANLARININ TEKNİK
AÇIDAN ÇÖZÜMLEMESİ

ARŞ. GÖR. ŞEYDA ARISOY*

İranlı romancı ve öykücü Feriba Vefi, 1963 yılında Tebriz’de doğdu. Edebiyat dünyasına ilk olarak kısa öyküleriyle giren yazarın beş öykü kitabı, altı romanı ve çok sayıda edebiyat dergisinde kendisine ait bir dizi öyküsü bulunmaktadır. Günümüz İran edebiyatında kadının sesi olan Vefi, İran’da ve çeşitli ülkelerde birçok ödüle layık görülmüştür. Öykülerinde kadın merkezli bir yaklaşımla kadın sorunlarını ele alan yazar eserlerinde kimlik meseleleri, kadınların toplumla ilişkilerini değiştirme girişimleri, seçme hakkı istemeleri gibi konular işlemiştir.

Feriba Vefi, eserlerinde yaşadığı yılların zamanı, mekânı, bu mekân ve zaman dairesinde yer alan İran ve Batı sentezini yakalayabilmiş aydın bir yazar bakış açısıyla sunar. O, yazın hayatında kadınlara önemli bir rol

* ARŞ. GÖR. ŞEYDA ARISOY Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Persian Language and Literature, email: seyda.arisoy@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2888-2258>

vermesinin nedenini İran'ın toplumsal yaşam sahnesindeki temel değişikliklerde ve çeşitli alanlardaki aktif katılımlardan dolayı olduğunu düşünür. Eserlerindeki karakterler, daha çok baskıların, gizli dürtülerin, gizli arzuların ve kabul edilmeyen duyguların yankısıdır. Bu nedenle yazar, eserlerinde bir kadından beklenen ilkelere sadık kalırken en azından daha fazla özerklik arayan daha bağımsız bir kadın betimlemesi yapar.

Dr. Öğr. Üyesi Asuman Gökhan, eserleri dünya çapında birçok dile çevrilen Feriba Vefi'nin *Terlan ve Dolunay Tamamlanıyor* adlı romanlarını Türkiye'de ilk kez çağdaş İran romanı alanında teknik açıdan inceleyerek yazarın bu iki önemli romanını bütün ayrıntılarıyla okuyuculara kavuşturmuştur.

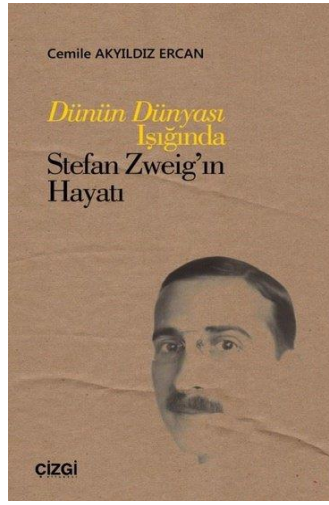
KAYNAKÇA

Gökhan. A. (2019) *İran Romancılığında Feriba Vefi Terlan ve Dolunay Tamamlanıyor Adlı Romanlarının Teknik Açısından Çözümlemesi*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.

DÜNÜN DÜNYASI IŞIĞINDA STEFAN ZWEIG'İN HAYATI
(DOÇ. DR. CEMİLE AKYILDIZ ERCAN)

DR. ÖĞR. ÜYESİ MERVE KARABULUT*

Doç. Dr. Cemile Akyıldız Ercan, Türk okuyucuların da yakından tanıdığı Avusturyalı yazar Stefan Zweig'in biyografisini *Dünün Dünyası Işığında Stefan Zweig'in Hayatı* adlı eserinde kaleme almış ve yazarın yaşamına yolculuk yapmıştır. Kitabın arka kapağında, Ahmet Sarı kitabı şu şekilde tanıtır: "Özgür ruh Stefan Zweig'in kozmopolit ve çok kültürlü Viyana'da dünyaya gelmesi, onun sanatla iç içe bir yaşam sürmesine de imkân sağlamıştır. İki Dünya Savaşı'na da tanıklık eden Zweig'in, özellikle İkinci Dünya Savaşı ile birlikte bütün yaşamı elinden alınır. Hep hayalini kurduğu dünya vatandaşlığı düşüncesi Hitler'in 1933 yılında iktidara gelmesiyle birlikte yavaş yavaş yok olmaya başlamıştır. Bu gelişen olaylarla birlikte susturulan, hiçleştirilen Zweig'in, o zamana kadar kendini güvende hissettiren vatanından ve özellikle de

* DR. ÖĞR. ÜYESİ MERVE KARABULUT, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Germany Language and Literature, Email: merve.karabulut@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2106-5941>

*dilinden uzaklaştırılması, onun acı çeken bir ruha dönüşmesine neden olmuştur. En büyük tutkusu olan yazma edimi de acı çeken ruhu ile birlikte yok olmaya başlamıştır. Zweig her çalışmasını, kendi kültürel ve toplumsal verileri içinde değerlendirerek ve ele aldığı kişilerin ruh dünyalarına da inerek, detaylı bilgilerle süslemesini bilmiştir. Bütün bu yaşadıklarından kurtulmak için verebildiği tek özgür kararı verir. Kendisine cehennemi yaşatan bu dünyadan belki de cenneti yaşamak için vazgeçmektir. İkinci eşi Lotte Zweig ile birlikte uyku ilacı olarak bu dünyadan ayrılırlar. Cemile Akyıldız Ercan bu çalışmasında yazarın ölmeden önce kaleme aldığı *Dünün Dünyası* adlı otobiyografik eserinden yola çıkarak Zweig'in hayatına bir yolculuk yapmayı hedeflemiştir. Bu yolculukta bazen Zweig'in yazdığı biyografiler, bazen mektupları, bazen novelleri, bazen de günlükleri eşlik etmiştir."*

Akyıldız Ercan, çok dilli ve çok kültürlü hümanist bir dünya vatandaşı olan Stefan Zweig'ı ele aldığı kitabında, Yahudi bir yazar olmanın trajedisine yer verir. İki dünya savaşına tanık olan yazar, özellikle Nasyonal Sosyalizmin ayak sesleri ile birlikte yersiz-yurtsuz, dilsiz, kültürsüz ve en önemlisi de vatani olarak benimsediği Viyana'nın yok oluşunda bıraktığı etkileri de ele alır. Avrupa'nın kültür ve sanat beşiği olarak Viyana, Hitler'in onu ilhak etmesiyle birlikte yok olmaya başlar.

Stefan Zweig, 1920'li 1930'lu yıllarda Alman dilinin en çok okunan, kitapları en çok basılan ve çevrilen yazarlarından biri olarak uluslararası bir üne sahip olmuştur. Türk okuyucusunun 1943 yılından itibaren çevirmen, yazar ve gazeteci Burhan Arpad'ın (1910-1994) dilimize kazandırmasıyla tanıştığı Stefan Zweig, ülkemizde sevilen yazarlar arasında yer alır. Özellikle ölmeden önce sürgünde olduğu Brezilya'nın Petropolis kentinde kaleme aldığı *Satranç* adlı noveli ülkemizde yaygın okunan eserlerinden bir tanesidir.

Viyanalı Yahudi bir burjuva ailesinde 28 Kasım 1881 yılında dünyaya gelen Stefan Zweig, 1942 yılında, kendisinden 27 yaş küçük olan ikinci eşi Lotte Altmann ile birlikte Brezilya Petropolis'te aşırı dozda uyku ilacı olarak yaşamdan vazgeçmiştir. Brezilya'da Zweig'a bir yazar olarak gösterilen yakın ilginin dışında onu en çok etkileyen ve büyüleyen olaylardan bir tanesi insanların farklı ırk, etnik kimliklere ait olmasına karşın Avrupa'nın aksine, huzur, birlik ve beraberlik içinde yaşamalarıdır.

Akyıldız Ercan çalışmasında Stefan Zweig'in kendi özel yaşamından çok, geçmişinde/anılarında kalan Avrupa'yı söz konusu ettiği *Dünün Dünyası* adlı otobiyografisinden yola çıkarak onun yaşamına bir yolculuk

yapmıştır. Bu yolculukta yazarın anılarını yazdığı otobiyografisi, günlükleri, mektuplaşmaları, eserleri ve onunla ilgili yazılmış biyografiler eşlik etmiştir. 1942 yılında basılan *Dünün Dünyası-Bir Avrupalı'nın Anıları* otobiyografisinde Zweig, kültürün ve sanatın beşiği olarak görülen Viyana'nın/Avusturya'nın toplumsal ve kültürel panoramasını vererek geçmişine bir yolculuk yapmıştır. Çok dilli ve çok kültürlü hümanist bir dünya vatandaşı olan Stefan Zweig, "*Dünün Dünyası*" adlı otobiyografik eserinde Yahudi bir yazar olmanın trajedisine yer verir. İki dünya savaşına tanık olan yazar, özellikle Nasyonal Sosyalizmin ayak sesleri ile birlikte yersiz- yurtsuz, dilsiz, kültürsüz ve en önemlisi de vatanı olarak benimsediği Viyana'nın yok oluşunu eserinde ele alır. Avrupa'nın kültür ve sanat beşiği olarak Viyana, Hitler'in onu ilhak etmesiyle birlikte yok olmaya başlar. Hem Birinci Dünya hem de İkinci Dünya Savaşının tanığı olarak Zweig, Avrupa'nın bir panoramasını verir ve Hitler'in insanlar üzerindeki özellikle Yahudilere uyguladığı sürgün ve baskıları da eserinde söz konusu ederek, yaşanan trajediyi bir edebiyatçı olarak ele alır. Akyıldız Ercan, kitabında yazarın Otobiyografik eserinden faydalanarak onu etkileyen ve onun ruhunu ele geçen süreçleri de ele almıştır.

Avusturyalı Yahudi Zweig yazdığı novellerle ve biyografilerle edebiyatta yerini almış önemli yazarlardan birisidir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı döneminden sonra eserleri çok fazla dile çevrilmiş ender yazarlardandır. Akyıldız Ercan, Zweig'in eserlerini, özellikle yazıldığı dönemde bu kadar çok okuyucu kitlesine hitap etmesini, uzun ayrıntılardan, fazla süslü anlatımlardan, muğlak ve aşırı coşkulu betimlemelerden, anlaşılmaz belirsiz ayrıntılardan uzak durmasıyla ilişkilendirmiştir. Akyıldız Ercan kaleme aldığı kitabında, Zweig'in Hitler'in 1933 yılında iktidara gelmesiyle birlikte yok olmaya başlayan hayatının ve ruhunun izleklerini vermeye çalışmıştır. İlk önce İngiltere, sonra Amerika ve en sonunda okyanus ötesi ülke olan Brezilya'ya gider. Sürgün yıllarının başladığı dönemde ilk önce İngiltere'ye yerleşir. Birazcık da olsa huzur bulduğu İngiltere'den ayrılmasının en büyük nedenlerinden bir tanesi İngiltere'nin de savaşa dâhil olması ve artık onların huzur dolu yuvası değil zindanları olmaya başlamasıdır. Hem Alman hem Yahudi olarak her ne kadar İngiliz vatandaşı kimliğine sahip olmasına karşın hareketleri sınırlandırılmış ve kendini tutsak hissetmeye başlamıştır. Cennet gibi tasvir ettiği ve 1940 yılında gittiği okyanus ötesi Brezilya/Petropolis'e yerleşirler. Akyıldız Ercan kitabında bunlara değinmiş ve Zweig'in artık bir haymatlos olarak,

içinde bulunduğu ruh dünyasını ortaya koymaya çalışmıştır. Yahudi olmasından dolayı kitapları yakılan, kitaplarını yazdığı dilinden ve ülkesinden kovulan Zweig, farklı ülkelerde kendine huzurlu bir yuva arayışına girmiş ama başarılı olamamıştır.

Çok yönlü bir yazar olarak Zweig, iki dünya savaşına tanıklık etmiştir. Ülkemizde biyografi yazarı olarak herhalde ilk akla gelen yazarlardan birisidir Stefan Zweig. Yazar biyografilerinde, yaşadığı döneme ve sonrasında iz bırakmış şair, yazar, düşün insanı ve tarihsel kişilikleri ele almış ve onların dünyasını okuyucusuyla buluşturmuştur. Biyografilerinde seçtiği tarihsel kişilerden bazıları Zweig'in bir yansıması ya da olmak istediği bir kişilik gibidir. Novellerinde ise, insan ruhunun derinliklerine inerek, ruhu huzursuz ve acı çeken bireyleri ele alır. Akyıldız Ercan kitabında Hitler'in bitmez tükenmez yükselişine koşut olarak, her geçen gün ruhunu ele geçiren korku ve endişeyi ele alarak, sabırsız ruh Zweig'in yaşamına kısa bir yolculuk yapmıştır.